ลักษณะสังคมพุทธ

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง
๙/๒๓ ซอยบ้านช่างหล่อ ถนนพรานนก
กรุงเทพ ฯ ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๑๑—๓๗๗๔

ลักษณะสังคมพุทธ

พระราชวรมุนี
(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

พิมพ์ครั้งแรก พฤษภาคม ๒๕๒๗

คณะบรรณาธิการ ปราโมทย์ วงศ์ทองเหลือ
สมถวิล วิริยะสุมน
ออกแบบปก สมเกียรติ แซ่ตั้ง
จัดจำหน่าย สายส่งศึกษิต บริษัทเคล็ดไทย จำกัด
๓๐๓/๗ ซอยสันติภาพ ถนนนเรศ
กรุงเทพ ฯ ๑๐๕๐๐ โทร. ๒๓๓-๒๗๙๒

ราคา ๓๒ บาท

ลักษณะสังคมพุทธ

พระราชวรมุนี
(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

มูลนิธิโกมลคีมทอง

มูลนิธิโกมลคีมทอง
กระทรวงศึกษาธิการ ออกใบอนุญาตให้
เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๑๔
เลขที่อนุญาตที่ ต. ๑๔๔/๒๕๑๔
กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้
เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๖
เลขทะเบียนลำดับที่ ๗๖๓

คณะกรรมการ

๑. นายอุดม เย็นฤดี	ประธาน
๒. นายป่วย อึ๊งภากรณ์	รองประธาน
๓. ม.ร.ว. พัฒนไชย ไชยันต์	เหรัญญิก
๔. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	ที่ปรึกษากฎหมาย
๕. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	ผู้จัดการ
๖. นายพิภพ ธงไชย	ผู้ช่วยผู้จัดการ
๗. นายกรุณา กุศลาสัย	
๘. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ์	
๙. นายแพทย์ประเวศ วะสี	
๑๐. นายประกอบ คุปตรัตน์	
๑๑. นายนริศ ชัยสูตร	
๑๒. นางสาวรสนา โตสิตระกูล	
๑๓. นางสาวอรศรี งามวิทยาพงศ์	
๑๔. นายอุทัย ดุลยเกษม	เลขานุการ
๑๕. นายสรรพสิทธิ์ คุมพ์ประพันธ์	ผู้ช่วยเลขานุการ

สารบาญ

หลักทั่วไปของพุทธศาสตร์ ๑

ศาสนากับชีวิตและสังคม ๔๕

คุณประโยชน์แห่งธรรม ๙๓

สถาปนาธรรมศาสตร์ ๑๐๓

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนา ๑๒๙

ภาคผนวก

จารึกอโศก ๑๘๗

แนะนำผู้เขียน ๒๕๓

คำนำสำนักพิมพ์

เมืองไทยได้ชื่อว่าเป็นเมืองพุทธศาสนา ประชาชนส่วนใหญ่กว่า ๙๐% เป็นพุทธศาสนิก แต่น่าสงสัยว่าสังคมไทยเป็นสังคมพุทธจริงล่ะหรือ ? ในอดีตเราเคยภูมิใจและกล่าวอ้างเช่นนั้นได้ แต่ในปัจจุบันคำกล่าวนี้มีความหมายน้อยลงทุกทีแล้ว ยิ่งระบบคุณค่าแบบทุนนิยมที่มุ่งส่งเสริมโลภะ โทสะ โมหะ เข้ามามีอิทธิพลต่อคนมากเท่าไร ระบบความสัมพันธ์ของสังคมก็ยิ่งวิปริตบิดผันไปจากพุทธธรรมมากขึ้นเท่านั้น จนยากจะลงความเห็นได้ว่าสังคมเราเป็นสังคมพุทธโดยสาระ และที่จริงแล้วเราก็ไม่ทราบกันด้วยว่าลักษณะสังคมพุทธนั้นเป็นเช่นไรแน่ บุคคลและวงการต่างๆ จึงหยิบฉวยเอาเปลือกกระพี้มาเป็นแก่นอยู่เสมอๆ ลักษณะสังคมพุทธมีปรัชญาการอยู่ร่วมกัน จัดการปกครอง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมอย่างไร รวมถึงตัวอย่างรูปธรรมในอดีต ครั้งยังมีธรรมราชาอย่างจักรพรรดิอโศกมหาราช เป็นต้น ก็ยังมิได้มีการศึกษาค้นคว้ากันอย่างชัดเจนและมากเพียงพออีกด้วย

โดยที่มูลนิธิโกมลคีมทอง มีวัตถุประสงค์ที่จะส่งเสริมให้บุคคลบังเกิดอุดมคติในทางรับใช้สังคม ทั้งด้วยการคิด การพูด และการทำออกไปในทางที่สร้างสรรค์ ที่ผ่านมาได้ผลิตหนังสือในทางปรัชญาและศาสนาเป็นอันมาก ทั้งที่มุ่งเกื้อกูลการภาวนาในตัวบุคคล และมุ่งอธิบายสภาพปัญหาและทางออกของสังคม รวมถึงพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันด้วย มาคราวนี้ได้รวบรวมข้อเขียน และคำบรรยายชุดนี้ขึ้น โดยมีเนื้อหาครอบคลุมถึงหลักการสำคัญที่ควรพิจารณา เมื่อกล่าวถึง *ลักษณะสังคมพุทธ* ตีพิมพ์ให้เข้าชุดกับ *ปรัชญาการศึกษาไทย* และ *พุทธศาสนากับสังคมไทย* ที่ผ่านมาด้วย โดยเชื่อว่างานชุดนี้ คงให้แนวทางและคำตอบในการแสวงหาและสร้างสรรค์สังคมอุดมธรรมขึ้นบ้างไม่มากก็น้อย

มูลนิธิได้รับความไว้วางใจและความกรุณาจาก *พระราชวรมุนี* ให้เป็นสื่อนำธรรมและวิทยาทานนี้ไปสู่ผู้ใฝ่ธรรมมาหลายครั้ง ตั้งแต่การพิมพ์พระธรรมเทศนา *อโมฆชีวีกถา* แสดงคุณค่าของชีวิตที่มิได้เกิดมาสูญเปล่า ของนายโกมล คีมทอง เจ้าของนามมูลนิธินี้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๔ และคำบรรยายเนื่องในการสัมนาเรื่อง *อุดมคติสำหรับคนหนุ่มสาว* ที่มูลนิธินี้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.

๒๕๑๔ (ทั้ง ๒ เรื่องนี้ บัดนี้ได้รวมตีพิมพ์ใน *ค่านิยมแบบพุทธ* ของสำนักพิมพ์เทียนวรรณ) รวมทั้งปาฐกถาอนุสรณ์ของมูลนิธิ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๒๓ เรื่อง *ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม* โดยมิใยต้องกล่าวถึงจุลสารโกมลคีมทองชุด *เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม* ซึ่งได้รับคำกล่าวขวัญถึงอย่างมากนั้นด้วย (บัดนี้ตีพิมพ์อยู่ใน *พุทธศาสนากับสังคมไทย* ของมูลนิธิ) มูลนิธิจึงขอกราบขอบพระคุณท่านผู้ประพันธ์เป็นอย่างสูงไว้ในที่นี้

พร้อมกันนั้น ใคร่ขอเรียนให้ทราบว่า มูลนิธิจะทะยอยพิมพ์ผลงานของท่านอันเนื่องด้วย *สถาบันสงฆ์และสังคมไทย* ออกมาเป็นลำดับ และที่น่ายินดีคือ บัดนี้ มีคนรุ่นเยาว์ไม่น้อยทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาสที่เดินตามอุดมคติของนายโกมล คีมทอง ซึ่งใฝ่ใจในพุทธศาสนา และได้รับความคิดความอ่านความบันดาลใจจากผลงานของท่าน ลงมือปฏิบัติ คิด อ่าน และเขียน สร้างบารมีจนอินทรีย์พละแก่กล้าขึ้น พอจะผลิตงานในแนวทางนี้เสริมเข้ามาด้วย มูลนิธิตั้งใจว่า จะได้รวบรวมงานเหล่านี้ตีพิมพ์ให้สาธุชนพิจารณาในโอกาสอันควรต่อไป แม้ผลงานนั้น ๆ อาจจะไม่ลุ่มลึกเท่า แต่ก็เชื่อว่าท่านผู้อ่านจะไม่ผิดหวัง

คำอนุโมทนา

มูลนิธิโกมลคีมทอง มีฉันทะที่จะเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้อุตสาหะรวบรวมข้อเขียน บทความ และคำบรรยายในโอกาสต่าง ๆ ของผู้เขียน จัดประมวลเป็นหมวดแล้วขออนุญาตพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม เฉพาะเล่มนี้ให้ชื่อว่า *ลักษณะสังคมพุทธ* ผู้เขียนไม่ขัดข้อง เพราะเป็นการช่วยกันเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ อันจะอำนวยประโยชน์ ทั้งในทางวิชาการ และในการเจริญกุศลธรรม

สิทธิในการพิมพ์เฉพาะครั้ง ได้มอบให้เปล่าแก่ผู้จัดพิมพ์ในแต่ละครั้ง เช่นเดียวกับหนังสืออื่นทุกเล่มของผู้เขียน เท่าที่ได้พิมพ์แล้ว ไม่ว่าโดยบุคคลหรือสถาบันใด ทั้งนี้ ด้วยถือว่าความเจริญแพร่หลายแห่งธรรม และความงอกงามแห่งสัมมาปัญญา ที่อาจเกิดมีขึ้นจากธรรมทานนั้น จักเป็นผลสนองที่มีคุณค่าสูงสุด

ขออนุโมทนาต่อมูลนิธิโกมลคีมทอง ที่ได้มีฉันทะและวิริยะ ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นเผยแพร่ ให้เป็นไปตาม

วัตถุประสงค์ของมูลนิธิในการบำเพ็ญประโยชน์ ตั้งต้นแต่คุณดุษฎี อังสุเมธางกูร ผู้เริ่มงานประมวลและจัดประเภทข้อเขียนคำบรรยายเหล่านั้น อันเกื้อกูลแก่การจัดพิมพ์ของมูลนิธิ ขอกุศลกรรมร่วมกันนี้ จงอำนวยผลเพื่อประโยชน์สุขของหมู่ชน ตลอดกาลนาน

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

วิสาขบูชา ๒๕๒๗

หลักทั่วไปของพุทธศาสตร์

ขออำนวยพรแด่ท่านอาจารย์รัฐมนตรีผู้เป็นประธานที่ประชุม ท่านอาจารย์ผู้เป็นประธานในการสัมมนา ท่านอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งได้เข้าร่วมประชุมครั้งนี้ทุกท่าน

ก่อนอื่นอาตมภาพต้องขอออกตัวเสียก่อนว่า การพูดครั้งนี้เป็นการมาพูดในท่ามกลางท่านอาจารย์ ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในทางพระพุทธศาสนาอยู่เป็นอย่างมากแล้ว ดำรงอยู่ในฐานะเป็นครูอาจารย์ ซึ่งควรแก่การเคารพนับถือ อาตมภาพขอโอกาส

หมายเหตุ : แสดงในการสัมมนา "หลักวิชาการตามแนวพุทธศาสตร์" จัดโดยคณะอนุกรรมการ ฯ เสนอหลักวิชาการตามแนวพุทธศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๔ มกราคม ๒๕๒๔ ตีพิมพ์ครั้งแรกใน **พุทธจักร** ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๑๐,๑๑,๑๒ ตุลาคม–ธันวาคม ๒๕๒๕

ที่จะแสดงธรรมกถาเป็นการบรรยายหลักทั่ว ๆ ไปของพุทธศาสตร์ และขออนุโมทนาแด่ท่านอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้ให้โอกาสแก่อาตมภาพ ซึ่งการกระทำอย่างนี้เป็นการปฏิบัติตามประเพณีของพุทธศาสนิกชน คือการที่ชาวพุทธผู้เป็นคฤหัสถ์นั้นเชิดชูบูชาธรรมด้วยการให้เกียรติแก่พระภิกษุสงฆ์ ตามหลักที่ว่าแม้ว่าคฤหัสถ์จะเป็นพระอริยบุคคลก็ยังกราบไหว้แสดงความเคารพแก่พระภิกษุแม้ที่เป็นปุถุชน ซึ่งการปฏิบัติตามธรรมเนียมอย่างนี้ เป็นข้อที่ควรแก่การอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับหัวข้อที่จะบรรยายนี้ อาตมภาพมีความเห็นว่า เป็นเรื่องราวที่มีรายละเอียดกว้างขวางมาก และเวลาสำหรับบรรยายถ้าเทียบกับเรื่องแล้วก็รู้สึกว่าน้อย อย่างไรก็ตามสำหรับที่ประชุมของท่านผู้รู้แล้ว เรื่องทั่ว ๆ ไปที่เป็นพื้น ๆ ก็ไม่สู้มีความสำคัญที่จะต้องนำมากล่าวมากมาย เพราะฉะนั้นจึงจะข้ามส่วนที่เป็นเรื่องพื้น ๆ ทั่วไปเสีย จับเอาเฉพาะจุดที่ควรจะเน้นบางประการและสิ่งที่เป็นข้อสังเกต เพราะฉะนั้นอาตมภาพจะพูดตามหลักนี้ คือกล่าวถึงเฉพาะสิ่งสำคัญหรือสิ่งที่เห็นว่าเราควรจะได้ยกขึ้นมาเน้นย้ำกัน และเป็นข้อสังเกตไว้

ลักษณะทั่ว ๆ ไปของพระพุทธศาสนาหรือโดยเฉพาะจำกัดให้แคบเข้ามาว่า *พุทธศาสตร์* เพื่อให้เป็นเรื่องทางหลักวิชาการมากสักหน่อยนั้น น่าจะมองโดยเริ่มต้นที่ชื่อเรียกพระพุทธศาสนานั้นเอง เป็นที่ทราบกันในหมู่ผู้รู้ว่า คำว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นชื่อเรียกพระพุทธศาสนาในระยะหลัง ๆ เรียกได้ว่าไม่ใช่ชื่อเดิมของพระพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎกนิยมใช้คำว่าพุทธศาสนาเฉพาะในคาถา และตามปกติมีความหมายว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น[๑] ทีนี้ชื่อเดิมของพระพุทธศาสนาคืออะไร ชื่อที่เราใช้เรียกพระพุทธศาสนามีมาแต่ดั้งเดิมนั้น ที่สำคัญก็คงมีอยู่สัก ๒–๓ ชื่อ ถ้าหากว่าเราได้มาศึกษาชื่อเหล่านั้น บางทีเราอาจจะได้แง่คิด และก็เห็นลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา

ชื่อแรกที่ควรจะยกมากล่าวก็คือคำว่า *ธรรมวินัย* ธรรมวินัยนี้เรียกว่าเป็นชื่อดั้งเดิมชื่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา และมีความสำคัญมากจนกระทั่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพานก็ได้ตรัสว่า *โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถา* ซึ่งบอกแจ้งให้ทราบว่า

---

๑. "พุทฺธสาสเน" เช่น องฺ.ติก. ๒๐/๕๕๕/๓๗๕; ขุ.ธ. ๒๕/๓๔/๖๕–๖๖; "พุทฺธาน สาสนำ" เช่น ที.ม. ๑๐/๓๔/๕๗ : ขุ.ธ. ๒๕/๒๔/๔๐

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปรินิพพานไปแล้ว หรือตามพุทธดำรัสว่า *ในเวลาที่เราล่วงลับไปแล้ว ธรรมและวินัยที่เราได้แสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย* นี้เป็นเครื่องแสดงถึงความสำคัญของชื่อเรียกพระพุทธศาสนาคือชื่อว่าธรรมวินัยนี้ ถึงขั้นเป็นองค์ศาสดาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย และในระหว่างที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้น เราก็เรียกพุทธศาสนาว่าธรรมวินัย เป็นคำที่ใช้เรียกกันเรื่อยมา และคำว่าธรรมวินัยนี้จะปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกมากมายหลายแห่ง ชื่อเรียกนี้แสดงลักษณะที่สำคัญให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ๒อย่างคือ ธรรมกับวินัย ถ้าหากว่าเรามองพระพุทธศาสนาแต่เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งคือ ธรรมอย่างเดียวหรือวินัยอย่างเดียว ก็อาจจะพูดได้ว่าเป็นการมองที่ไม่ครบหรือว่าจับตัวพุทธศาสนาได้ไม่ครบถ้วน เป็นภาพพระพุทธศาสนาที่ไม่สมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม คำว่าธรรมวินัยนี้ ในสมัยปัจจุบันเราก็พูดถึงเหมือนกัน แต่เมื่อพูดถึงนั้นเรามักรู้สึกว่าเป็นเรื่องของพระ แม้แต่คำที่ใช้เดิมในพุทธกาลเองหรือในพระไตรปิฎก ก็มักจะพูดในเมื่อเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ เช่นว่า ออกบวชในธรรมวินัย

บรรพชาในธรรมวินัย ดังนี้เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าธรรมวินัยที่ครบถ้วนสมบูรณ์นั้นมีในลักษณะที่เป็นเรื่องของผู้บวชแล้ว

ธรรมนั้นเป็นคำสอน เป็นหลักการทั่วไปที่เห็นได้ง่ายว่าเป็นกลาง ๆ จะเป็นพระหรือเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม ย่อมจะต้องได้เรียนรู้สามารถจะได้รับฟังเหมือนกัน ส่วนวินัยนั้นที่จะวางไว้เต็มรูปบริบูรณ์ก็คือวินัยของพระสงฆ์ เพราะว่าคณะสงฆ์เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งขึ้นเอง เมื่อได้ทรงตั้งขึ้นเอง ก็ทรงวางระเบียบแบบแผนไว้ให้ครบถ้วน สำหรับการที่จะดำรงชุมชนหรือสงฆ์นั้นไว้

สำหรับวินัยฝ่ายฆราวาสนั้น เรามองไม่ค่อยเห็น แต่ทั้งนี้มิใช่ว่าไม่มี เมื่อกล่าวถึงพระอริยบุคคล เช่นพูดถึงพระโสดาบัน ท่านกล่าวถึงคุณสมบัติว่ามีความรู้ เข้าใจ หรือเข้าถึงธรรมวินัยเหมือนกัน เช่นอย่างในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสถึงอุบาสิกาผู้เป็นคหปตานี ชื่อว่านกุลมารดา ก็กล่าวถึงท่านผู้นี้ว่ามีคุณสมบัติ *ธมฺมวินเย โอคาธปฺปตฺตา เป็นผู้ได้ที่หยั่งในธรรมวินัยแล้ว* นี่เป็นลักษณะของอริยบุคคล และในสิงคาลกสูตรอรรถกถาก็กล่าวว่า สิงคาลกสูตรนี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เป็นคิหิวินัย คือเป็นวินัยของคฤหัสถ์ หรืออย่างในมงคลสูตร ก็จะ

มีมงคลบทหนึ่งบอกว่า *วินโย จ สุสิกฺขิโต* วินัยที่ได้ศึกษาเป็น*อย่างดีแล้ว* อรรถกถาก็จะอธิบายว่า วินัยมี ๒ อย่าง *อาคาริยวินัย* วินัยสำหรับชาวบ้าน *อนาคาริยวินัย* วินัยสำหรับอนาคาริก คือผู้ที่บวชแล้ว หรือพระสงฆ์

สำหรับวินัยฝ่ายฆราวาส หรือผู้ครองเรือนนั้น ท่านบอกว่าได้แก่การงดเว้นจากอกุศลกรรมบถ หรืออย่างที่มีบ่อยมากในพระไตรปิฎกก็คำว่า *อริยสฺส วินเย* ในอริยวินัยหรือในวินัยของอริยชน คำวินัยเป็นอันว่ามีกล่าวถึงอยู่เสมอ และก็เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ด้วย แต่เรามักจะมองไปที่พระ วินัยของคฤหัสถ์นั้น กล่าวได้ว่าไม่ได้มองเห็นชัดเจนออกมาว่าคืออย่างไร มีอะไรบ้างที่แน่นอน มีแต่ข้อเสนอของพระอรรถกถาจารย์ที่ท่านให้เอาสิงคาลกสูตร โดยบอกว่าพระพุทธเจ้าตรัสไว้มุ่งให้เป็นคิหิวินัย หรือในอรรถกถามงคลสูตรที่ว่า งดเว้นจากอกุศลกรรมบถเป็นอาคาริยวินัยอะไรอย่างนี้ แม้แต่วินัยของพระเองเราก็มักจะมองกันแคบ ๆ เมื่อพูดถึงวินัย มักจะมองในรูปของระเบียบ ความประพฤติส่วนตัวของพระสงฆ์ พระสงฆ์ประพฤติเคร่งครัดอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ถ้าเรามองดูให้ดีแล้ว ที่จริงวินัยของพระสงฆ์มีความหมายกว้างมาก วินัยที่เราพูดกันส่วนมากนั้น

มักจะได้แก่วินัยที่มีอยู่ในปาฏิโมกข์ ที่โดยมากเป็นเรื่องความประพฤติส่วนตัวของพระ

แต่ยังมีวินัยอีกส่วนหนึ่ง ที่ท่านเรียกว่านอกปาฏิโมกข์ และมีอยู่มากมาย เป็นเรื่องที่กำหนดระบบแบบแผนกิจการต่างๆ ในชุมชนที่เรียกว่าสงฆ์ทั้งหมด เริ่มตั้งแต่ว่าเมื่อบวชเข้ามาแล้วจะต้องให้การศึกษาอบรมอย่างไรบ้าง เรื่องปัจจัย ๔ จะมีระเบียบการจัดสรรแบ่งปันอย่างไร ผู้ที่รับผิดชอบในกิจการของสงฆ์มีวิธีการแต่งตั้งกันอย่างไร กิจการส่วนรวมของพระสงฆ์มีวิธีดำเนินการอย่างไร เมื่อมีคดีเกิดขึ้นมีเรื่องราวเกิดขึ้น มีโจทก์มีจำเลยในสงฆ์คือพระภิกษุนี้แหละจะต้องดำเนินคดีอย่างไร จะต้องลงโทษกันอย่างไร ความสัมพันธ์กับชาวบ้านจะต้องทำอย่างไร เรื่องราวที่อาจจะเกิดกับชาวบ้านจะดำเนินการอย่างไร ดังนี้เป็นต้น วินัยกำหนดไว้ทั้งนั้น

ถ้ามองอย่างนี้ อาตมภาพว่าจะต้องจับให้ได้ ถึงสาระสำคัญของวินัยว่าได้แก่อะไร จุดสำคัญที่ควรจะมองในแง่ที่เป็นหลักการสำคัญของวินัยคือ

หลักการสำคัญข้อที่ ๑ ความหมายของวินัยนั้นมิใช่เฉพาะระเบียบความประพฤติส่วนตัวเท่านั้น แต่อาจจะพูดสั้น ๆ ว่าได้

แก่ระเบียบชีวิต และระบบสังคมทั้งหมด หรือการจัดสรรสภาพแวดล้อม เรื่องทั้งหมดที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ และกิจการทุกอย่างของชุมชน ถ้าขยายกว้างออกไปก็ได้แก่สังคมทั้งหมด อันนี้เป็นเรื่องของวินัย

ขอข้ามไปถึงหลักการสำคัญข้อที่ ๒ คือ *เจตนารมณ์* อาจจะเรียกว่าสารัตถะก็ได้ เจตนารมณ์ของวินัยอย่างหนึ่งที่ท่านย้ำไว้มากในพระไตรปิฎก ก็คือเรื่องความเคารพในสงฆ์ การถือสงฆ์เป็นใหญ่ การถือกิจการของสงฆ์หรือส่วนรวมเป็นเรื่องสำคัญ การรับผิดชอบต่อกิจการเหล่านั้น การเอาใจใส่ในประโยชน์สุขของส่วนรวม จะยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ พระพุทธเจ้าเคยบัญญัติว่า ให้พระสงฆ์มาประชุมกันอย่างน้อยทุกกึ่งเดือน การประชุมนั้นเรียกว่าอุโบสถ เพื่อซักซ้อมทบทวนเรื่องวินัย และมีบัญญัติต่อมาเกี่ยวกับเรื่องสังฆกรรมต่าง ๆ เมื่อทรงบัญญัติเรื่องการประชุมนี้ครั้งแรกๆ มีพระอรหันต์องค์หนึ่งชื่อว่าพระมหากัปปินเถระ ท่านได้มาคิดพิจารณาว่า เอ ! พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้มีการประชุม และการประชุมที่เป็นประจำ ก็คือการที่จะมาซักซ้อมตรวจสอบความประพฤติ เราเป็นพระอรหันต์บริสุทธิ์อยู่แล้ว เราควรจะไปประชุมหรือไม่ พระพุทธ-

เจ้าเสด็จไปหาพระมหากัปปินเถระถึงที่ท่านอยู่เลยแล้วได้ตรัสว่า ถ้าเธอผู้เป็นพราหมณ์ (ในที่นี้หมายถึงผู้บริสุทธิ์) ถ้าเธอผู้บริสุทธิ์ไม่ไปร่วมประชุมแล้ว คนอื่นใครเล่าจะเอาใจใส่ที่จะไปประชุม ฉะนั้นจะต้องถือเป็นเรื่องสำคัญ พระอรหันต์จะต้องเป็นผู้นำในเรื่องที่จะเอาใจใส่ในกิจของสงฆ์นี้ ท่านก็บอกว่าจะต้องไป ท่านผู้บริสุทธิ์นี้แหละจะต้องไปอุโบสถจะต้องไปร่วมสังฆกรรม

การถือสงฆ์เป็นใหญ่นี้ได้เป็นประเพณีในพุทธศาสนาสืบมา แม้แต่พระอรหันต์ที่จะเข้านิโรธสมาบัติ ซึ่งไปเสวยความสุขสงบอยู่ลำพังตลอดเวลา ๗ วัน โดยไม่ต้องฉันไม่ต้องทำกิจกรรมอะไร จะมีบุพพกิจอย่างหนึ่งว่าต้องคำนึงถึงการเรียกหาของสงฆ์ คือก่อนที่จะเข้านิโรธสมาบัติจะต้องคำนึงกำหนดใจไว้ว่า ถ้าหากสงฆ์เรียกหา มีกิจการของส่วนรวมขึ้น จะต้องออกได้ทันที ท่านถือว่า *ครุกา สงฺฆสฺส อาณา* อำนาจของสงฆ์นั้นยิ่งใหญ่นัก *หรือหนักมาก* และในประเพณีพุทธศาสนาสืบมา ก็มีเรื่องราวเช่นนี้ปรากฏให้เห็นเสมอ บันทึกไว้เป็นประวัติก็มี อย่างน้อยก็ ๒ ครั้ง คือ การลงโทษพระอรหันต์ เรียกว่าทัณฑกรรม คือ พระอรหันต์บางองค์บางคราวท่านหลบไปอยู่ในป่าเขาเสีย เวลา

เกิดเรื่องของส่วนรวมแล้วไม่ได้มาร่วม อย่างเรื่องในมิลินทปัญหา ตอนเริ่มต้น ก็จะพบว่า ตอนนั้นพระเจ้ามิลินท์ทรงมีความเก่งกล้าในการโต้ปัญหามาก โต้วาทะ ทำให้นักปราชญ์ในทางศาสนาทั้งหลายมีความหวั่นกลัวและก็แพ้พระเจ้ามิลินท์กันไปเป็นอันมาก พระเจ้ามิลินท์ตอนนั้นเป็นคนนอกศาสนา เมื่อจะมาโต้วาทะในเรื่องศาสนา ก็กระเทือนมาถึงพระพุทธศาสนาด้วย พระสงฆ์ก็ไม่สบายใจ และก็ได้มาประชุมกันเพื่อเฟ้นหาบุคคล ที่มีความสามารถจะไปโต้วาทะกับพระเจ้ามิลินท์ได้ ในการประชุมพิจารณานั้นก็ปรากฏว่า พระอรหันต์บางองค์ไม่ได้มาร่วม ที่ประชุมจึงพิจารณาลงโทษพระอรหันต์นั้น ซึ่งไปอยู่ในป่า ไปเข้าฌาน ไปเข้าสมาบัติเสีย การลงโทษของท่านก็คือมอบหมายงานให้ทำ ซึ่งต้องทำไปจนเสร็จ นี่ตัวอย่างหนึ่ง หรือในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก็เช่นเดียวกัน พระอุปคุตตเถระ ตอนนั้นท่านก็ไปเข้าฌานสมาบัติอยู่เช่นเดียวกัน ที่ประชุมสงฆ์ก็ลงโทษมอบหมายงานแก่ท่าน

ในบรรดาวัตถุประสงค์ต่าง ๆ หลายข้อของวินัยนั้น วัตถุประสงค์ที่มาก่อนเป็นข้อต้น ๆ ก็คือ เพื่อความเรียบร้อยดีงาม และเพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ส่วนรวม อันนี้เป็นสาระ เป็นหลัก

การ เป็นหัวใจสำคัญ เป็นเจตนารมณ์ของพระวินัย ซึ่งถือว่าให้สงฆ์เป็นใหญ่ ต้องมีความเคารพสงฆ์ อันนี้อาตมภาพจะขอผ่านไปก่อน

หลักการสำคัญข้อที่ ๓ คือความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับวินัย ในเมื่อธรรมกับวินัยเป็นองค์ประกอบสำคัญของพระพุทธศาสนา เราอาจจะพูดได้ว่า ธรรมะเป็นส่วนเนื้อหา หรือเป็นหลักการที่เป็นแกนกลาง ส่วนวินัยเป็นภาคปฏิบัติ เป็นวิธีการที่จะมาจัดทำ ลงมือปฏิบัติ ให้ได้ผลตามหลักการหรือเนื้อหานั้น หรือเอาตัวเนื้อหาคือธรรมนั้นออกมาจัดเป็นเรื่องในทางปฏิบัติ ให้มันเกิดผลเป็นจริงเป็นจังขึ้น ในแง่ของธรรมะนั้นเราต้องการจะฝึกคนให้มีคุณภาพ และคนที่มีคุณภาพนั้นก็มาประกอบกันเข้าเป็นสังคมที่ดี มาช่วยกันสร้างสรรค์สังคมที่ดี แต่วินัยเป็นการจัดสภาพชีวิต สภาพความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม จัดชุมชน จัดสังคม จัดระบบให้เกื้อกูลแก่การที่จะฝึกคนให้มีคุณภาพเช่นนั้น และเพื่ออำนวยโอกาสให้คนที่มีคุณภาพดีเช่นนั้นสามารถก้าวหน้าต่อไปสู่จุดมุ่งหมายที่สูงยิ่งขึ้นในทางธรรม

ฉะนั้น ธรรมกับวินัยนี้เป็นสิ่งที่เออออำนวยแก่กันและกัน เราอาจจะกล่าวว่า วินัยเป็นเครื่องมือของธรรม ที่จะเอาหลัก

การของธรรมนั้นมาจัดสรรให้เกิดผลเป็นจริงเป็นจังขึ้นและเป็นที่แสดงออกของธรรม คือธรรมที่สอนกันนี้ก็อาจจะพูดไปปาว ๆ แต่จะออกมาสู่ความเป็นจริงในทางปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิต ก็จะออกมาในรูปที่เราเรียกว่าเป็นวินัยนี้ด้วย วินัยเบิกช่องคือเมื่อจัดขึ้นมาแล้วก็เป็นสิ่งที่ช่วยเบิกช่องให้คนเดินไปสู่จุดหมายที่ธรรมวางไว้ด้วย นี่คือสิ่งที่เราอาจจะเรียกว่าเป็นหลักการของวินัย ซึ่งเป็นสิ่งที่อาตมภาพเห็นว่าน่าจะยกขึ้นมาเน้น ส่วนในแง่ของหัวข้อหรือองค์ประกอบของหลักการเช่นนั้นก็เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว สิ่งที่จะพึงทำในเรื่องวินัยในกรณีนี้ไม่ใช่ว่าจะต้องมาศึกษารายละเอียด เพราะอันนั้นเป็นวินัยที่จัดออกมาเป็นรูปแบบแล้วสำหรับชุมชนหนึ่ง สิ่งที่จะพึงทำก็คือการศึกษาให้เข้าใจหลักการหรือสารัตถะ หรือเจตนารมณ์ของวินัยนี้ แล้วจัดสรรในทางปฏิบัติ ให้บังเกิดผลเป็นจริงเป็นจังขึ้นตามหลักการนั้น

อย่างที่ได้กล่าวแล้วว่า แม้แต่เมื่อพูดถึงวินัยของพระ เราก็จะนึกถึงระเบียบความประพฤติส่วนตัวของท่าน ว่าเคร่งครัดอย่างนั้นอย่างนี้ จริงอยู่ อย่างนั้นก็เป็นสิ่งที่ดี ซึ่งจะต้องจัดให้เกิดให้มีให้เป็นขึ้น แต่เมื่อจัดได้อย่างนั้นแล้วก็ควรจะก้าวต่อไปสู่ขั้นที่ ๒ ที่เป็นหลักการของวินัย คือการถือกิจการของส่วนรวม

เป็นสำคัญ ถือประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นใหญ่ อะไรทำนองนี้ ซึ่งเรื่องสังฆกรรมต่าง ๆ ก็เป็นที่แสดงออกของเจตนารมณ์นี้ แต่เราจะเห็นว่าแม้แต่ในหมู่สงฆ์เอง เรื่องสังฆกรรมหรือกิจการส่วนรวมก็ได้เลือนมาอยู่ในรูปของพิธีกรรมแทบทั้งหมด จนกระทั่งเรามองไม่เห็นสาระของมัน คือการที่เอาสงฆ์เป็นใหญ่ การประชุมที่มาพิจารณาเรื่องราว เช่นอย่างการอุปสมบทเป็นต้น ก็เหลืออยู่ในรูปของพิธีกรรมเท่านั้น

ในที่นี้ไม่ต้องการจะพูดเรื่องของฝ่ายพระสงฆ์ แต่จะเน้นว่าในแง่ของสังคมใหญ่คือของคฤหัสถ์ น่าจะมีการกำหนดกันได้หรือไม่ ว่าเราจะเอาอย่างไร ระเบียบแบบแผน ระเบียบชีวิตของชาวพุทธ สังคมพุทธ ระบบต่าง ๆ ในสังคมพุทธนี้ ควรจะเป็นอย่างไร การที่จะกำหนดได้ก็ต้องอาศัยความเข้าใจในธรรมะนั่นเอง เพราะฉะนั้นสิ่งที่จะต้องทำก็คือศึกษาตัวธรรมะนั่นแหละ แล้วก็เอาธรรมะนั้นมาใช้ เอาความเข้าใจในธรรมะนั้นมากำหนดว่าธรรมะต้องการอะไร จะให้ชาวพุทธแต่ละคนเป็นอย่างไร ให้สังคมพุทธเป็นอย่างไร เอาหลักการและเจตนารมณ์นั้นมาจัดวางเป็นระบบของสังคม ระเบียบการดำเนินชีวิตขึ้น เป็นอันว่าเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องการปกครอง การวางรูป

องค์การ สถาบันอะไรต่าง ๆ ในรูปแบบที่เป็นไปตามคำสอนในพุทธศาสนา ก็อยู่ในหลักการที่เราเรียกว่าวินัยนี้

อาตมภาพคิดว่า การจัดในแนวนี้คงจะได้เคยมีมาแล้ว การดำเนินงานของพระเจ้าอโศกมหาราช อาจถือว่าเป็นตัวอย่างหนึ่งของการที่ได้เคยนำธรรมะมาจัดออกเป็นรูปของวินัย คือระเบียบแบบแผนของสังคม ของการปกครอง ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกว่า แบบแผนการปกครองของพระองค์นั้นก็ได้ถือตามหลักธรรม แม้แต่ตำแหน่งเจ้าหน้าที่ข้าราชการ ก็ยังมีตำแหน่งทางธรรม เช่นพวกธรรมมหาอำมาตย์เป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับธรรมอย่างนี้เป็นต้น

การที่เรามองข้ามเรื่องวินัย ทำให้ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาที่มาจากภายนอก บางทีก็มีทัศนคติต่อพระพุทธศาสนา ในทางที่ไม่ถูกต้อง เช่นพวกฝรั่งบางคนที่บอกว่า พระพุทธศาสนาเป็นแต่เพียงจริยธรรมทางจิตใจ หรือเป็นจริยธรรมส่วนบุคคล เป็นศาสนาของการปลีกหนี หลบลี้ไปจากสังคมอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งอันนี้เราก็อาจจะว่า ฝรั่งนั่นเองได้ศึกษาหลักการของพระพุทธ-ศาสนาไม่ทั่วถึง มองข้ามเรื่องวินัยไปเสีย และไม่ใช่แต่ฝรั่งคนนอกเท่านั้น ชาวพุทธเองไม่น้อยก็มองอย่างนั้น เรื่องนี้ขอให้มองดูตัวอย่างง่าย ๆ เช่นมองดูความรู้สึกภายในใจของเราที่มีต่อ

พระอรหันต์ หรืออย่างที่เราพูดสมัยนี้ว่าภาพพจน์ ภาพพจน์ต่อพระอรหันต์ ถ้าหากว่ามองในแง่ของธรรม หลายคนอาจจะมีความรู้สึกโน้มเอียงไปในทางที่คิดว่า พระอรหันต์เป็นบุคคลที่เฉย ๆ ไม่ค่อยเอาเรื่องเอาราว ปลีกตัวไปอยู่ต่างหากจากสังคม อะไรทำนองนี้ อาจจะมีท่านผู้ศึกษาธรรมแล้วมองพระอรหันต์เป็นอย่างนี้ไปก็ได้

แต่ถ้ามองจากแง่ของวินัย เราจะเห็นอีกด้านหนึ่งว่า อ้อ พระอรหันต์ก็คือผู้นำ ผู้เป็นตัวอย่างในการที่จะรับผิดชอบต่อประโยชน์สุขของส่วนรวม มีเรื่องราวที่จะกระทบอะไรส่วนรวมเกิดขึ้น จะต้องเอาใจใส่ถือเป็นเรื่องสำคัญ กิจกรรมในพุทธศาสนาที่เป็นประวัติศาสตร์มาจนปัจจุบันนี้ เช่นเรื่องการสังคายนานี้ พระอรหันต์เป็นผู้นำทั้งนั้น เมื่อมีเรื่องราวอะไรเกิดขึ้นกระทบกระเทือน หรือทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมลง พระอรหันต์ก็เป็นผู้นำในการที่จะริเริ่มจัดทำเรื่องเหล่านั้น ขวนขวายในการที่จะดำเนินกิจการ เพื่อดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของพระศาสนา หรือแก้ไขกำจัดสิ่งที่ผิดพลาด แม้ในทางธรรมเองที่จริงหลักการเหล่านี้ก็มีอยู่ อย่างในอปริหานิยธรรมบอกว่า จะต้องมีการประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันสม่ำเสมอ พร้อมเพรียง

กันลุกขึ้นแก้ไข จัดการป้องกันกำจัดสิ่งเสียหายทั้งหลาย แล้วก็ให้ขมีขมันในเรื่องราวของส่วนรวมอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ แต่หลักการในทางธรรมเหล่านี้ บางทีเราก็มองข้ามไปเสีย เพราะมันจะมาออกผลที่แท้ในรูปของสิ่งที่เรียกว่าวินัยนี้ ฉะนั้น องค์ประกอบสำคัญทั้งสองที่มารวมเป็นชื่อของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าธรรมวินัยนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงลักษณะทั่วไปของพระศาสนาอย่างหนึ่ง อาตมภาพเห็นว่าวินัยนี้แหละ คือส่วนของพระพุทธศาสนาที่จะขยายออกมาเชื่อมกับสังคมศาสตร์สมัยใหม่ได้ หรือจะเรียกสังคมศาสตร์ว่าเป็นวินัยศาสตร์ ก็พอจะได้เหมือนกัน

สรุปสาระตอนนี้ พุทธศาสนาถือว่าสำคัญ ทั้งบุคคลและระบบ ทั้งปัจเจกชนและสังคม ทั้งสภาพแวดล้อมภายนอกและจิตใจภายใน ต้องประกอบกันเสริมกัน อาตมภาพคิดว่าได้เสียเวลาไปมากพอสมควรแล้ว กับชื่อเรียกพระพุทธศาสนาอย่างที่หนึ่ง คือเรื่องธรรมวินัยนี้ ก็ขอก้าวไปสู่ชื่อเรียกที่สอง

ชื่อเรียกที่สองของพระพุทธศาสนา คือคำว่า *พรหมจรรย์* เมื่อได้ยินคำว่าพรหมจรรย์ ก็อาจจะเกิดความรู้สึกแปลกใจ เพราะความหมายของคำว่าพรหมจรรย์ ในสมัยนี้มักจะมองกันแคบเสียแล้ว ถ้าจะป้องกันความรู้สึกอย่างนั้น ก็อาจจะเรียกตามบาลีเสีย

เลยว่า *พฺรหฺมจริย* และเรียกเป็นไทยว่า พรหมจริยะ แปลว่า จริยะที่เป็นพรหม หรือจริยะอันประเสริฐ

ที่อาตมาพูดถึงชื่อเรียกพระพุทธศาสนาชื่อแรกว่าธรรมวินัยนั้น อาจจะถือว่าเป็นการมองพระพุทธศาสนาที่ตัวพระพุทธศาสนาเองล้วน ๆ ว่ามีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ ธรรมกับวินัย ส่วนชื่อที่สองคือ พรหมจรรย์นี้ เป็นการมองพระพุทธศาสนาที่ความสัมพันธ์กับคน หรือการที่คนเข้าไปเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

พรหมจรรย์ที่บอกว่าเป็นชื่อเรียกมาแต่ดั้งเดิมของพระพุทธศาสนานั้น ขอให้มองดูตั้งแต่คำตรัสเมื่อพระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกออกประกาศศาสนา ที่เราได้ยินกันอยู่เสมอว่า *จรถ ภิกฺขเว จาริกํ* เป็นต้น ใจความว่า *ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของชนจำนวนมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวมนุษย์ทั้งหลาย จงแสดงธรรม จงประกาศพรหมจรรย์* จุดที่ไม่ควรมองข้ามไปเสีย คือ ประกาศพรหมจรรย์ ประกาศพรหมจริยะ หรือประกาศจริยะอันประเสริฐ นี้เป็นคำรัสในตอนเริ่มต้นประกาศพระศาสนา

ครั้นต่อมาถึงตอนท้ายจะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าก็ตรัสอีกว่า เราจะยังไม่ปรินิพพาน ตราบใดที่พรหมจรรย์หรือพรหมจริยะนี้ยังไม่ *อิทฺธं ผีตं* เป็นต้น คือยังไม่แพร่หลายเป็นปึกแผ่นมั่นคง แล้วก็มีคำบรรยายต่อไปว่า ที่ว่าแพร่หลายมั่นคงเป็นปึกแผ่นนั้นอย่างไร หมายความว่าถ้าบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังไม่มีความรู้เข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ยังไม่สามารถที่จะแสดงหลักพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง เมื่อใครมากล่าวจ้วงจาบก็ไม่สามารถแก้ไขกล่าวชี้แจงให้ถูกต้อง และประกาศให้เป็นที่รู้เข้าใจกันด้วยดี ถ้าหากว่าบริษัท ๔ ไม่ว่าบริษัทใดบริษัทหนึ่งก็ตาม ยังไม่สามารถทำกิจนี้แล้ว พระองค์ก็จะยังไม่ปรินิพพาน ยิ่งกว่านั้น ยังทรงไขความต่อไปอีกว่าในบริษัท ๔ นั้น ภิกษุ ภิกษุณี ก็มีทั้งที่เป็นเถระ เป็นมัชฌิมะ เป็นนวกะ คือจะเป็นผู้ใหญ่ เป็นปานกลาง เป็นผู้ใหม่ก็ตาม ก็จะต้องมีความรู้ความสามารถทั่วทั้งหมด ทางฝ่ายอุบาสก อุบาสิกา ก็แบ่งอีก คืออุบาสกและอุบาสิกาที่เป็นพรหมจารี กับอุบาสกอุบาสิกาที่อยู่ครองเรือน แม้แต่อุบาสกอุบาสิกาที่อยู่ครองเรือนก็จะต้องมีความสามารถนี้ด้วย จึงจะได้ชื่อว่าพรหมจรรย์นี้มีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ท่านให้ถือว่าอันนี้

เป็นหลักการสำหรับกำหนดว่า พระพุทธเจ้าพอจะปรินิพพานได้หรือยัง ที่ว่านี้แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับพรหมจรรย์ (และการศึกษา) เป็นอันมาก นอกจากนี้ในระหว่างเวลาที่ประกาศพระศาสนาจนถึงปรินิพพาน ก็ยังมีพุทธพจน์กระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ตรัสถึงความสำคัญของพรหมจรรย์อีกมาก

การใช้คำว่าพรหมจรรย์ เป็นชื่อเรียกพระพุทธศาสนานี้ ถ้าว่าให้ถูกแล้วก็เป็นชื่อเรียกในทางปฏิบัติหรือดำเนินชีวิต จริยะก็คือการดำเนินชีวิต หรือการครองชีวิตนั่นเอง พรหมแปลว่าประเสริฐ หมายความว่า ถ้าระบบการครองชีวิตที่ประเสริฐนี้ยังไม่เป็นปึกแผ่นแพร่หลายมั่นคงแล้ว พระพุทธศาสนาก็ยังไม่ชื่อว่าตั้งมั่น พระพุทธเจ้าก็จะยังไม่ปรินิพพาน

แม้แต่ในคราวที่พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำให้ทำสังคายนาตามความในปาสาทิกสูตรก็ดี เมื่อพระสารีบุตรกล่าวถึงการสังคายนาดังความในสังคีติสูตรก็ดี ก็ปรารภว่าที่ควรทำสังคายนานั้น ก็เพื่อให้พรหมจรรย์หรือพรหมจริยะนี้ ยั่งยืนมั่นคง *จิรฏฐิติกำ* ดำรงอยู่ตลอดกาลยาวนาน เพื่อประโยชน์สุขของพหูชน ต้องย้ำว่าอย่างนี้เสมอไป ท่านไม่ใช้คำว่าพระพุทธศาสนาเลย เพราะฉะนั้น เราจึงควรศึกษาคำว่า *พฺรหฺมจริย* นี้ให้ชัดว่าคืออะไร

กัน เป็นอันว่า พรหมจรรย์ เป็นคำสำคัญ เป็นชื่อเรียกพระ-พุทธศาสนาในทางปฏิบัติ เป็นระบบการครองชีวิตของชาวพุทธ เป็นสิ่งที่จะต้องให้เกิดมีเป็นจริงเป็นจังขึ้น จึงจะชื่อว่ามีความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธพจน์ในสังยุตตนิกายตรัสไว้ว่า *อยเมว โข ภิกฺขุ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค พฺรหฺมจริยํ* นี่คือการแสดงความหมายของพรหมจรรย์ บอกให้รู้ว่าพรหมจรรย์คืออะไร แปลว่า "*ภิกษุ มรรค หรือ มรรคามีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐนี้แหละ ชื่อว่า พรหมจรรย์*" ตกลงว่า พรหมจรรย์ ซึ่งเป็นระบบการครองชีวิตของชาวพุทธ ก็คือมรรคมีองค์ ๘ นี่เอง นี่คือความหมายที่แท้จริงของพรหมจรรย์ หรือ พรหมจริยะ หรือ จริยะอันประเสริฐ ชื่อเรียกของพระพุทธศาสนาว่าพรหมจรรย์นี้ก็ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเน้นภาคปฏิบัติ เป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตที่แท้จริง แสดงว่าพระพุทธศาสนานั้นไม่ใช่เป็นเพียงการมาสั่งสอนกันให้เรียนรู้ ให้ฟังกันเข้าใจเท่านั้น แต่อยู่ที่ความประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิตที่แท้จริง และนี่คือชื่อเรียกพระพุทธศาสนาอันหนึ่ง

เป็นอันว่ามรรคนั่นเองเป็นพรหมจรรย์ หรือพรหมจริยะ คือเป็นระบบการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ หรือการครองชีวิต

อันประเสริฐ แต่มีปัญหาต่อไปว่า มรรคนั้นมีองค์ประกอบ ๘ ประการ มีสัมมาสมาธิเป็นข้อสุดท้าย เรามักพูดกันถึงความสำคัญของมรรค ซึ่งทุกคนยอมรับว่ามรรคมีความสำคัญ แต่ปัญหาอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเราไม่น่าจะมองข้ามไปก็คือว่า ก่อนที่จะเข้าสู่มรรคนั้น เราจะเดินเข้าสู่มรรคได้อย่างไร ถ้าคนยังไม่ได้เริ่มต้น เราจะพาเข้าสู่การเริ่มต้น ให้เขารู้จักมรรค และให้มาเดินตามมรรคได้อย่างไร อันนี้น่าจะถือเป็นปัญหาสำคัญ และเป็นเรื่องในทางปฏิบัติมากกว่า ถ้าเรามองข้ามปัญหานี้ เราจะมองข้ามหลักการของพระพุทธศาสนาไปส่วนหนึ่ง แต่ถ้าเรามาสนใจถามปัญหาที่ว่าเมื่อใด เราจะมองเห็นหลักการของพระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่ง หลักการที่ว่านี้ก็คือเรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐินั้นเป็นหัวข้อแรกในมรรค ท่านบอกว่า เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบแล้ว สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบก็จะมีขึ้น แล้วจะมีสัมมาวาจา พูดชอบ สัมมากัมมันตะ กระทำชอบเป็นต้น แต่ที่นี้ตัวสัมมาทิฏฐิเองเล่าจะเริ่มต้นอย่างไร พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้อีกว่า *ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิมี ๒ ประการ คือ ปรโตโฆษะ และโยนิโสมนสิการ*

ปรโตโฆษะ แปลว่าเสียงจากอื่น เสียงจากอื่นคืออะไร เสียงจากอื่นก็คือเสียงจากคนอื่น เสียงที่มาจากที่อื่น ความรู้ที่มาจากแหล่งอื่น คนอื่น ถ้าจะใช้ภาษาสมัยปัจจุบันก็ว่า จากสภาพแวดล้อมทางสังคม สภาพแวดล้อมทางสังคมมี ๒ ส่วน คือปรโตโฆษะที่ดีและที่ไม่ดี ปรโตโฆษะที่ไม่ดีท่านบอกว่านำไปสู่มิจฉาทิฏฐิ ปรโตโฆษะที่ดีนำไปสู่สัมมาทิฏฐิ คือความเข้าใจคิดเห็นเชื่อถือถูกต้อง ปรโตโฆษะนี้เป็นปัจจัยที่หนึ่ง

ปัจจัยที่ ๒ คือ *โยนิโสมนสิการ* เราแปลกันเมาตามประเพณีว่า การทำในใจโดยแยบคาย ซึ่งต้องไปพิจารณาความหมายกันอีก อาตมภาพเลยลองเสนอคำแปลไปว่า ความรู้จักคิด คิดเป็น คิดถูกวิธี นี้เรียกว่าโยนิโสมนสิการ

สัมมาทิฏฐิจะเกิดได้ ต้องอาศัยองค์ประกอบ ๒ ประการนี้ และท่านเน้นมากเหลือเกิน มีพุทธพจน์ที่เน้นเรื่อง ๒ อย่างนี้มากมายหลายแห่ง เช่นตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สำหรับภิกษุผู้ยังศึกษาอยู่ เราไม่พิจารณาเห็นองค์ประกอบภายนอกอย่างใดที่จะเป็นสิ่งสำคัญเท่าปรโตโฆษะ ซึ่งปรโตโฆษะที่ดีก็ได้แก่ความมีกัลยาณมิตร และสำหรับองค์ประกอบภายใน เราไม่พิจารณาเห็นองค์ประกอบใดสำคัญเท่าโยนิโสมนสิการเลย

เป็นอันว่ามีองค์ประกอบ ๒ อย่าง ที่จะทำให้เกิดสัมมาทิฏฐินำไปสู่มรรค คือองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ปรโตโฆษะที่ดี และองค์ประกอบภายใน คือโยนิโสมนสิการ ยังมีพุทธพจน์ทำนองนี้อีกมาก เช่น ตรัสว่า โยนิโสมนสิการก็ดี ปรโตโฆษะที่ดีคือความมีกัลยาณมิตรก็ดี (กัลยาณมิตรเป็นตัวอย่างเด่นชัดของปรโตโฆษะที่ดี ในส่วนที่เป็นบุคคล) นี้เป็นรุ่งอรุณของมรรคมีองค์ ๘ ประการ เมื่ออาทิตย์จะอุทัยขึ้นนั้น มีแสงอรุณนำมาก่อนฉันใด การที่มรรคจะเกิดขึ้น ก็มีแสงอรุณคือความมีกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่าง เป็นสิ่งที่นำมาก่อน ฉันนั้น

สำหรับกัลยาณมิตร หรือปรโตโฆษะที่ดีนั้น จะพบคำสอนได้ในเรื่องการคบมิตรซึ่งมีมากมายในพระพุทธศาสนา มีในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทั่วไป เป็นเรื่องที่มองเห็นกันอยู่แล้ว มีทั้งสำหรับชาวบ้าน สำหรับภิกษุ มีทั้งเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในขั้นต้นและในขั้นสูง เป็นเรื่องสำคัญที่หาคำสอนได้ง่าย ส่วนโยนิโสมนสิการก็ตรัสไว้มิใช่น้อย อาตมภาพคิดว่าในพระไตรปิฎกนั้นคงมีไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ แห่ง แต่ที่นี้ บางทีเรามองข้ามไป อย่างในพระไตรปิฎกแปล บางทีแม้จะอ่านเราก็ไม่ได้สังเกต เพราะ

ท่านแปลออกมาเสียว่า การทำในใจโดยแยบคาย อะไรอย่างนี้ก็ทำให้มองข้าม ๆ กันไป

สิ่งสำคัญก็คือ ทั้งสองอย่างนี้เป็นเรื่องในทางปฏิบัติ เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ช่วยกันได้ ส่วนสัมมาทิฏฐินั้นเกิดอยู่ในตัวคน เมื่อเขามีความเห็นถูกต้อง เขาก็ดำเนินตามมรรคไป แต่ก่อนที่เขาจะมีสัมมาทิฏฐิเราจะทำอย่างไร นี่เป็นเรื่องที่มนุษย์จะช่วยกันได้ การที่จะจัดกิจกรรมในทางสังคม การที่จะให้การศึกษาอะไรต่าง ๆ นี่มันอยู่ที่จุดนี้ คือเรื่องปรโตโฆษะที่ดีกับโยนิโสมนสิการ เช่นว่าเราจะสร้างปรโตโฆษะที่ดี ให้สังคมนี้มีสภาพแวดล้อมที่ดีมีกัลยาณมิตรขึ้นได้อย่างไร กัลยาณมิตรนี้ควรจะมีคุณภาพคุณสมบัติเป็นอย่างไร เริ่มตั้งแต่คุณครูเป็นต้นไป โยนิโสมนสิการที่ว่ารู้จักคิด คิดเป็น คิดแยบคาย อะไรนี้ คือความคิดแบบไหน มีวิธีการทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไรเป็นต้น เป็นเรื่องที่น่าศึกษา ซึ่งอาตมภาพเห็นว่าอันนี้เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องในวิชาการศึกษามาก และการที่เราบอกว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญานั้น มันก็เริ่มมาตั้งแต่จุดนี้ คือเพราะสอนเรื่องโยนิโสมนสิการนี้เอง สำหรับจุดนี้อาตมภาพก็จะขอผ่านไปก่อน

อีกชื่อหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่ใช้เรียกในสมัยก่อนคือคำว่า *สัตถุศาสน์* อันนี้เป็นเรื่องของการแสดงตัวคำสอนแท้ ๆ ซึ่งจะไม่พูดถึงในที่นี้ เพราะเวลาจำกัด ขอผ่านไปก่อน ขอพูดถึงหัวข้อที่ ๔

ลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาก็คือ *การสอนแต่ความจริงที่เป็นประโยชน์และเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ในปัจจุบัน* ข้อนี้รู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ท่านเน้นมาก ท่านที่ได้อ่านพระสูตรมาก ๆ คงจะจำพุทธพจน์เกี่ยวกับเรื่องคนถูกยิงด้วยลูกศรได้ คือมีพุทธพจน์ทำนองอุปมาว่า บุคคลผู้หนึ่งถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ เมื่อญาติไปตามแพทย์ เพื่อจะมาถอนลูกศร บุรุษที่ถูกลูกศรอาบยาพิษนี้ก็ไม่ยอมให้แพทย์ถอนลูกศร บอกว่าข้าพเจ้าจะต้องขอทราบเสียก่อนว่าลูกศรอาบยาพิษที่ยิงข้าพเจ้านี้ทำด้วยอะไร เริ่มต้นตั้งแต่ว่า หัวลูกศรทำด้วยวัตถุชนิดไหน หางลูกศรทำด้วยวัตถุชนิดใด ทำด้วยขนนกประเภทใด ตัวลูกธนูนี้ทำด้วยไม้ชนิดใด ยาพิษที่ใช้อาบลูกศรเป็นยางไม้ประเภทไหน แล้วก็คนที่ยิงข้าพเจ้านี้มันเป็นใคร เป็นคนในวรรณะกษัตริย์ หรือพราหมณ์ หรือแพศย์ หรือศูทร อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ขอทราบสิ่งเหล่านี้ก่อนแล้วจึงจะยอมให้ถอนลูกศร พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ถ้าทำอย่างนี้ คนที่

ถูกลูกศรอาบยาพิษนั้น จะต้องตายก่อนที่จะรู้สิ่งเหล่านั้นทั้งหมด อันนี้ฉันใด การที่จะตอบคำถามต่าง ๆ ที่สนองความอยากรู้ของมนุษย์นี้ โดยเฉพาะที่ท่านเรียกว่า *อัพยากตปัญหา* ว่าโลกนี้เที่ยง โลกนี้ไม่เที่ยง โลกนี้มีที่สุด ไม่มีที่สุด เป็นต้น คำถามประเภทนี้ถ้ามนุษย์จะมาหาคำตอบให้ได้เสียก่อนโดยไม่ยอมปฏิบัติไม่ดำเนินชีวิตของตนให้ถูกต้อง มนุษย์จะต้องตายเสียก่อนโดยไม่ได้ประโยชน์จากชีวิตเลย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า คำถามประเภทนั้นหรือเรื่องประเภทนั้น พระองค์ไม่ตอบและไม่ทรงสอน สิ่งที่พระองค์สอนคืออะไร ก็คืออริยสัจ ๔ เพราะอะไร ก็เพราะว่ามันเป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นหลักเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ หรือระบบการครองชีวิตที่ประเสริฐ คือมันใช้ได้ นำมาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ได้

พุทธพจน์ทำนองนี้มีในที่อื่น ๆ อีกเช่น ตรัสถึงว่า วาจาอะไรที่พระพุทธเจ้าตรัส ก็จะตรัสตอบว่า พระองค์ตรัสสิ่งที่เป็นความจริง ซึ่งมีประโยชน์ นำมาใช้ได้ โดยทรงรู้จักเวลาที่จะตรัส หรืออย่างพระพุทธพจน์เกี่ยวกับใบไม้สีเสียด หรือใบไม้ประดู่ลายที่ว่า ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้นั้น ทรงเอาพระหัตถ์กำใบไม้ขึ้นมากำหนึ่ง แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า

ใบไม้ในกำมือของเรานี้กับใบไม้ในป่าอย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็ย่อมตอบว่า ใบไม้ในป่ามีมากมาย ใบไม้ในกำพระหัตถ์ของพระองค์นั้นน้อยนิดเดียว พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ข้อนี้ฉันใด สิ่งที่เราสอนแก่เธอทั้งหลายก็ฉันนั้น สิ่งที่เราสอนแก่เธอนั้นเป็นเหมือนใบไม้ในกำมือนี้ซึ่งมีนิดหน่อย ส่วนสิ่งที่รู้แต่ไม่ได้สอนนั้น เหมือนใบไม้ในป่า ทำไมจึงไม่สอน เพราะสิ่งเหล่านั้นมันไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ ส่วนสิ่งที่สอนก็เพราะมันเป็นไปเพื่อประโยชน์ มันใช้ดับทุกข์ได้

ที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา คือ เมื่อจะพิจารณาคำสอนต่าง ๆ จะต้องดูว่า ความรู้แค่ไหนจำเป็นสำหรับการที่จะถอนลูกศรออกเสีย คือใช้แก้ปัญหาของชีวิตที่เกิดขึ้นนี้ได้ นี่คือสิ่งสำคัญ นอกจากนั้นเราต้องแบ่งว่า ความรู้แค่ไหนจำเป็นสำหรับคนไข้ ความรู้แค่ไหนจำเป็นสำหรับหมอ ความรู้แค่ไหนจำเป็นสำหรับผู้สอนหมออีกทีหนึ่ง ถ้าอย่างนี้เราก็อาจจะแยกได้ว่า ถ้าเราเป็นอาจารย์แพทย์ ก็คงจะไม่ต้องถึงกับไปบีบคั้น บังคับ กำหนดเอากับคนทั้งหลายอื่น หรือคนไข้ทั้งหลายว่า ท่านจะต้องมาเรียนรู้ให้ได้อย่างข้าพเจ้า ที่เป็นอาจารย์แพทย์เสียก่อน แล้วจึงจะแก้โรคได้ ซึ่งไม่จำเป็น ความรู้ที่พอ

จะใช้แก้โรคมันจะมีส่วนหนึ่ง ถ้าแบ่งได้อย่างนี้แล้ว ปัญหาเรื่องการทำความเข้าใจในหลักการทางพระศาสนานี้ ก็อาจจะพอจัดแบ่งออกได้เป็นแง่ ๆ ขั้น ๆ ขณะนี้อาตมภาพรู้สึกว่าเป็นปัญหากันอยู่ในเรื่องที่ว่า จะต้องรู้แค่ไหนจึงจะปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาได้ หรือจะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาได้

เมื่อพูดแล้วว่า สิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน คือความจริงที่เป็นประโยชน์ ใช้แก้ทุกข์ได้ นำไปสู่จุดหมาย ก็ควรจะพูดถึงประโยชน์และจุดหมายด้วย ลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนาประการหนึ่ง ก็คือเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิต หรือหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าสู่จุดหมาย ที่นี้จุดหมายในทางพระพุทธศาสนาเราก็เรียนกันมาว่ามี ๓ ประการ เรียกว่า *อัตถะ* อัตถะ ๓ ประการนี้ ถ้าจะแบ่งตามระดับก็คงจะได้เป็น ๓ อย่าง คือ

๑. *ทิฏฐธัมมิกัตถะ* เรียกกันว่า ประโยชน์ปัจจุบัน

๒. *สัมปรายิกัตถะ* แปลกันว่า ประโยชน์เบื้องหน้า และ

๓. *ปรมัตถ์* หรือ *ปรมัตถะ* คือ ประโยชน์อย่างสูงสุด

ทิฏฐธัมมิกัตถะ ก็คือประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์อย่างที่เห็น ๆ เพราะทิฏฐธัมมะแปลว่า เรื่องที่เห็น ๆ กันอยู่ เรื่องที่มองเห็นได้ ในแง่กาละ ก็คือปัจจุบัน หรือถ้าพูดในแง่

ของเรื่องราวก็คือเรื่องทั่ว ๆ ไป เรื่องการดำเนินชีวิต การเป็นอยู่ที่ปรากฏ เรื่องทางวัตถุที่เห็นกันได้ สภาพภายนอก เช่น การมีปัจจัย ๔ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย มีฐานะ มีลาภ มีเกียรติ มียศ มีสรรเสริญ เรื่องชีวิตคู่ครอง ความมีมิตรไมตรี อะไรต่าง ๆ ในชีวิตปัจจุบันนี้ ในชีวิตที่มองเห็น ๆ กันอยู่ นี้เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ซึ่งพระพุทธศาสนาก็สอน ว่าเป็นจุดหมายประการหนึ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ หรือการปฏิบัติตามธรรมในพระพุทธศาสนา

สัมปรายิกัตถะ ก็คือประโยชน์ที่เลยออกไปหรือต่อออกไป สัมปราย แปลว่าเลยออกไป ก็หมายถึงเบื้องหน้า เลยออกไปไกล ๆ ก็คือภพหน้า ชาติหน้า จะไปเกิดที่ดี ๆ ไม่ไปเกิดที่ชั่ว ๆ นี่เป็นประโยชน์หรือเป็นจุดหมายขั้นสัมปรายะ หรือถ้าไม่มองไกลมากอย่างนั้น ก็ได้แก่สิ่งที่เป็นหลักประกันชีวิตในเบื้องหน้า หมายถึงสิ่งที่ลึกเข้าไปทางจิตใจ คือพ้นจากเรื่องทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การมีฐานะ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ชั้นภายนอกแล้วก็มาถึงเรื่องจิตใจ เรื่องคุณธรรมต่าง ๆ การที่จะมีจิตใจที่สุขสบาย ซึ่งท่านบอกว่าต้องมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ มีศรัทธา มีความประพฤติดีซึ่งทำให้มั่นใจตนเอง มีศีล มีจาคะ

มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีสุตะ มีความรู้ได้เล่าเรียนศึกษา และมีปัญญา มีความเข้าใจรู้จักสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อะไรพวกนี้นี่เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งเข้าไปในจิตใจ ซึ่งเมื่อมีแล้วก็เป็นเครื่องรับประกันชีวิตในเบื้องหน้าได้ทีเดียวว่า คติชีวิตจะเป็นไปในทางที่ดี นี่ก็เป็นจุดหมายประการหนึ่งในทางพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล สมัยหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงเสวยมากจนกระทั่งอ้วนอืดอัด พระพุทธเจ้าก็ทรงตักเตือน พระเจ้าปเสนทิโกศล ถึงกับได้ทูลพระพุทธเจ้าว่าพระองค์นี้ทรงอนุเคราะห์ข้าพระองค์ไม่เฉพาะในเรื่องสัมปรายิกัตถะเท่านั้น ทรงอนุเคราะห์แม้แต่ในเรื่องทิฏฐธรรมิกัตถะด้วย

ส่วนปรมัตถะ ก็คือประโยชน์สูงสุด ถ้าพูดกันง่าย ๆ ก็คือเรื่องนิพพาน หรือความมีใจเป็นอิสระ ความมีจิตหลุดพ้น มีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานอยู่ได้ตลอดเวลา เพราะปราศจากกิเลส

จุดหมายนี้แบ่งเป็น ๓ อย่าง หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็น ๓ ระดับ ซึ่งอยู่ในวงหรือขอบเขตของพระพุทธศาสนา เป็นลักษณะทั่วไปอย่างหนึ่ง ซึ่งช่วยให้ได้ระมัดระวังว่าเราจะสอนหรือแสดงหลักการของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่ว่าจะต้องจำกัดเอาอย่าง

เดียว เมื่อใครพูดถึงเรื่องระดับอื่น ประโยชน์ระดับอื่นแล้วไม่ยอมรับเลย บอกว่าอันนี้ไม่ใช่พุทธศาสนา มิใช่อย่างนั้น พระพุทธศาสนาครอบคลุมได้ทั้ง ๓ ระดับอย่างนี้ อนึ่ง ถ้าหากจะไม่แบ่งในแง่ระดับ จะแบ่งในแง่ประโยชน์ หรือจุดหมายที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นด้าน ๆ ท่านก็แบ่งไว้อีก บอกว่าประโยชน์มี ๓ อย่าง หรืออัตถะมี ๓ อย่าง คือ

๑. *อัตตัตถะ* ประโยชน์ตน

๒. *ปรัตถะ* ประโยชน์ผู้อื่น

๓. *อุภยัตถะ* ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย หรือประโยชน์ร่วมกัน

คำสอนประเภทนี้ก็มีเน้นอยู่มากมายในพระไตรปิฎก เช่น เน้นเรื่องการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นก็แน่ละแถมไม่เบียดเบียนตนอีกด้วย พระพุทธศาสนาย้ำซึ่งอันนี้เป็นลักษณะที่แปลก บางทีเราไม่ได้สังเกต ท่านให้มองตัวเราไม่ใช่ในแง่ตัวตน แต่มองเป็นชีวิตหนึ่งเหมือนกับชีวิตทั้งหลาย ชีวิตคนอื่นเราไม่เบียดเบียนฉันใด ตัวเราในฐานะที่เป็นชีวิตหนึ่งซึ่งใกล้ชิดที่สุด ต้องรับผิดชอบก่อน เราก็ไม่ควรเบียดเบียนเหมือนกัน แม้แต่การจำกัดความ ความเป็นพาลเป็นบัณฑิต อะไรนี่ ท่านก็ให้มองดูที่การเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ต่อจากนั้นก็ขยายออกไปในระดับปรัตถะ

อย่างกว้าง เช่น สำหรับพระภิกษุสงฆ์ สำหรับผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา คำว่าปรัตถะนี้ก็จะขยายออกมาในรูปที่ว่า *พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย* เพื่อประโยชน์แก่พหูชน เพื่อความสุขแก่พหูชน ซึ่งคติเรื่องประโยชน์สุขแก่พหูชนนี้มีมากมายเหลือเกินในพระไตรปิฎก เช่นว่าพรหมจรรย์หรือพรหมจริยะนี้มีอยู่ยั่งยืนเพื่ออะไร ก็เพื่อประโยชน์สุขของพหูชน พระพุทธเจ้าส่งสาวกออกประกาศพระศาสนาก็เพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชน การกระทำเพื่อประโยชน์สุขของพหูชนนี้ ก็คือเรื่องปรัตถะในระดับสำหรับผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสังคม หรือประโยชน์ที่กว้างไกลออกไป นี้ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับจุดหมาย

ต่อจากนี้ไปในเวลาที่จำกัด อาตมภาพคิดว่าลักษณะอื่น ๆ ก็คงจะได้แต่เพียงยกขึ้นมาเป็นหัวข้อเท่านั้น

ลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาก็คือ พระพุทธศาสนานี้ ตัวหลักแท้ ๆ พูดตามภาษาสมัยใหม่ ก็คือ เรื่องของธรรมชาติ หรือสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน เริ่มตั้งแต่หลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าจะตรัสให้เห็นสาระอันนี้เช่น เรื่องไตรลักษณ์ก็จะตรัสว่า ตถาคตคือพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม มันก็เป็นตัวหลักตัวกฎธรรมดาอยู่แล้วว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา หรือแม้ปฏิจจสมุปบาทก็เช่นเดียวกัน ก็ตรัสว่า ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็ดำรงอยู่ของมันอย่างนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ นี้เป็นการแสดงหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา คือแสดงความจริงที่มีอยู่เองตามธรรมดาของธรรมชาติ ตามเหตุปัจจัย ฐานะของพระศาสดาก็คือเป็นผู้ค้นพบความจริงนั้นแล้ว อาศัยปัญญาความสามารถ นำมาอธิบายสั่งสอนแจกแจงให้เข้าใจได้ง่าย

ในเมื่อตัวแท้ของพุทธศาสนาคือ ตัวความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาตามกฎธรรมชาติแล้ว เพราะฉะนั้น การที่จะเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ ก็คือการนำความรู้ในกฎธรรมชาตินั้นเองมาใช้ให้เป็นประโยชน์ การปฏิบัติหรือระบบอะไรต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนาก็คือ การนำความรู้ในกฎธรรมชาตินี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ ในเมื่อความรู้ในกฎธรรมชาติหรือการรู้ความจริงนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นธรรมสำคัญในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า *สพฺเพ ธมฺมา ปญฺญุตฺตรา* ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นเยี่ยม เพราะฉะนั้น ปัญญาจึง

เป็นหลักธรรมสำคัญตั้งแต่ต้น พระพุทธศาสนาจึงสอนคนเริ่มตั้งแต่ให้มีโยนิโสมนสิการ แม้แต่องค์ประกอบสำคัญ ๒ ประการ คือปรโตโฆษะที่ดีกับโยนิโสมนสิการ ปรโตโฆษะนั้นเพื่ออะไร ก็เพื่อมาชักนำให้คนมีโยนิโสมนสิการ ให้เขารู้จักคิด คิดเป็น เพราะคนบางคนนั้นคิดไม่ค่อยเป็น ต้องมีกัลยาณมิตรมาช่วย เมื่อเขามีโยนิโสมนสิการแล้วเขาก็เกิดสัมมาทิฏฐิ ก็ก้าวหน้าไปในมรรคได้

เพราะฉะนั้น เริ่มต้นก็ต้องปลุกเร้านำเข้าสู่ปัญญา แล้วปัญญาก็เป็นองค์ธรรมสำคัญเรื่อยไปในทางพระพุทธศาสนา แต่ในเมื่อเราไปอาศัยปรโตโฆษะหรือกัลยาณมิตร ก็จึงมีหลักขึ้นมาอีกอันหนึ่งคือศรัทธา ปรโตโฆษะนี้เป็นตัวทำให้เกิดศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว ปรโตโฆษะจะอาศัยศรัทธานั้นสร้างโยนิโสมนสิการ ทำให้คนเกิดสัมมาทิฏฐิ เพราะฉะนั้น แม้แต่ถ้าเราจะมีศรัทธา เราก็บอกว่านี่เพราะอะไร ก็เพื่อเชื่อมตัวปรโตโฆษะหรือกัลยาณ-มิตรเข้ากับโยนิโสมนสิการ เพื่อให้เกิดสัมมาทิฏฐิต่อไป แล้วศรัทธาก็เป็นไปเพื่อปัญญานั้นอีก นี่ก็เป็นลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่ขอผ่านไปก่อน

มีชื่อเรียกซึ่งเป็นการแสดงลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธ-ศาสนา พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า คำสอนของพระองค์หรือหลักการของพระองค์นี้ รวมทั้งตัวพระองค์เองด้วย เป็น *กรรมวาทะ* เป็น *กิริยวาทะ* และเป็น *วิริยวาทะ* ที่ว่าเป็นกรรมวาทะนั้นมีอยู่หลายแห่ง เรียกภาษาสมัยใหม่ก็เป็นกรรมวาท เป็นกิริยวาท และวิริยวาท กรรมวาทแปลว่า เป็นผู้กล่าวสอนเรื่องกรรมคือถือการกระทำเป็นสำคัญ กิริยวาทคือถือว่า การกระทำมีผล และสิ่งทั้งหลายสำเร็จด้วยการกระทำ และวิริยวาทก็คือกล่าวสรรเสริญความเพียร เป็นศาสนาแห่งความเพียร คำว่า "*วาทะ*" แปลว่าหลักการก็ได้ ถ้าจะขยายกว้างออกก็คือศาสนานั่นเอง จึงว่าศาสนาแห่งความเพียร เพราะฉะนั้น เรื่องที่ว่าคำสอนอย่างไรจะถูกหลักศาสนาหรือไม่ มีวิธีวินิจฉัยแบบหนึ่ง ก็ดูว่าเรื่องนี้เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาทหรือไม่ และอันนี้ก็จะไปปรากฏในหลักตัดสินพระธรรมวินัย ๗,๘ ประการ อะไรต่าง ๆ ซึ่งจะมีวิริยะนี้เป็นองค์ประกอบข้อหนึ่ง อันนี้อาตมภาพก็จะขอผ่านไปก่อน

มีอีกอย่างหนึ่งในภาคปฏิบัติที่สำคัญก็คือ เราในหมู่ชาวพุทธนี้มักจะกลัวเรื่องความอยาก แล้วก็มีความรู้สึกว่าถ้าพูดถึงความอยากแล้ว ชาวพุทธจะต้องปฏิเสธ จะต้องพยายามเลี่ยง

เว้น พวกชาวพุทธเป็นคนไม่มีความอยาก ปฏิบัติเพื่อละความอยาก อยากอะไรไม่ได้ อันนี้ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ถ้าหากว่าระวังระแวงมากเกินไป อาจจะทำให้เสียแก่พระพุทธศาสนาได้เหมือนกัน เพราะว่าความอยากนี้เราไปหมายถึงตัณหา เราบอกว่าพุทธศาสนานี้เป็นศาสนาที่สอนให้ละตัณหา เพราะฉะนั้นจะอยากอะไรไม่ได้ ทีนี้ก็มีฝ่ายตรงข้ามเขาก็บอกว่า โอ...พระพุทธศาสนาสอนให้คนไม่อยาก เมื่อไม่อยากก็เลยไม่ต้องการอะไร ไม่ต้องผลิตสร้างสรรค์ ทำให้ขัดถ่วงการพัฒนา เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องมีการแยกแยะให้เห็นว่า ความอยากในพระพุทธศาสนานี้มันเป็นสิ่งที่ถูกประณามแท้จริงหรือไม่ ขอเข้าสู่หลักเลย ท่านบอกว่า *ปตฺถนา* แปลว่าความอยากหรือความปรารถนา *ปตฺถนา* นั้นมี ๒ อย่าง

๑. *ตัณหาปัตถนา* ปรารถนาหรืออยากด้วยตัณหา

๒. *ฉันทปัตถนา* ปรารถนาหรืออยากด้วยฉันทะ

ตัณหาปัตถนา อยากด้วยตัณหานั้นเป็นอกุศล ฉันทปัตถนา อยากหรือปรารถนาด้วยฉันทะเป็นกุศล ฉันทะนี้เป็นองค์ธรรมสำคัญ เช่นในอิทธิบาทเป็นข้อแรกทีเดียว ก็เป็นอันว่าที่จริง ฉันทะนี้ ซึ่งเราจะแปลอย่างไรก็ตาม อาจจะพยายามเลี่ยง

หน่อย ไม่อยากใช้คำว่าอยาก แปลเป็นอย่างอื่นก็ตาม แต่ก็ต้องให้รู้ว่าสาระของมันมีอยู่ว่า ในทางพระพุทธศาสนานี้ ความปรารถนาหรือความต้องการอย่างหนึ่ง ท่านสอนและสนับสนุนให้มี คือความต้องการที่เรียกว่าฉันทะ

ที่จริงฉันทะนี้ก็เป็นไวพจน์ของตัณหาได้เหมือนกัน ฉันทะมีหลายอย่างอีกแหละ มีกัตตุกัมยตาฉันทะ ฉันทะคือความอยากที่ต้องการจะทำ มีตัณหาฉันทะหรืออกุศลฉันทะ คือความอยากที่เป็นตัณหา และมีกุศลฉันทะหรือกุศลธรรมฉันทะ ความอยากหรือความต้องการตัวธรรม หรือต้องการสิ่งที่เป็นกุศล ในแง่ของฉันทะที่เป็นกุศล จะมีพุทธพจน์แม้แต่ว่าฉันทะในนิพพานคืออยากนิพพานก็มี แต่ต้องแยกให้ถูกระหว่างอยากนิพพานด้วยตัณหา กับอยากนิพพานด้วยฉันทะ อย่างไรก็ตามในที่นี้ต้องการเพียงแสดงหลักการให้เห็นว่า มีความอยากประเภทหนึ่งที่พระพุทธศาสนาสนับสนุน และเป็นตัวสำคัญในการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตตามหลักการของธรรม ฉะนั้นเราควรจะต้องแยกแยะให้ถูกก่อน เมื่อแยกถูกแล้ว จะสนับสนุนคนให้อยากด้วยซ้ำไป ฉะนั้นชาวพุทธไม่ควรจะมากลัวนักกับคำว่าอยาก แต่ต้องเข้าใจคำว่าอยากนี้ให้ถูกต้องและแยกให้ถูก และสอนให้ชัดว่าอันไหน

ควรอยากอันไหนไม่ควรอยาก ควรอยากในแง่ไหน และก็สนับสนุนความอยากที่ถูกต้อง เพื่อหลีกเลี่ยงความอยากที่ไม่ถูกต้อง ถ้าจะเอาแต่ไปกดกำหราบละความอยาก เราอาจจะไม่สำเร็จผล และเกิดโทษก็ได้ นี้ก็เป็นข้อที่ควรจะเน้นอันหนึ่ง

ต่อไปก็เรื่อง *โลกียธรรม* และ *โลกุตตรธรรม* อันนี้ในระยะนี้รู้สึกว่ามีความสับสนปนเปอยู่บ้าง คือว่าในความรู้สึกสามัญ ความหมายของคำว่าโลกียธรรม โลกุตตรธรรมนี้ อาจจะได้ต่างออกไปแล้วจากความหมายของโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม ที่เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา บางทีเราพูดสับสนเกินไปถึงกับว่า เรื่องของชาวโลกเป็นโลกียธรรม เรื่องของพระหรือเรื่องของผู้ออกบวชเป็นโลกุตตรธรรม เป็นเรื่องของคนที่หลีกออกจากสังคมไปอยู่ป่าอยู่เขา อะไรอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นความเข้าใจที่สับสนปนเป แม้จะไม่ผิดโดยสิ้นเชิงแต่ก็ไม่ถูก

ที่นี้เอาตามหลักการท่านบอกว่า โลกียธรรมคือธรรมที่เนื่องด้วยโลก ที่เกี่ยวข้องกับโลก และโลกุตตรธรรม ธรรมเหนือโลก โลกุตตรธรรมท่านก็พูดเอาอย่างจำกัดตัวเลยว่า ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน มีรวมทั้งหมด ๙ อย่าง แต่ในคัมภีร์บางแห่งขยายไปถึง ๓๗ ประการ เป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เรียกว่าเป็น

โลกุตตรธรรม แต่จะมาบรรยายในเนื้อหากันก็คงจะใช้เวลามากไป

สาระสำคัญก็คือ โลกุตตรธรรมนี้คือหลักการปฏิบัติหรือภาวะที่เข้าถึง ที่ทำให้บุคคลมีชีวิตจิตใจที่เป็นอิสระ หลุดพ้นลอยเหนือกระแสโลก ที่นี้บุคคลที่เป็นอย่างนี้โดยปกติได้แก่พระอริยบุคคล ซึ่งถึงวิมุตติบ้างแล้ว ถึงแม้จะไม่สิ้นเชิงก็ถึงบ้าง เช่นเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ที่นี้พระโสดาบันนั้นก็เป็นพระอริยบุคคลซึ่งจำนวนมากเป็นคฤหัสถ์ ยังอยู่ครองเรือน มีบุตรมีสามีภรรยา ท่านเหล่านี้ก็ถึงโลกุตตรธรรมแล้ว ส่วนอีกด้านหนึ่งโลกียธรรมเนื่องด้วยโลก ยังมีการติดอยู่ เช่นอยู่ในโลกก็ติดในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ออกบวชแล้วบางทีไปบำเพ็ญธรรมในป่า ไปได้ฌานสมาบัติ ก็ติดในฌานสมาบัติ เพลินในความสุขจากฌานสมาบัติ ก็เป็นโลกียะ เป็นเรื่องเนื่องด้วยโลก ที่นี้บางคนก็ไปพูดถึงฌานสมาบัติ นึกว่าเป็นเรื่องโลกุตตระซึ่งที่จริงไม่ถูกต้อง ความจริงแล้ว ฌานสมาบัติตามปกติก็เป็นโลกีย-ธรรมทั้งสิ้น จะเป็นโลกุตตรธรรมก็ต่อเมื่อไปเป็นฌานสมาบัติของท่านผู้ที่หลุดพ้นแล้ว แม้จะเป็นพระโสดาบันอยู่บ้าน จะได้ฌานสมาบัติหรือไม่ ก็เป็นโลกุตตระ ถ้าได้ฌานสมาบัติด้วยฌาณสมาบัตินั้นก็กลายเป็นโลกุตตระไป

ฉะนั้น เรื่องโลกียะโลกุตตระนี้ จะมองแต่เพียงความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปย่อมไม่ถูกต้อง จะต้องมองถึงภาวะจิตใจที่หลุดพ้นเป็นอันว่าไม่พึงแบ่งแยกที่สภาพความเป็นอยู่เท่านั้น แต่ต้องเข้าถึงชีวิตจิตใจ ถ้าเขาอยู่ในโลก แม้อยู่ครองเรือน แต่ชีวิตจิตใจเป็นอิสระหลุดพ้น เช่นเป็นพระโสดาบันเป็นต้น เขาก็บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว ฉะนั้น พระพุทธเจ้าถึงกับตรัสว่า เราบัญญัติโลกุตตรธรรมว่าเป็นสมบัติของมนุษย์ทุกคน เช่นเดียวกับที่พราหมณ์บัญญัติว่า ในวรรณะ ๔ นั้น วรรณะกษัตริย์มีอันนี้เป็นสมบัติประจำตัว วรรณะพราหมณ์ มีอันนี้เป็นสมบัติประจำตัว วรรณะแพศย์ วรรณะศูทร มีอันนี้เป็นสมบัติประจำตัว พราหมณ์เขาบัญญัติไว้อย่างนั้น เช่นบอกว่า สำหรับวรรณะศูทรนั้นให้เคียวกับไม้คานเป็นสมบัติประจำตัวอะไรทำนองนี้ แต่พระพุทธเจ้าว่า เราบัญญัติโลกุตตรธรรมให้เป็นสมบัติของทุกคน ให้มนุษย์ทุกคนมีโลกุตตรธรรม

เพราะฉะนั้น จะอยู่ที่ไหน อยู่ในโลกในบ้านก็ตาม ออกบวชก็ตาม ก็ควรพยายามแสวงหาและเข้าถึงโลกุตตรธรรมพยายามให้ชีวิตนี้ จิตใจนี้เป็นอิสระให้ได้ มิฉะนั้นแม้จะออกบวชแล้วไปได้ฌานสมาบัติ ไปติดเพลินในฌานสมาบัติเสีย ก็อยู่ในโลกีย

ธรรมนั้นเอง เพราะฌานสมาบัติเป็นโลกียธรรม หาใช่เป็นโลกุตตรธรรมไม่ ถ้าเป็นของปุถุชน ที่นี้ก็ขอข้ามไปก่อน

หลักการทั่วไป ของพระพุทธศาสนานั้น ท่านถือว่า*อริยสัจ* เป็นหลักใหญ่หลักกลางครอบคลุมได้หมด เรารู้กันอยู่แล้วว่าอริยสัจ มีความสำคัญ แต่เมื่อพูดถึงอริยสัจ ก็คงจะต้องไม่มองข้ามกิจในอริยสัจไปด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถึงอริยสัจ พระองค์จะตรัสกิจในอริยสัจด้วย แล้วก็ตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรถึงการที่ว่า เพราะพระองค์ได้ทำกิจในอริยสัจเสร็จสิ้นถูกต้องบริบูรณ์ จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่าตรัสรู้ ที่นี้กิจในอริยสัจก็มี ๔ ประการ

๑. *ทุกข์* นั้น กิจของมัน คือ *ปริญญา* คือทำความเข้าใจทำความรู้จัก กำหนดให้ได้ ทุกข์จะแปลว่าปัญหาก็ได้ ปัญหานั้นจะต้องทำปริญญาคือกำหนดรู้ รู้จักมันตามความเป็นจริงตามสภาวะ เหมือนตรวจโรคให้รู้ว่าเป็นอะไรก่อน

๒. *สมุทัย* กิจในสมุทัยก็คือ *ปหานะ* กำจัดหรือละเสีย หมายความว่าจะต้องสืบสาวให้ได้ว่ามันคืออะไร แล้วละมันเสีย เหมือนค้นหาเชื้อหรือตัวเหตุที่ทำให้เป็นโรค เพื่อจะกำจัดแก้ไข

๓. *นิโรธ* คือจุดหมาย กิจในจุดหมายก็คือ *สัจฉิกิริยา* การกระทำให้ประจักษ์แจ้งหรือการบรรลุ ก็จะต้องกำหนดให้ได้ว่าเป้าหมายของเราคืออะไร เราต้องการอะไร มันเป็นไปได้จริงหรือไม่ พึงประสงค์หรือไม่แล้วก็พยายามเข้าถึง เหมือนคาดหมายผลการรักษาว่าจะหวังได้แค่ไหน

๔. สุดท้ายก็ *มรรค* กิจในมรรคก็คือ *ภาวนา* การทำให้เกิดให้มีหรือลงมือปฏิบัติ ได้แก่วิธีการและรายละเอียดในการกระทำ จะต้องลงมือกระทำ เหมือนวางยาวางรายละเอียดในวิธีรักษาให้ได้ผลตามที่คาด

ฉะนั้น เรื่องอริยสัจนี้จะต้องมาพร้อมด้วยกิจในอริยสัจ ถ้าปฏิบัติถูกต้องก็จะผ่านพ้นการที่จะถูกกล่าวหาด้วย มีผู้กล่าวหาเช่นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มองในแง่ร้าย อะไรต่างๆ เป็นต้น พระพุทธศาสนาสอนทุกข์เพื่อปริญญา เพื่อรู้จักมันตามความเป็นจริงเท่านั้น ไม่ใช่ให้มานั่งทอดถอนว่า โอ โลกนี้มันทุกข์ไม่สบายเลยหนอ แล้วใจก็เศร้าหดหู่อยู่ ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าสอนเรื่องทุกข์เพื่อปริญญา รู้จักกำหนดหมายให้เข้าใจมันตามความเป็นจริง ตามสภาวะ เพื่อเราจะได้ดำเนินสู่ขั้นต่อไป คือสืบสาวหาเหตุเพื่อจะละมันเสีย แล้วกำหนดเป้าหมาย

รู้จักจุดหมาย แล้วก็ลงมือปฏิบัติตามมรรค สิ่งที่เราต้องทำก็คือมรรค ท่านสอนให้เรียนรู้ปัญหา เพื่อให้แก้ปัญหาได้ รู้จักทุกข์เพื่อให้หายทุกข์

นี่เป็นเรื่องที่อาตมภาพยกขึ้นมาเป็นข้อสังเกต เป็นจุดที่พึงเน้น พึงย้ำ ก็ถึงเวลาที่คงจะเรียกได้ว่าพอสมควร เกรงว่าเรื่องเหล่านี้จะกินเวลามาก ก็เลยพยายามพูดให้สั้น อาตมภาพรู้สึกว่าจะเข้าใจคลาดเคลื่อนไปในเรื่องเวลาบ้างด้วย จึงเหลือเวลาสำหรับการพูดคุยอภิปรายกันมาก ก็คิดว่าดีเหมือนกัน ถ้าหากว่าจะได้นำเอาเรื่องราวที่พึงกล่าวหรือพึงพิจารณานำมาถกเถียงช่วยกันให้ความคิดเห็น สำหรับส่วนที่อาตมภาพพูดแล้วนี้ ก็อาจจะมีปัญหาหรือมีข้อที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ อาจจะมีบางส่วนที่ยังไม่ได้พูดถึง ที่จะพูดแต่ตกหล่นไป ก็อาจจะนำมาพิจารณาในที่นี้ด้วย

ศาสนากับชีวิตและสังคม

ชาวพุทธที่เป็นนิสิตนักศึกษาทั้งหลาย อาตมาขออนุโมทนา คือ แสดงความชื่นชมยินดีต่อท่านทั้งหลาย ในการที่นิสิตนักศึกษาชาวพุทธ หลายถิ่นหลายสถาบัน ได้มาพบปะพร้อมกันในครั้งนี้ การมาพบปะพร้อมเพรียงกันของคนดี ตามหลักพุทธศาสนาถือว่าเป็นสิริมงคล คือเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความดีงามและความเจริญก้าวหน้า และวันนี้ก็เป็นวันหยุด วันเฉลิมพระชนม-

---

หมายเหตุ : แสดงในการสัมมนาเรื่อง "ความร่วมมือ ในการทำกิจกรรมของกลุ่มชาวพุทธ" จัดโดยกลุ่มประสานงานนิสิตนักศึกษาชาวพุทธ ณ ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๕ ธันวาคม ๒๕๒๓ ตีพิมพ์ครั้งแรกใน **พุทธจักร** ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๒๕

พรรษา การที่ได้ใช้วันหยุดในทางที่ดีงามก็เป็นการเพิ่มพูนสิริมงคลนั้น เป็นการย้ำถึงการกระทำความดีมากยิ่งขึ้น

หัวข้อที่ตั้งกันไว้สำหรับอาตมาจะพูดในวันนี้ เป็นหัวข้อที่มีความหมายกว้างขวางมาก บอกว่า *ศาสนากับชีวิตและสังคม* ธรรมดาแล้วศาสนาก็เป็นเรื่องของชีวิตและสังคม ศาสนาเกิดขึ้นก็ด้วยชีวิตและสังคมนี่เองต้องการ เช่นอย่างน้อยชีวิตก็ต้องการศาสนาไว้ปลอบใจ หรือพูดอย่างรวบยอด ก็คือแก้ไขทุกข์ทั้งหลาย และสังคมก็ต้องการศาสนาอย่างน้อยเพื่อให้มีหลักสำหรับให้คนทั้งหลายอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความสงบเรียบร้อย เพราะฉะนั้น ศาสนาจึงเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคม ซึ่งจากสาระสำคัญนี้เราสามารถพูดขยายความออกไปได้หลายแง่หลายอย่าง

อย่างไรก็ดี ศัพท์ว่าศาสนาก็ดี สังคมก็ดี ที่เราใช้กันอยู่และเข้าใจกันอยู่นั้น เป็นความหมายหรือศัพท์แบบสมัยใหม่ แม้แต่คำว่า *ศาสนา* ก็ใช้ไม่เหมือนกันทีเดียวกับคำเดิมที่พระพุทธเจ้าใช้ แม้จะมีแง่ความหมายส่วนหนึ่งที่เหมือนกันอยู่เป็นแกนหรือเป็นหลักแล้วขยายความจากนั้นกว้างออกไป แต่คำว่าศาสนา

ก็ยังไม่ห่างไกลนัก ส่วนคำว่า *ชีวิตและสังคม* รู้สึกว่าเป็นคำแบบสมัยใหม่มากสักหน่อย โดยเฉพาะ *สังคม* นี้ก็เป็นศัพท์ที่ใช้กันในสมัยปัจจุบัน ถ้าเราหันไปมองคำสอนของพระพุทธศาสนา ลองค้นดูคำว่าสังคมอยู่ที่ไหนกัน ก็มีบ้างเช่นอย่างที่บอกว่า *ทุกฺโข พาเลหิ สงฺคโม*[๑] สงฺคโม ก็คือสังคม แต่คำสังคมในภาษาบาลีท่านแปลว่า การไปอยู่ร่วมหรือการไปคบกัน ข้อความนี้แปลว่าการเกี่ยวข้องกับคนพาลทั้งหลายเป็นทุกข์ อย่างในพุทธภาษิตนี้ความหมายของสังคมก็เป็นศัพท์ธรรมดาไป ในสมัยพุทธกาล สงฺคโม ไม่ได้มีความหมายกว้างอย่างปัจจุบัน

ในเมื่อศัพท์เหล่านี้เป็นคำสมัยใหม่เสียแล้ว ก็ไม่ต้องไปค้นเรื่องศัพท์กันละ เราลองไปค้นดูหลักการของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้กันดีกว่า มีวิธีค้นได้หลายอย่าง อย่างหนึ่งยกตัวอย่างที่ง่ายหน่อยก็คือ ที่เราสวดพุทธคุณกันบ่อย ๆ อย่างง่าย ๆ ว่า *อรหัง สัมมาสัมพุทโธ ภควา พุทธัง ภควันตัง อภิวาเทมิ* หรือจะสวดอย่างเต็มตามแบบแท้ ๆ ก็ว่า *อิติปิ โส ภควา อรหัง สัมมา* เรื่อยไปจนถึง *ภควาติ* อันนี้ก็เป็นบทพุทธคุณ แต่ว่าพุทธคุณนี้มีถึง ๙ ข้อ เราไม่ต้องมาพรรณนากันว่ามีอะไรบ้าง

---

๑. ขุททกนิกาย ชาดก ๒๗/๑๒๕๑/๒๖๕

เพราะสวดกันอยู่เสมอ แต่ลองมาพิจารณาสาระของพุทธคุณเหล่านี้ ท่านบอกว่าที่จริงพุทธคุณนี้แม้จะมีมากมาย อย่างที่สรุปมาที่หนึ่งแล้วเป็น ๙ แต่จะสรุปให้ย่อลงไปอีกก็ได้ สรุปง่าย ๆ มี ๒ อย่างเท่านั้น คือ *อัตตหิตสมบัติ* กับ *ปรัตถปฏิบัติ* อัตตหิตสมบัติ แปลว่าความพรั่งพร้อมแห่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน อันนี้แปลตามรูปศัพท์ ปรัตถปฏิบัติ แปลว่าการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

พุทธคุณทั้งหมดก็สรุปได้แค่นี้ พอพูดมาถึงตรงนี้ ก็จะมีแง่ใกล้เคียงกับเรื่องชีวิตและสังคม ชักจะพอมองเห็นแล้วว่าหลักการของพระพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธคุณไปทีเดียวก็มีเรื่องนี้ คือมีอัตตหิตสมบัติ ความพรั่งพร้อมแห่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน เช่น มีคุณธรรมพรั่งพร้อม มีสติปัญญาที่จะพึ่งพาตัวเองได้ พูดตามสำนวนปัจจุบันก็คือเรื่องของ*ชีวิต*ซึ่งเป็นของตัวบุคคลอย่างหนึ่ง และอีกด้านหนึ่ง ปรัตถปฏิบัติ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ก็คือเรื่องของ*สังคม*

อันนี้เราอาจจะขยายความต่อไปอีก บอกว่า ในอัตตหิตสมบัติที่ว่าประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนนั้นมีอะไรบ้าง แล้วท่านก็ขยายต่อไป บอกว่า ประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนาหรือสิ่งที่เป็น

จุดหมายของชีวิตมนุษย์ เราแบ่งได้ ๓ ขั้นคือ *ทิฏฐธัมมิกัตถะ* (หรืออย่างที่เราเรียกให้ยาวออกไปโดยเอาภาษาไทยเข้าไปปนเป็น ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ แต่ความจริงบาลีก็คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ เท่านั้น) อรรถะที่เป็นทิฏฐธัมมิกัตถะก็คือประโยชน์ที่เป็นปัจจุบัน หรือที่มองเห็น ๆ เช่น ทรัพย์สินเงินทอง การมีฐานะทางเศรษฐกิจเป็นอยู่ได้ เลี้ยงตัวเองได้ ยังชีพได้ มีความเป็นอยู่ดี มีฐานะในสังคม มีเกียรติยศชื่อเสียงเป็นต้น ต่อไปคือ *สัมปรายิกัตถะ* เป็นขั้นที่ ๒ คือประโยชน์ที่เป็นขั้นเบื้องหน้าหรือเบื้องสูงขึ้นไป ที่เป็นหลักประกันชีวิตในอนาคตหรือตลอดไปจนกระทั่งภพหน้า ได้แก่ประโยชน์ทางจิตใจ ความมั่นใจในคุณธรรม ความดีงาม คือมีศรัทธา มีศีล มีความประพฤติดีงาม มีจาคะ มีความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกื้อกูลแก่ผู้อื่น มีปัญญา จากนั้นก็ไปถึงประโยชน์ขั้นสุดท้ายคือ *ปรมัตถ์* ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ความมีจิตใจเป็นอิสระ หลุดพ้นจากทุกข์และกิเลสทั้งปวง

อันที่จริงที่ว่ามานี้ก็เป็นเรื่องธรรมดาที่เราได้เรียนรู้กันมา ประโยชน์ ๓ ขั้นนั้นก็ซอยออกไปจาก อัตตหิตสมบัติ ประโยชน์ส่วนตน ส่วนปรัตถปฏิบัติการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ก็คือเพื่อประโยชน์เหล่านี้แหละ คำว่าให้เกิดแก่ผู้อื่น สำนวนใน

ปัจจุบันก็คือให้ประโยชน์เกิดขึ้นแก่สังคม ให้สังคมมีประโยชน์พรั่งพร้อมทั้ง ๓ ประการ ทั้งทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ และปรมัตถะ นี้ก็แสดงถึงแนวคิดทางพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคม

ที่นี้สืบลึกลงไปอีก ท่านบอกว่า คุณคือสมบัติและปฏิบัติสองอย่างนี้มีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมใหญ่ ๆ อยู่ ๒ ประการ และพุทธคุณที่ว่าเป็นอัตตหิตสมบัติและปรัตถปฏิบัติ ก็มาจากธรรม ๒ ประการนี้

ข้อที่ ๑ คือ *ปัญญา* ความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

ข้อที่ ๒ คือ *กรุณา* ความมีจิตใจหวั่นไหวเมื่อผู้อื่นมีความทุกข์ พร้อมที่จะช่วยเหลือให้เขาพ้นจากความทุกข์

สรุปว่าพุทธคุณถ้าพูดในแง่ของตัวธรรมะที่เป็นแกนเป็นแหล่งที่มาของการปฏิบัติกิจการ ก็มีปัญญาและกรุณา พุทธคุณก็สรุปลงไปได้เป็น ๒ ข้อ ตอนหลังเราเพิ่มวิสุทธิคุณเข้าไปอีกข้อหนึ่ง หรือใครจะเพิ่มอะไรเข้าไปอีกก็ได้ ในเมืองไทยนิยมเพิ่มวิสุทธิคุณเข้าไปเป็น ๓ แต่ว่าตัวหลักแท้ ๆ ก็มี ๒ คือปัญญาคุณกับกรุณาคุณ นี่ของแท้และดั้งเดิม เป็นคุณธรรมหลักของ

พระพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนหรือชาวพุทธในฐานะที่เป็นพุทธสาวก ก็ดำเนินตามพระพุทธจริยาวัตรนี้ ในการที่จะสร้างเสริมคุณธรรมหลักสำคัญ คือปัญญาและกรุณา

ควรสังเกตด้วยว่าคุณธรรม ๒ อย่างนี้มีความสำคัญมาก ถึงขั้นที่เป็นข้อแสดงความแตกต่างระหว่างสองนิกายใหญ่ของพระพุทธศาสนา คือพุทธศาสนาเถรวาทอย่างที่เรานับถือกันนี้ มีปราชญ์มากมายบอกว่า เป็นนิกายที่เน้นคุณธรรมข้อปัญญา ทุกคนจะต้องเพียรพยายามฝึกอบรมปัญญา เพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาด้วยเรี่ยวแรงของตน ส่วนนิกายมหายาน เน้นคุณธรรมข้อกรุณา ถือว่าจะต้องพยายามช่วยเหลือผู้อื่นก่อน ตามคติพระโพธิสัตว์

คติพระโพธิสัตว์ถือว่า ถ้าหากคนอื่นยังไม่บรรลุ ไม่เข้าถึงนิพพาน ยังไม่พ้นจากบ่วงแห่งความทุกข์แล้ว ตัวเราเองก็จะไม่ยอมเข้าถึงความหลุดพ้นนั้น นี่เรียกว่ายึดขยายกันออกไป ก็เกิดเป็นนิกายที่เรียกว่ามหายานขึ้น เราถือว่า ๒ นิกายพุทธศาสนานี่เน้นคนละอย่าง เน้นปัญญาไปด้านหนึ่ง เน้นกรุณาไปอีกด้านหนึ่ง จากการเน้นที่ต่างกันนี้ ก็ทำให้เกิดความแตกต่างกันขึ้นทั้งในหลักการปลีกย่อย ทั้งในด้านรูปแบบต่าง ๆ ขยายออกไป

มากมายเหลือเกิน อย่างไรก็ตาม การแตกแยกอันนี้ก็เป็นคติเตือนใจเราว่า เราจะต้องทบทวนกันเสมอ ๆ ว่าอันที่จริงแล้วธรรมะที่เป็นหลักเป็นคุณของพระพุทธเจ้าก็มีทั้ง ๒ ประการนี้ การที่จะเน้นไปข้างเดียว ๆ จนเกินไปนั้น นานไปมันก็เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา จนกระทั่งแยกนิกายกันได้เป็นต้น เมื่อเน้นจนเกินไปด้านใดด้านหนึ่งแล้ว มันก็เกิดความบกพร่องด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย อาจจะไปเสียอัตตกิลมถานุโยคหรือไปเสียด้านปรัตถปฏิบัติ เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของชาวพุทธเองที่จะต้องมาพิจารณาสำรวจว่า หลักธรรมทั้ง ๒ ด้านนี้จะต้องพยายามทำให้บริบูรณ์และพยายามที่จะไม่ให้เสื่อมเสียไปในด้านใดด้านหนึ่ง

เรื่องการเน้นเกินไปจนกระทั่งเกิดการประพฤติปฏิบัติอะไรต่าง ๆ นี้ ถ้าเรารู้จักอาศัยภาพที่คนอื่นเขามองดูเรา บางทีก็ช่วยได้เหมือนกัน ยกตัวอย่างในเรื่องฝ่ายเถรวาท พุทธศาสนาเถรวาทโดยมากอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แถว ๆ ประเทศไทย พม่า เขมร ลาว ที่เดียวนี้ก็เกิดสงสัยว่าเป็นอย่างไรบ้าง แล้วก็ไปลังกาที่ถือว่าได้รับก่อน ทีนี้เรามองดูว่าคนอื่นเขาคิดอย่างไรต่อเรา ลองมองดูพวกตะวันตก เพราะพวกนี้นับถือศาสนาอื่นเป็นส่วนมาก แล้วก็ต่างวัฒนธรรม ต่างอารยธรรม ดูว่าใน

ช่วงเวลาไม่นานมานี้ที่เขามาสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเรา เขามองเราอย่างไร ภาพที่เขามองประเทศไทยนี่หรือเอเชียอาคเนย์ทั้งหมด ด้านหนึ่งเขามองไปที่เรื่องการประพฤติ ปฏิบัติ การแสวงหาการบำเพ็ญเพียรทางจิตใจ ด้านนี้ก็ปรากฏว่า มีพวกชาวตะวันตกไม่น้อยเลยมีความตื่นเต้น และได้มองเห็นเมืองไทยว่ามีความเจริญในด้านนี้ เราก็เอามาพูดมาภูมิใจกันว่า พระพุทธศาสนาของเราที่นับถือนั้น มีคนต่างชาติ ต่างศาสนา ต่างวัฒนธรรม เลื่อมใส แสดงว่าเรามีของดีแน่ ชาวต่างชาติเหล่านี้ไปอยู่ในป่าในเขาก็หลายท่าน มีสำนักที่เป็นพระต่างประเทศล้วน ๆ อยู่ในเมืองไทย ถึงกับเจ้าอาวาสเป็นพระฝรั่งก็มี และคำสอนเหล่านี้ก็ยังแพร่หลายไปในทางตะวันตก ฝรั่งมาเล่าเรียนไป มาปฏิบัติมาบวชพระไป แล้วกลับไปประเทศของตน บางทีถึงแม้จะสึกไปแล้วแกก็ไปตั้งสำนักกัมมัฏฐานสอนในอเมริกาก็มี อันนี้เป็นข้อที่น่าชื่นชม

แต่มองไปอีกด้านหนึ่ง พวกที่มองทางด้านสังคมในช่วง ๑๐ หรือ ๒๐ ปีมานี้ ในด้านนี้จะปรากฏคำติเตียนพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย การริเริ่มในทางติเตียนนี้ มีนานหลายสิบปีแล้ว เช่นนักสังคมวิทยามีชื่อเสียงชื่อ *แมกซ์ เวบเบอร์* แต่ว่าในช่วง

๑๐ กว่า ๒๐ ปีนี้เอง ตัวอย่างเช่น เมื่อตั้งคณะรัฐประศาสนศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ที่สอนในระดับปริญญาขั้นสูงเหนือกว่าปริญญาตรี ตอนนั้นได้มีโครงการร่วมกับทางมหาวิทยาลัยในประเทศอเมริกา และอาจารย์ในเมืองนอก ก็มาร่วมช่วยเหลือในการริเริ่ม ท่านเหล่านี้ก็ได้มาพิจารณา สำรวจสถาบันต่าง ๆ ที่เป็นพื้นฐานอะไรต่ออะไรของประเทศไทย ว่าจะเกื้อกูลแก่การพัฒนาประเทศชาติ โดยเฉพาะในการจัดสรรการปกครองประเทศนี้ให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างไรบ้าง

มีท่านหนึ่งได้เขียนหนังสือไว้ คือ *ศาสตราจารย์ ซักตัน* เมื่อท่านกลับไปแล้วหนังสือก็ออกมาปรากฏว่า ได้ติเตียนพุทธศาสนาอย่างมากมาย ว่าเป็นตัวการสำคัญขัดขวางการพัฒนาประเทศไทย ท่านผู้นี้นอกจากได้แสดงข้อสังเกตของตนเองแล้ว ก็ได้อ้างคำสอนของนักปราชญ์ เช่น *ท่านชไวเซอร์* ซึ่งเป็นนักปราชญ์ชาวเยอรมัน เป็นบาทหลวงที่มีชื่อเสียง ซึ่งได้วิเคราะห์หลักคำสอนในพุทธศาสนาไว้ว่า เป็นไปในทางที่ขัดขวางความเจริญ

หลังจากนั้นก็ยังมีหนังสือ เป็นพวกขั้นตำรับตำราก็มี ที่กล่าวตำหนิติเตียนพุทธศาสนาในแง่ของสังคมนี้อีกหลายเล่ม คำตำหนิติเตียนเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนาไม่เกื้อกูลหรือขัดถ่วงต่อการพัฒนาประเทศชาติ โดยอ้างคำสอนที่สำคัญทั้งสิ้น เช่น ว่าพุทธศาสนานี้สอนให้คนมีท่าทีแห่งการปลีกตัวหลีกลี้หลบหนีออกจากสังคม ไม่สู้สังคม ไม่เข้าร่วมแก้ไขปัญหา แต่พยายามปลีกตัวหนีหลบออกไป เป็นท่าทีที่ไม่เกื้อกูลแก่การแก้ไขปัญหาของประเทศชาติ แล้วคำสอนอย่างที่สอนกันอยู่ อย่างที่เชื่อกันอยู่ (คำสอนแท้จะเป็นอย่างไรก็แล้วแต่) ก็สอนให้คนละชั่วทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ ที่ว่าละชั่วนั้น เอาละชั่วก็ละชั่ว แต่ว่าทำดีนั้นทำอย่างไร ว่าทำดีก็คือเว้นชั่วว่างั้น ว่าพระพุทธศาสนาได้แค่นั้น เช่นเขายกตัวอย่างคำสอนในมรรค *สัมมาวาจาเป็นไฉน* นี้เป็นข้อความในบาลี คำจำกัดความในบาลีก็บอกว่าสัมมาวาจาก็คือเว้นจากพูดปด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดคำส่อเสียด เว้นจากคำพูดเพ้อเจ้อ แค่นี้คือดีแล้ว ก็หมายความว่าพูดดีในพุทธศาสนา ก็แค่ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ทำดีก็แค่นั้น ว่า *สัมมากัมมันตะ* ทำชอบการงานชอบคืออะไร เว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร ก็เท่านั้น เว้น

ชั่วคือทำดี ทำดีคือแค่เว้นชั่ว ไม่ช่วยให้ชาวพุทธได้ทำอะไรที่เป็นเรื่องในทางสร้างสรรค์ แค่ว่าเว้นชั่วได้เท่านั้นเอง

อ้อ ที่สอนให้ทำดียังมีบ้าง คือหลักพรหมวิหาร เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แต่เมตตาทำอะไรก็บอกว่าให้แผ่เมตตา ก็แค่มานอนแผ่เมตตาอยู่ ไม่ได้สอนให้เข้าไปช่วยสังคม ไม่ได้ไปลงมือลงแรงทำการอะไร สอนได้แค่ว่านั่งแผ่เมตตาอยู่ในห้องนี่คือดีของพุทธศาสนาแล้ว ฉะนั้นอย่างนี้ก็ไม่ช่วยแก้ปัญหาสังคมอะไรได้เลย

ที่นี้เขาก็ว่าต่อไป *หลักกรรม* หลักกรรมพุทธศาสนาก็สอนให้เห็นว่า คนที่เขาได้รับผลร้าย เกิดมาไม่ดี ยากจน มีโรคภัยไข้เจ็บพิการมา ก็เป็นเพราะผลกรรมของเขาแต่ชาติก่อน เมื่อมันเป็นกรรมของเขา เราก็วางอุเบกขา ก็วางเฉยเสีย ก็มันเป็นกรรมของเขาเองนี่ อุเบกขาในพรหมวิหารบอกว่าไม่ยินดียินร้ายในการที่ผู้อื่นประสบความวิบัติใช่ไหมละ อ้าวก็เขาประสบความวิบัติเพราะเกิดมาไม่ดี ก็เป็นกรรมของเขา เขาประสบความวิบัติเราก็ไม่ยินดียินร้าย ก็วางเฉย รวมแล้วพุทธศาสนานี่ไม่เกื้อกูลแก่การพัฒนาประเทศชาติ ไม่ให้คนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้เอาตัวรอดคนเดียว อะไรต่ออะไรเขาก็ว่าไป แม้แต่คำสอน

เรื่อง สุทธิ อสุทธิ ปัจจัตตัง นาญโญ อัญญัง วิโสธเย ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์เป็นเรื่องเฉพาะตน คนอื่นจะทำให้คนอื่นบริสุทธิ์ไม่ได้ อะไรทำนองนี้ เขาก็ไปอ้างให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานี่เอาแต่ตัวรอดคนเดียว ไม่ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ที่ชาวพุทธเราได้ยินก็มีปฏิกิริยา บางท่านก็ได้ว่ากล่าวตอบโต้ บ้างก็ถึงกับใช้คำหยาบหรือถึงกับด่าเขา อย่างท่านซัทตันถูกด่ามาก มีผู้นำในหมู่ชาวพุทธบางท่านก็เขียนด่าอย่างแรง ๆ ตอนหลังจากนั้นมาพวกเราก็ไม่ใส่ใจ ไม่สนใจ ลืมไปเสียเลย

ขอให้มาพิจารณาตามที่ว่านี้ เสียงของคนที่เขามองดูเรานี่เป็นสิ่งที่เราควรจะนำมารับฟังและก็พิจารณาตนเอง บางทีเราอาจจะปฏิบัติคลาดเคลื่อนไปจากคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แท้จริงก็ได้ พระพุทธเจ้าสอนเราอยู่แล้วให้รับฟังคำตำหนิติว่าอย่างใน *พรหมชาลสูตร* นี่ก็เป็นพระสูตรแรกเลย พระสูตรแรกในบรรดาพระสูตรทั้งหลายในพระสุตตันตปิฎกคือเล่มที่ ๙ ท่านบอกแล้วว่า *ถ้าผู้อื่นมาติเตียนพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็ให้เราฟังด้วยจิตใจที่มั่นคง ไม่วู่วาม ไม่เที่ยวเร่าร้อนไป ให้พิจารณาอะไรที่มันไม่ถูกต้องก็ให้แก้ไขไป ตอบชี้แจงไปตามความเป็นจริง* นี่เป็นตัว

อย่างยกมาให้เห็นถึงแง่ที่มันเกิดปัญหาขึ้นมา เอาละนี่ก็เลยพูดขยายออกไปจากเรื่องพระคุณของพระพุทธเจ้า

รวมแล้วก็คือว่า หน้าที่ของชาวพุทธที่จะดำเนินตามพุทธจริยาวัตรนั้น ก็ได้แก่เรื่องอัตตหิตสมบัติและปรัตถปฏิบัติ ซึ่งมีธรรมะที่เป็นแกน เป็นมูลฐาน คือปัญญากับกรุณา ปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญในเรื่องของชีวิตของเรา การที่จะทำให้หลุดพ้นในขั้นสำเร็จกิจสำเร็จการก็อยู่ที่ปัญญา ทำให้เกิดอัตตหิตสมบัติ ซึ่งในขั้นสุดท้ายแม้แต่ศัพท์วิชาจำเพาะเราก็ใช้คำว่าปัญญาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น *วิปัสสนา* หมายถึงปัญญาที่รู้เท่าทันสภาวธรรมตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเรื่องขันธ์ ๕ ไตรลักษณ์ รู้ปฏิจจสมุปบาท อะไรอย่างนี้

ที่นี้อีกด้านหนึ่งก็คือคุณธรรมข้อกรุณา เป็นคุณธรรมที่เกื้อกูลในทางสังคม หรือจะให้เราทำหน้าที่ในทางสังคมได้ดำเนินปรัตถปฏิบัติได้ ปรัตถปฏิบัตินี้ถ้าเรามองดูในหลักของพระพุทธศาสนา จะเห็นว่าท่านสอนเราอยู่เสมอให้นึกถึงเพื่อนมนุษย์สัตว์ทั้งหลายในฐานะเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันหมดทั้งสิ้น เพื่อนร่วมโลก เพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขของเรานี่มันมีลักษณะอย่างหนึ่ง ใช้ศัพท์สมัยใหม่ว่ามีพัฒนาการในต่าง

ระดับกัน ล้าหลังบ้างก้าวหน้าบ้าง มีคุณธรรมมากบ้างน้อยบ้าง ทั้งหมดนี้ล้วนมีลักษณะที่เป็นเพื่อนกันทั้งนั้น ไม่ว่าเขาจะใช้ศัพท์ว่าชั่วกว่าดีกว่าก็ตาม แม้จะชั่วเลวทรามอะไร มันก็เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน

ฉะนั้นท่าทีของเราเบื้องแรกในฐานะที่อยู่ร่วมกัน คุณธรรมคู่กับกรุณาก็คือมีเมตตาก่อน มีความเมตตาต่อกัน มีความรักมีความปรารถนาดี ต้องการให้กันและกันมีความสุข และเมื่อเขาประสบความทุกข์ หรือเราประสบความสุขแล้ว คนอื่นยังมีคุณธรรมที่ล้าหลังกว่า เราก็มีกรุณาคิดจะช่วยเหลือ ถ้าเรามองด้วยความเข้าใจ ในฐานะที่เขาเป็นเพื่อนร่วมโลก ร่วมเกิดแก่เจ็บตาย และด้วยคุณธรรมคือเมตตากรุณาแล้ว เราก็วางใจได้ถูกต้องมองเห็นว่า ชุมชนตามหลักพุทธศาสนาอาจประกอบด้วยบุคคลหรือเอกชน หรืออะไรก็ตามที่มีความแตกต่างกันได้มากมาย ตั้งแต่คนชั่วเลวทรามต่ำช้าที่เรียกว่ามากมายอย่างยิ่ง จนกระทั่งถึงดีจนกระทั่งบริสุทธิ์ไปเป็นพระอรหันต์ ชุมชนทั้งหมดนี้ควรจะได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา ทุกคนควรจะน้อมเอาเข้ามาในวงการพุทธศาสนาได้

เมื่ออยู่ในพุทธศาสนาแล้วจึงยังมีความแตกต่างกันไปได้มากมาย ในหมู่ชาวพุทธ แม้แต่ขั้นที่เป็นอุดมคติ ที่เราเรียกว่าเป็น *อริยสงฆ์* หรือเดิมเรียกว่าเป็น *สาวกสงฺโฆ* (ศัพท์ว่าอริย-สงฆ์นั้นเดิมท่านไม่ค่อยใช้หรอก ความจริงศัพท์เดิมที่ใช้คือสาวกสังโฆ แม้ในบทสวดสังฆคุณยังใช้ว่าสาวกสังโฆ) สาวกสังโฆหรือสาวกสงฆ์นี่ก็ประกอบไปด้วยบุคคล ๔ ระดับ เราเรียกว่าเป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามี เป็นอนาคามี และเป็นอรหันต์ และแยกซอยออกไปในแต่ละขั้นเป็น ๒ ชั้นอีก รวมแล้วก็เป็น๘ อย่างในบทสวดสังฆคุณนั้น สาวกสังโฆมีความหลากหลายอยู่ในตัว มีความแตกต่าง ให้เห็นว่าในความก้าวหน้าทางชีวิตจิตใจนั้นมันไม่เท่าเทียมกัน แต่เราก็มีความเคารพรักซึ่งกันและกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน สงฆ์นี้ในระดับสังคมท่านนำมาสร้างเป็นรูปแบบขึ้นเรียกว่า *ภิกขุสังโฆ* (ภิกขุสังโฆนี่สมัยหลังเราเรียกว่า *สมมุติสงฆ์* สมมุติสงฆ์นี้ศัพท์เดิมไม่มี ในเมืองไทยเรามาเรียกว่าสมมุติสงฆ์ แต่เดิมมีสาวกหรือสาวกสังโฆกับภิกขุสังโฆ

ภิกขุสังโฆนี่ก็เป็นสงฆ์ในรูปแบบสำหรับใช้เป็นเครื่องสร้างสงฆ์ในอุดมคติที่เป็นทางจิตใจให้เกิดขึ้น สงฆ์ในทางจิตใจที่แท้จะเกิดขึ้นได้อย่างไรถ้าไม่มีหลักปฏิบัติที่ออกมาเป็นรูปแบบ ก็

ต้องอาศัยรูปแบบเป็นเครื่องช่วย ก็ได้ภิกขุสังโฆนี่ตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นตัวแกน ตัวรูปแบบที่จะมาช่วยหาทางสร้างสรรค์สาวกสังโฆที่เราเรียกว่า อริยสงฆ์ให้เกิดขึ้นต่อไป หรืออย่างน้อยเป็นหลักทางสังคมไว้ในระยะยาว และสงฆ์สองอย่างนี้ก็คาบเกี่ยวซึ่งกันและกัน ในแง่อริยสงฆ์หรือสาวกสงฆ์นั้น จะเป็นคนอยู่ในชีวิตอย่างไหนก็ได้ จะเป็นคฤหัสถ์ครองเรือน มีบุตรภรรยา เป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกทาคามีก็เป็นไป ส่วนพระภิกษุสงฆ์นั้นถึงแม้จะไม่ได้ครองเรือนแต่อาจเป็นปุถุชนก็ได้ หรืออาจเป็นอริยบุคคลจนกระทั่งเป็นพระอรหันต์ก็ได้ อันนี้เป็นเรื่องของรูปแบบที่สร้างกันขึ้น

แต่รวมแล้วก็คือ มีหลักแห่งความแตกต่างหลากหลายรวมอยู่ด้วยกัน แม้แต่ในอุบาสกอุบาสิกาก็มีต่างกันไปอีก อย่างพุทธพจน์ในมหาปรินิพพานสูตร อุบาสกนอกจากแบ่งโดยความเป็นสาวกสังโฆระดับต่าง ๆ แล้ว ก็ยังแบ่งเป็นพวกพรหมจารี เป็นกามโภคี คือเป็นพวกที่ถือพรหมจรรย์ก็มี เป็นผู้ที่ครองเรือนก็มี และผู้ที่บรรลุธรรมแล้วก็มีความหลากหลายไปอีก พระสงฆ์ที่เป็นพระอรหันต์แล้ว ที่ทำงานเก่ง ๆ มีคุณสมบัติพิเศษก็ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ เอตทัคคะในทางปัญญาบ้าง

ในทางฤทธิ์บ้าง ในทางเป็นนักอยู่ป่าบ้าง ในทางเป็นพหุสูตบ้าง ความประพฤติปฏิบัติก็แตกต่างกันไป พระสารีบุตรส่วนมากอยู่เมือง พระมหากัสสปะส่วนมากอยู่ป่า ได้รับยกย่องว่าเป็นนักถือธุดงค์ หรืออย่างพระอานนท์นี่อยู่เมืองตลอดเลย แทบจะไม่เคยอยู่ป่า แต่ก็เป็นองค์สำคัญที่ทำให้พุทธศาสนาสืบต่อมาได้ พระภิกษุทั้งหลายมีความแตกต่างกันไปตามความถนัด แม้บรรลุธรรมเป็นวิสุทธิบุคคลแล้วก็ดำเนินชีวิตไปต่าง ๆ

บางคราวมีผู้มายกย่องพระพุทธเจ้า บอกว่าพระองค์นี่ทรงเก่งเหลือเกิน ถือข้อปฏิบัตินี้เคร่งครัด ถือข้อปฏิบัตินั้นเคร่งครัด พระองค์ฉันอาหารน้อย สันโดษ ชอบอยู่สงัด จึงเป็นที่เคารพบูชาของหมู่สาวกทั้งหลาย พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่าท่านอย่ามายกย่องเราเลยในข้อปฏิบัติเหล่านี้ สาวกไม่ได้เคารพบูชาเพราะเรื่องเหล่านี้ดอก โน่นสาวกองค์นั้นของเราเขาถือปฏิบัติเคร่งครัดกว่าเราในเรื่องนี้อีก ส่วนข้อนั้นองค์นั้นเขาก็เคร่งครัดเก่งกว่าฉัน ถ้าจะเอาเรื่องฉันน้อยเรื่องอยู่ป่าเป็นต้นเป็นหลัก พระที่เคร่งเหล่านั้นก็คงไม่เคารพบูชาฉัน[๑] พระพุทธเจ้าไม่ว่าอะไร ข้อปฏิบัติบางอย่างก็ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่แตกต่างกันได้ บางอย่าง

---

๑ ม.ม. ๑๓/๓๒๔–๘/๓๑๘–๓๒๑

แตกต่างกันไม่ได้ หมายความว่าในความแตกต่างมากเหล่านี้ มีหลักการบางอย่างที่เป็นแกนอยู่ หลักการที่เป็นแกนว่า ถ้าหากว่าเป็นชาวพุทธแล้วนะ ก็ควรจะมีอย่างนี้เป็นอย่างน้อย ต่อจากนั้นไปแล้วก็เป็นส่วนพิเศษใครจะถือได้ก็ดี ก็ยกย่อง แต่ไม่ว่าอะไรกัน ไม่ถือเป็นผิดเป็นถูก หรือว่าใครดีกว่ากัน คงมีความเคารพซึ่งกันและกัน เพราะว่าการถือปฏิบัติเคร่งครัดหรือถือวัตรในเรื่องหนึ่ง อาจทำด้วยเหตุผลหลายอย่างต่างกัน

เราดูพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่าง การถือข้อปฏิบัติเคร่งครัด บางทีถือเพื่อฝึกตน บางทีก็เป็นเพราะท่านผู้นั้นเห็นว่าตัวเรามีความมัวเมามามากในด้านนี้ เราก็เลยถือวัตรข้อนี้ ปฏิบัติให้มันเคร่งครัดพิเศษ เพราะว่าเรานี่มันหนักไปทางนี้มาก เราต้องแก้โดยพยายามฝึกตัว ดัดหรือข่มให้หนักในเรื่องนี้ ส่วนคนอื่นเขาไม่ได้มีความมัวเมาในด้านนี้ เขาก็ปฏิบัติพอดีอยู่แล้วไม่ต้องถือ หรือเขาอาจไปเอาในทางด้านอื่นให้หนัก หรือว่าท่านที่บรรลุธรรมแล้ว ถ้าถือปฏิบัติเคร่งครัดอย่างมหากัสสปะ มีใครถามท่าน ท่านก็บอกว่าที่ท่านถือปฏิบัติเคร่งครัดอันนี้ท่านไม่จำเป็นก็จริง แต่ท่านถือเพื่อประโยชน์*ปัจฉิมาชะนะตานุกัมปมานะสา* คือด้วยใจอนุเคราะห์แก่ชนผู้จะเกิดตามมาภายหลัง คือเพื่อเป็นตัว

อย่างแก่ชนรุ่นหลัง อันนี้หมายความว่าเพื่อประโยชน์แก่สังคม เพื่อประโยชน์แก่ชุมชนอย่างหนึ่ง

ข้อปฏิบัติต่าง ๆ นั้นเราวางกันขึ้นตามแนวนี้ อย่างหนึ่งเพื่อฝึกตน อีกอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน เพื่อสังคม เพื่อความเรียบร้อยดีงามของหมู่คณะและส่วนรวม เพราะฉะนั้นผู้ที่ได้บรรลุธรรมแล้ว บางทีไม่จำเป็นต้องปฏิบัติข้อปฏิบัติอะไร เพราะว่าท่านพ้นไปแล้ว แต่ท่านปฏิบัติเคร่งครัดเพราะท่านต้องการให้เป็นตัวอย่างไว้ หรือเพื่อความสงบเรียบร้อยอย่างนี้เป็นต้น ตัวอย่างความแตกต่างหลากหลายนี่เราเห็นมาก อย่างคฤหัสถ์ที่บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน เป็นอริยบุคคลอยู่ครองเรือนมีบุตรภรรยาแต่ว่าได้บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว แต่พระสงฆ์บางองค์อาจจะไปอยู่ป่าตลอดชีวิตได้ฌานสมาบัติ ก็อยู่แค่โลกียธรรมตลอดชีวิตไม่ได้บรรลุโลกุตตรธรรมอะไร นี่ก็เป็นความแตกต่างหลากหลาย แต่คฤหัสถ์ถึงจะเป็นพระอนาคามี เป็นพระอริยบุคคลก็กราบไหว้พระสงฆ์ แม้จะเป็นปุถุชนที่กิเลสหนา อันนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่สังคม เราต้องเข้าใจเพราะว่าท่านที่เป็นพระอริยบุคคลเป็นคฤหัสถ์ที่มีคุณธรรมสูงจิตใจสูงแล้ว ท่านก็ไม่ได้ถือเนื้อถือตัวอะไร แต่ไหว้พระปุถุชน อันนี้เพื่อยกย่องรูปแบบที่เป็นตัว

แทนของคุณธรรมความดีไว้ เชิดชูสิ่งที่ควรจะเชิดชูไว้เป็นหลักของสังคมต่อไป นี่เป็นคติของชาวพุทธที่มีปฏิบัติกันมาแต่ดั้งเดิม

ในหมู่พระเองท่านก็มีปฏิบัติกันหลากหลาย บางองค์ถือวัตร ถือธุดงค์ ธุดงค์ก็คือข้อปฏิบัติพิเศษให้เคร่งครัด เช่นอยู่ป่า โคนไม้ เป็นต้น พระองค์อื่นรู้ก็ยกย่องให้เกียรติ เออท่านองค์นี้ดี ท่านมีความประพฤติเคร่งครัดถือวัตรพิเศษ องค์ที่ถือก็ไม่ได้ว่าอะไรองค์อื่น ก็มีความยกย่องนับถือซึ่งกันและกัน หรืออย่างพระภิกษุที่เป็นพระอรหันต์ก็กราบไหว้ภิกษุปุถุชนที่มีพรรษาสูงกว่า ส่วนในการงานก็เอาตามความสามารถ อันนี้คือชุมชนชาวพุทธที่เรารู้ว่า มีความแตกต่างหลากหลายในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แล้วก็รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย อาศัยเมตตากรุณา มีคารวธรรม มีความรักเคารพกันเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มันก็ไม่เกิดเป็นปัญหาขึ้น

เอาละอาตมาพูดในเรื่องนี้มาแล้วก็ขอพูดเลยไปอีกอย่างหนึ่งว่า ชาวพุทธเรานี้แม้จะประพฤติปฏิบัติอะไรก็ต้องคอยสำรวจตนเอง เมื่อสำรวจตนเองมองเห็นว่าได้ประพฤติปฏิบัติดีงามต่าง ๆ เราก็ย่อมมีความปีติ เอิบอิ่มใจในสิ่งที่ได้ประพฤติปฏิบัตินั้น แต่

เราต้องระวัง เราอาจจะเกิดลืมตัวไป ไป ๆ มา ๆ เราอาจจะเกิดมานะอหังการว่าเราดีกว่าคนอื่น เลยกลายเป็นอสัตบุรุษไป เราควรจะนึกเตือนตนไว้เสมอ ๆ ว่า ถึงเราจะประพฤติปฏิบัติอย่างไร เราก็สู้โจรองคุลิมาลไม่ได้ โจรองคุลิมาลนี้แกเป็นโจรร้าย ฆ่าฟันคนมามากมาย แต่มาวันหนึ่งแกมาพบพระพุทธเจ้าแล้วแกได้ฟังธรรมแกก็เข้าใจบรรลุธรรม ไปบวชเป็นพระอรหันต์ เรานี่ประพฤติดีแค่ไหนก็สู้โจรองคุลิมาลไม่ได้สักคน นี่เป็นข้อเตือนใจไว้ คือจะได้เป็นเครื่องระวังตัวไม่ให้มีความประมาท

ต่อไปนี้ขอพูดถึงข้อสังเกตอย่างหนึ่ง อาตมาได้พูดถึงเรื่องโลกุตตรธรรมและเรื่องโลกียธรรม ข้อสังเกตที่หนึ่ง อาตมาอยากจะเอาคำพูดสมัยใหม่ไปเทียบกับคติเรื่องโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม มีคำพูดในภาษาไทยจะเอามาจากคติของเมืองไหนก็ไม่ทราบ ท่านองว่า ปลาที่มันปล่อยตัวลอยไปตามกระแสน้ำเป็นปลาตาย ส่วนปลาที่มันว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นไปเป็นปลาเป็น คตินี้เอามาใช้กับโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมได้ เราบอกได้ว่าปลาตายก็ปล่อยตัวไหลไปตามโลกียธรรม ไหลเรื่อยไป เช่นติดอยู่ในอบายมุขชั้นต้น ๆ ติดกามคุณต่าง ๆ ตลอดถึงฌานสมาบัติที่เป็นโลกีย์ ติดในสมาธิอะไรต่าง ๆ ติดหลงตัวเองในการถือวัตร

ปฏิบัติเคร่งครัดเข้มงวดในเรื่องต่าง ๆ อันนี้เรายังถือว่าเป็นเรื่องโลกียธรรม ส่วนปลาเป็นก็ว่ายทวนกระแสไปหาโลกุตตรธรรม อันนั้นเป็นลักษณะของชาวพุทธ คือว่าจะต้องพยายามไปหาโลกุตตรธรรม

แต่ว่าเรื่องโลกียธรรม โลกุตตรธรรมนี่ อาตมาว่ามันมีปัญหาเกี่ยวกับความเข้าใจกันอยู่มาก เมื่อกี้ได้พูดทีหนึ่งแล้ว ขอยกมาย้ำเช่นว่า คฤหัสถ์ที่อยู่ครองเรือน มีบุตรภรรยานี้ แกอาจจะเป็นโสดาบัน แกได้บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว ส่วนบางท่านไปอยู่ป่าบำเพ็ญฌานสมาบัติ ได้สมาธิขั้นสูง จนกระทั่งได้ฌานสมาบัติ ก็ยังเป็นโลกียธรรมอยู่นั่นแหละ เรื่องนี้มีมาก่อนพุทธกาลตั้งนาน ฤาษีชีไพรในสมัยก่อนพุทธกาลในชาดกมีมากมายไม่รู้กี่ร้อย ๆ พวก ฤาษีโยคีเหล่านี้ได้ฌานสมาบัติกัน ได้อภิญญา แต่ก็เป็นโลกียะ พวกนี้จะติดอยู่ในฌาน ในสมาบัติ มีฌานเป็นกิฬา คำว่าฌานกิฬานี้ท่านใช้บ่อย คือเล่นฌานเพราะสนุกกับฌาน ติด พอได้ฌานแล้วก็มีความสุข แกก็เลยติดฌาน เพลินฌาน พระพุทธเจ้าก่อนที่จะตรัสรู้ก็ได้ไปเรียนในสำนักโยคะอย่างพวกอาฬารดาบสกาลามโคตร อุทกดาบสรามบุตร อาฬารดาบสนี่ท่านก็ได้ถึงฌานสมาบัติขั้นที่ ๗ คือ อากิญจัญญายตนะ-

ฌาน ท่านอุทกดาบสรามบุตรก็ได้ถึงเนวสัญญานาสัญญายตน-ฌาน สมาบัติ ๘ ครบถ้วน พระพุทธเจ้าไปถึงสำนักเหล่านี้เรียนจบแล้ว ก็บอกว่าไม่เป็นทางแห่งความตรัสรู้ แล้วก็ละไป อันนี้เป็นคติที่เราจะต้องเอาไว้ระวังตัว แยกให้ถูกโลกียธรรม โลกุตตรธรรม

ในเมืองไทยเดี๋ยวนี้ไปกันถึงขนาดว่า โลกียธรรมเป็นธรรมสำหรับชาวบ้าน อยู่ครองเรือน แล้วก็สำหรับพัฒนาประเทศชาติ โลกุตตรธรรมเป็นธรรมสำหรับผู้ปลีกตัว ออกจากบ้านเรือนไป ซึ่งนี่มันห่างไกลไปจากหลักมาก ที่จริงตรวจสอบหลักเพียงนิดเดียวก็รู้ มันไม่ใช่หลักที่หายากอะไร ในหลักธรรมท่านก็แสดงไว้มากมาย ไป ๆ มา ๆ จะต้องแยกความหมายเป็น ๒ อย่าง เป็นโลกุตตรธรรมภาษาไทยอย่างหนึ่ง ภาษาพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างที่เดี๋ยวนี้เรามีคำว่ามานะ ในภาษาไทยหมายถึงความเพียร แต่เป็นศัพท์ธรรมะก็หมายถึง ความถือตัว หรืออิจฉา แทนที่จะแปลว่าความอยาก ก็กลายเป็นความริษยาอะไรทำนองนี้ ต่อไปก็จะกลายเป็นว่าศัพท์ในภาษาไทยกับศัพท์ในภาษาธรรมห่างกันไปทุกที หลักการเหล่านี้ควรจะได้ตรวจสอบกันไว้

ที่นี้ท่านบอกว่า ในเรื่องโลกียธรรม และโลกุตตรธรรมนี้ สำหรับโลกียธรรมน่ะจิตเป็นใหญ่ เราคงจะเคยได้ยินในพุทธภาษิตบอกว่า *มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา* ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่เป็นประธาน สำเร็จด้วยใจ อะไรทำนองนี้ นี่ในธรรมบทคาถาแรกที่เดียว ใจเป็นใหญ่ แต่ในธรรมขั้นสูง ท่านบอกว่า *สพฺเพ ธมฺมา ปญฺญุตฺตรา* ธรรมทั้งหลายมีปัญญาเป็นเยี่ยมยอด อันนี้ท่านก็อธิบายบอกว่า นี่นะที่ว่าจิตเป็นใหญ่ คือในระดับโลกียธรรม จิตเป็นใหญ่ตามหลักของโลกีย์ มนุษย์อาศัยจิตชักนำ อยากได้โน่นอยากได้นี่ อยากดี อยากทำสิ่งที่ไม่ดีสนองปรนเปรอตน หรือว่าอะไรก็ตาม แต่ว่ามันอยู่ในขั้นโลกียธรรม จิตเป็นใหญ่ ส่วนในโลกุตตรธรรมลอยพ้นอำนาจความอยาก นี้ต้องใช้ปัญญาฉะนั้นในขั้นโลกุตตรธรรมนั้น ปัญญาเป็นใหญ่ เอาละนี่ก็เป็นเพียงข้อสังเกตเอามาพูดกัน

ตอนนี้ในเมื่อพูดถึงปัญญา เราก็มาพูดถึงเรื่องใกล้ตัว ใกล้ตัวที่สุดคือท่านนิสิตนักศึกษาทั้งหลายที่มานั่งกันอยู่ ณ ที่นี้ นิสิตนักศึกษานี่ก็ถือว่าเป็นชนในระดับผู้นำทางปัญญา มีศัพท์ใหม่เรียกว่าปัญญาชน ปัญญาชนก็แปลว่าชนผู้มีปัญญา หรืออาจจะ

ใช้อย่างที่ว่าเมื่อก็ คือเป็นผู้นำทางปัญญา การเป็นผู้นำทางปัญญานี้มีความสำคัญมาก ในขณะที่ยังเป็นนิสิตนักศึกษาก็มีความเป็นผู้นำนี้ เพราะเป็นที่เชื่อถือของคนเป็นจำนวนมากทีเดียว ว่าเป็นผู้มีภูมิความรู้สติปัญญาระดับสูง และที่สำคัญอีกตอนหนึ่ง คือเมื่อสำเร็จออกไปแล้ว ในอนาคตนิสิตนักศึกษาจะเป็นผู้นำของสังคมนี้ต่อไป เป็นผู้กำอนาคตของชาติ

ทีนี้ถ้ามองแคบเข้ามาคือนิสิตนักศึกษาชาวพุทธ ถ้าเราพูดถึงนิสิตนักศึกษาทั้งหลาย ว่าเป็นผู้นำทางปัญญา สำหรับสังคมส่วนรวมและเป็นผู้รับผิดชอบต่ออนาคตของประเทศชาติ นิสิต-นักศึกษาชาวพุทธเล่าจะเป็นอย่างไร นิสิตนักศึกษาชาวพุทธก็ต้องเป็นผู้นำทางปัญญาของชาวพุทธทั้งหลาย แล้วก็จะเป็นผู้รับผิดชอบชะตากรรมของพระพุทธศาสนาต่อไปด้วย ถ้ามองอย่างนี้แล้วก็จะเห็นว่า นิสิตนักศึกษานี่มีความสำคัญไม่น้อยทีเดียว และโดยเฉพาะท่านที่มานั่งอยู่ในที่นี้ ที่ว่าเป็นนิสิตนักศึกษาชาวพุทธนี่ ก็จะมีฐานะเป็นผู้นำในหมู่ชาวพุทธ เมื่อมีฐานะเป็นผู้นำของชาวพุทธก็จะต้องรับผิดชอบในการนำชาวพุทธไปในทางที่ถูกต้อง แล้วก็จะต้องเตรียมพร้อมที่จะกุมชะตากรรมของสังคมพุทธต่อไป อาตมาว่าข้อนี้เป็นจุดที่ควรจะได้ให้ความสำคัญ

ในการทำหน้าที่ผู้นำในหมู่ชาวพุทธและจะรับผิดชอบสังคมพุทธต่อไป หรือว่าจะรับผิดชอบอนาคตของพระพุทธศาสนานั้น หน้าที่บางอย่างที่ควรจะยกมาพูดก็เช่นอย่างที่อาตมาพูดเมื่อกี้ ว่ามีความเข้าใจผิด มีความเชื่อผิด ๆ หรืออย่างที่เรียกว่ามีภาพพจน์ผิด ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จะในคนนอกในประเทศนี้ หรือคนนอกในต่างประเทศก็ตาม ในฐานะเป็นผู้นำในหมู่ชาวพุทธนิสิตนักศึกษาน่าจะมีส่วนรับผิดชอบในการแก้ไขสิ่งเหล่านี้ และเอาใจใส่ด้วย เช่นติดตามว่า วงการพุทธศาสนานี้เป็นอย่างไร อยู่ในภาวะเสื่อมหรือเจริญ คนข้างนอกเขามองดูเราอย่างไร แล้วควรแก้ไขอย่างไรให้มันถูกต้อง แม้แต่ภาพพจน์ต่อชุมชนย่อย ๆ คือตัวเราเอง อาตมาเกิดความรู้สึกและก็ได้ยินได้ฟัง ก็ยังนึกอยู่บางทีมีผู้มองว่า กลุ่มนิสิตนักศึกษาชาวพุทธ หรือชมรม ชุมนุมพุทธนี่ เป็นส่วนที่แยกตัวออกไปภายในสถาบัน เป็นกลุ่มต่างหาก มีระบบชีวิต ความประพฤติ ความเป็นอยู่แตกต่างจากเขา แตกต่างนั้นมีได้ทั้งดีและไม่ดี ถ้าแตกต่างในแง่เป็นที่น่าชื่นชม ที่เขาควรจะเอาอย่าง หรืออย่างน้อยให้เขาเห็นว่าสำคัญ ถึงแม้เขาเอาอย่างไม่ได้ แต่ก็เป็นภาพพจน์ในทางที่เขาต้องยอมรับนับถือ นี่ก็เป็นเรื่องที่ดี แต่ถ้าแตกต่างในทางให้เขาเห็นประ

หลาด น่าตลก หรือเป็นตัวจำอวด ก็คงไม่ดี ถ้าภาพพจน์ไม่ดีก็ต้องเริ่มที่จะช่วยกันแก้ ในฐานะผู้นำในหมู่ชาวพุทธจะต้องช่วยกันแก้ไข ภาพของชาวพุทธในขณะนี้เป็นอย่างไร ภาพต่อชาวพุทธต่อพุทธศาสนา ของสังคมส่วนรวม เขามองเราอย่างไร เราจะต้องยอมรับว่ามีไม่น้อยที่เขามองไม่สู้ดี ในทางที่ไม่สู้น่าสบายใจ เมื่ออยู่ในระดับมหาวิทยาลัยหรือในวิทยาลัย สถาบันศึกษาใหญ่ ๆ เราเป็นผู้นำชาวพุทธแล้ว ก็น่าจะแก้ไขปัญหานี้ในระดับสถาบันได้ก่อน แล้วจึงแก้ไปได้จนกระทั่งภายนอกทั่ว ๆ ไปด้วย นี้ก็เป็นข้อหนึ่ง คือเรื่องแก้ไขความเข้าใจผิด ภาพพจน์ผิด ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนา และเกี่ยวกับชาวพุทธ ซึ่งก็รวมอยู่ด้วยกัน

อีกเรื่องหนึ่ง คือแก้ไขความประพฤติผิด ๆ ในหมู่ชาวพุทธเอง อันนี้ก็เป็นหน้าที่ของชาวพุทธส่วนหนึ่ง แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าจะละเลยประโยชน์ส่วนตน อัตตหิตสมบัติคือการที่จะพัฒนาชีวิตจิตใจของตนให้เจริญก้าวหน้าไว้ ส่วนนั้นก็เป็นส่วนสำคัญที่ละเว้นไม่ได้ ความพรั่งพร้อมในคุณสมบัติส่วนตนเป็นสิ่งที่ต้องกระทำอยู่เสมอ และก็ในหมู่ชาวพุทธนั้น อะไรที่เป็นหลักธรรมที่เป็นความประพฤติแกนกลาง ที่เป็นพื้นฐาน ก็ควรที่จะได้มีกัน

ทั่ว ๆ ไป ส่วนที่เป็นความแตกต่างหลากหลายนั้น เราก็มีความเคารพนับถือซึ่งกันและกัน ใครประพฤติได้อย่างไร เช่น *ศีล* กับ*วัตร* ศีลคือข้อปฏิบัติส่วนรวมที่เหมือน ๆ กัน ที่ทุกคนควรจะมี วัตรคือข้อที่ปฏิบัติให้เคร่งครัดเป็นพิเศษ ซึ่งบุคคลบางกลุ่มบางคณะหรือแม้แต่บางบุคคลประพฤติให้เป็นพิเศษต่างจากคนอื่น เพื่อฝึกตนเองให้หนักพิเศษบ้าง หรือเพื่อความมุ่งหมายประโยชน์แก่สังคมในบางแง่บางประการบ้าง เราก็แยกได้ว่าอะไรเป็นศีล อะไรเป็นวัตร แล้วก็มีความเคารพนับถือกันในทางที่ถูกต้อง

ก็มาถึงอีกเรื่องหนึ่งคือว่า เมื่อพูดถึงความรับผิดชอบของนิสิตชาวพุทธ นักศึกษาชาวพุทธในฐานะที่เป็นผู้นำ นิสิตนักศึกษาชาวพุทธได้ตั้งกันเป็นกลุ่มขึ้นมาเรียกว่าชุมนุมบ้าง ชมรมบ้าง นี้มีความหมายเป็นอย่างไร คำว่ากลุ่มหรือชุมนุมชมรมนิสิตนักศึกษาชาวพุทธนี้คืออะไร

ในแง่หนึ่งอาจมองได้ว่า กลุ่มหรือชุมนุมชมรมนิสิตนักศึกษาชาวพุทธ ก็คือแหล่งที่ชุมนุมของนิสิตนักศึกษาชาวพุทธ นี่ตรงตามชื่อ หมายความว่าคนอื่นที่ไม่ได้มาเข้าชุมนุมนี้ก็ไม่ได้เป็นชาวพุทธ นี่เป็นความหมายที่หนึ่ง เอ แต่มองดูไป ความหมายนี้เห็น

จะไม่ใช่ เราไม่อาจพูดได้ว่า นิสิตนักศึกษาอื่นไม่ใช่ชาวพุทธ เพราะว่าคนที่ไม่ได้มาเข้าชุมนุม เขาอาจประพฤติปฏิบัติดี เป็นชาวพุทธที่ไปได้ไกลแล้วก็ได้ เพราะฉะนั้นความหมายที่หนึ่งนี้คงจะไม่ใช่

ที่นี้ความหมายที่สองบอกว่า เป็นแหล่งที่นิสิตนักศึกษาเข้ามารับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา จะมองในแง่หนึ่งก็เหมือนกับว่า เป็นแหล่งให้บริการ หรือว่าผู้ที่จะมาเข้าชมรมพุทธก็คือผู้ที่มารับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา ไม่ว่าตัวมีทุกข์ทางใจ มีปัญหาอะไรต่ออะไร ถ้าเห็นว่าพระพุทธศาสนาช่วยทำประโยชน์แก้ปัญหาให้ได้ก็เข้ามาสู่ชุมนุมนี้ มาเป็นชาวชุมนุมนี้ สมาชิกชุมนุมนี้ เพื่อที่จะแก้ปัญหาทางจิตใจของตัวเองเป็นต้น นี้เรียกว่า ชุมนุมของชาวพุทธ คือชุมนุมของนิสิตนักศึกษาที่เข้ามารับประโยชน์จากพระพุทธศาสนา แง่ที่สองถือเป็นข้อพิจารณา จะใช่หรือไม่ใช่ก็ตาม ขอผ่านไปก่อน

ในแง่ที่สามแปลว่า แหล่งที่นิสิตนักศึกษาเข้ามาทำงานเพื่อเชิดชูส่งเสริมพระพุทธศาสนา เข้ามาช่วยกันทำให้พระพุทธ-ศาสนาเป็นประโยชน์กว้างขวางออกไป คือจะได้มีที่รวมคนที่มี

ความสนใจ เอาใจใส่กิจการพุทธศาสนา เข้ามาช่วยกันทำงาน เพื่อเชิดชูยกย่องหรือเผยแพร่หลักการของพระพุทธศาสนา

ที่นี้ความหมายที่สี่บอกว่า เป็นแหล่งที่แสดงออกของความเป็นชาวพุทธ หรือพูดอย่างสมัยใหม่ หมายความว่าเป็นที่ชุมนุมของคนที่เป็นตัวแทนของชาวพุทธ เพื่อทำหน้าที่ของชาวพุทธ ทำหน้าที่ของชาวพุทธต่ออะไรบ้าง ก็ต่อตนเองและต่อสังคมอย่างที่ว่าเมื่อกี้นี้ ต่อตนเองก็คือดำเนินชีวิตแบบชาวพุทธ ต่อสังคมคือหลักการของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมนี้เป็นอย่างไร ชุมนุมนี้เป็นตัวแทนที่จะทำหน้าที่นั้นต่อสังคม

ตอนนี้อาตมาก็ได้เท้าความก่อน มีความหมายสี่ข้อ เราจะยอมรับข้อไหนในบรรดาความหมายสี่ข้อนั้น ข้อที่หนึ่งบอกว่าเป็นชุมนุมของนิสิตนักศึกษาทั้งหลายที่เป็นชาวพุทธ ถ้าใครไม่มาเข้าชุมนุมนี้ ก็ไม่ใช่ชาวพุทธ ข้อนี้อาตมาว่าคงไม่ยอมรับ ต่อไปข้อที่สอง สาม สี่ นี่คิดว่าควรจะรับได้หมด แต่ว่าจุดเน้นอาจจะต่างกันไป แม้แต่ผู้ที่เข้ามาในชุมนุมเองบางคนก็อาจเข้ามาเพื่อรับประโยชน์แก้ปัญหาในจิตใจตนเอง บางคนก็อาจเข้ามาเพื่อช่วยทำงานส่งเสริมพุทธศาสนา เผยแพร่พุทธศาสนา

บางคนเข้ามาเพื่อที่จะทำหน้าที่ชาวพุทธ เป็นตัวแทนของชาวพุทธ ทำหน้าที่ต่อสังคมก็คือทำหน้าที่ของชาวพุทธนั่นแหละ ทำอย่างไร หน้าที่ของชาวพุทธมีอะไรบ้าง ก็ได้บอกไว้แล้ว คือ ใช้ปัญญาและกรุณาสร้างเสริมอัตถหิตสมบัติและปรัตถปฏิบัติ เอาละ เราจะยอมรับอันไหนและถืออันไหนเป็นหลัก บางคนอาจจะเอาทั้งสาม ทั้งได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนาด้วย ซึ่งมันก็ควรจะได้ แล้วก็ทั้งส่งเสริม ในเมื่อเราเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ดีงามก็ส่งเสริมเผยแพร่ออกไป แล้วก็ทำหน้าที่ของชาวพุทธต่อตนเองต่อสังคมไปด้วย แต่อันไหนควรจะเป็นข้อหลัก ถ้าหากเราถือว่าการตั้งชุมนุมหรือชมรมนี่ ในเมื่อไม่จำเป็นว่า คนที่เข้ามาเท่านั้นจึงจะเป็นชาวพุทธ คนที่ไม่เข้ามานั้นก็เป็นชาวพุทธได้ แต่ผู้ที่เข้ามานี่ ก็คือผู้ที่พร้อมจะมาเป็นตัวแทนของชาวพุทธ จะเป็นอย่างนั้นได้หรือไม่ ในเมื่อตั้งเป็นชุมนุมหรือกลุ่มขึ้น กลุ่มนี้น่าจะเป็นตัวแทนของชาวพุทธ เมื่อเป็นตัวแทนของชาวพุทธแล้วก็เป็นที่แสดงออกของความเป็นชาวพุทธ และทำหน้าที่ของชาวพุทธ ถ้าอย่างนี้หน้าที่ของชาวพุทธมีอะไรบ้าง ชุมนุม ชมรม กลุ่มนิสิต นักศึกษาชาวพุทธก็คงจะต้องทำหน้าที่เหล่านั้น ซึ่งมีทั้งอัตถหิตสมบัติและปรัตถปฏิบัติ นี่เป็นเพียงข้อสังเกต

ที่นี้ ขอเชื่อมโยงไปถึงเรื่องเมื่อกี้ ที่อาตมาพูดถึงว่าคนข้างนอกเขามีสายตามองเราอย่างไร ในสังคมไทยของเราปัจจุบันนี้มีเสียงพูดอันหนึ่งว่า คนรุ่นใหม่ไม่ค่อยเข้าใจสังคมของตน ไม่ค่อยเข้าใจวัฒนธรรมของตน เมื่อได้สำเร็จการศึกษาไปแล้วไปทำงาน ทำการ รับราชการหรือไปอยู่ในแวดวงอะไรก็ตาม กิจการต่าง ๆ ที่เรียกว่า พัฒนาประเทศชาติ หรือพัฒนาสังคมอะไรนี่ ไม่ได้ผลดีด้วย เพราะว่าไม่เข้าใจชีวิตจิตใจของคน ไม่เข้าใจรากฐานวัฒนธรรม ไม่เข้าใจสังคมของตนเอง นี่เป็นเสียงตำหนิที่มีมานานพอสมควร เดี๋ยวนี้ก็ยังเป็นอยู่ คือว่าในระบบการศึกษาของเรานี้ เราผลักคนไปในลักษณะที่ว่าทำให้ห่างไกลจากพื้นฐานวัฒนธรรมของตน ไม่ค่อยได้เรียนรู้เพียงพอที่นี้รากฐานวัฒนธรรมของสังคมไทยนั้นส่วนสำคัญมาจากพระ-พุทธศาสนา มีส่วนมากที่เดียวที่ได้มาจากพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นในการศึกษาสังคมไทยนี่เมื่อคนนอกเขามาศึกษา เขาจะจับพุทธศาสนานี้เป็นจุดหนึ่งที่สำคัญมาก สิ่งเหล่านี้เราจะสังเกตได้ไม่ยากเลย ถ้ามองดูพวกที่เขามาจากต่างประเทศเข้ามาศึกษาสังคมไทยนี่ เขาจะศึกษาองค์ประกอบ และสถาบันต่าง ๆ ของสังคมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญอันหนึ่ง

อาตมาคิดว่า กลุ่มนิสิตนักศึกษาชาวพุทธนี่ ในเมื่ออยู่ในสภาวะนี้ มีฐานะเหมาะที่เดียวที่จะทำหน้าที่นี้ได้ คือทำตนให้เป็นผู้ที่มีความรู้เท่าทัน เข้าใจสังคมไทยวัฒนธรรมไทยดีเป็นพิเศษ ยิ่งกว่านิสิตนักศึกษาโดยทั่วไป เพราะว่าพุทธศาสนานี้มีส่วนสำคัญต่อสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง ที่อาตมาพูดอย่างนี้ขยายความว่า พุทธศาสนาที่เกี่ยวกับประเทศไทยนั้น มีส่วนที่จะพึงศึกษาแยกออกเป็นสองด้าน ด้านหนึ่งได้แก่ศาสนธรรมคือหลักคำสอน และอีกด้านหนึ่งคือสิ่งที่เราเรียกในสมัยใหม่ว่าสถาบัน หมายถึง สถาบันหรือกิจการทั้งหลายซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในสังคมนี้ นิสิตนักศึกษาชาวพุทธนั้นเมื่อไม่พูดถึงด้านความประพฤติ ในด้านความรู้ก็ควรจะมีความรู้พระพุทธศาสนาดีกว่าผู้อื่น เป็นตัวแทนได้ทั้งในแง่ศาสนธรรมและสถาบัน และมีความรู้ดีทั้งในแง่ของศาสนธรรม และสถาบันหรือกิจการพุทธศาสนา แล้วข้อนี้จะนำไปสู่การเข้าใจสังคมของเราในทางที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นเรื่องเกื้อกูลสังคมหรืออนาคตของประเทศชาติต่อไปด้วย

มีข้อสังเกตว่า ปัจจุบันนิสิตนักศึกษาที่เข้ามานี่ บางทีเข้ามาเพื่อแก้ปัญหาในจิตใจของตนเอง แล้วก็เลยมุ่งแต่ในด้านศาสนธรรม ซึ่งไม่ผิดเลย ถูกต้อง แต่มักจะมองข้ามเรื่องกิจ

การและสถาบัน เมื่อมีเหตุการณ์อะไรต่ออะไรเกิดขึ้นในทางดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ไม่เข้าใจและไม่สามารถเป็นตัวแทนชี้แจงได้อันนี้จะถือเป็นความบกพร่องได้หรือไม่ การศึกษาเข้าใจเรื่องนี้ไม่ใช่สิ่งที่เสียหาย เพราะว่าสิ่งดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม เมื่อศึกษาแล้วเกิดความเข้าใจ เมื่อเกิดความเข้าใจแล้ววางท่าที่ได้ถูกต้อง บางทีสิ่งที่เราเห็นว่าชั่วชาเสียหาย เราเรียนศึกษาให้เข้าใจแล้วเราวางใจได้ถูก แทนที่จะเกิดความชิงชังมันก็เกิดกรุณาขึ้นแทน บางทีเราไปเห็นคนผู้หนึ่งทำความชั่วเป็นโจรผู้ร้าย เราก็เกิดความโกรธว่า คนผู้นี้มันทำอะไรไม่ดีน่าชิงชังเหลือเกิน แต่พอได้ศึกษาชีวิต รู้ภูมิหลังความเป็นมาแล้ว ก็กรุณาสงสารขึ้นมาได้ อ๋อ....นี่มันมีเหตุปัจจัยเป็นอย่างนี้ นอกจากกรุณาแล้ว ยังรู้หนทางที่จะแก้ไขปัญหาให้ตรงจุดต่อไปด้วย หลักการของพุทธศาสนาสอนให้รู้เท่าทันความเป็นจริง แก้ไขปัญหาที่มูลเหตุ ที่นี้ในแง่ของความรับผิดชอบ ในฐานะชาวพุทธชั้นผู้นำ และเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาทั้งศาสนธรรมและสถาบัน ก็หมายความว่าพุทธศาสนาในประเทศไทย จะเจริญหรือเสื่อม นิสิตนักศึกษาน่าจะมีส่วนด้วย ความเป็นไปทั้งหมดในกิจการพุทธศาสนาอย่างน้อยก็ควรจะรู้และเข้าใจ ต่อไปจะต้องไปอยู่ในฐานะผู้แก้ไขปัญหาด้วยไม่น้อย อาตมาคิดว่าอย่างนั้น

ผู้ที่ศึกษาเหล่านี้ เมื่อสำเร็จไปแล้ว ไปทำงานอยู่ในราชการหรือกิจการทั้งหลาย เช่นไปเป็นนักปกครอง ไปเป็นผู้นำอยู่ในท้องถิ่น ก็ต้องไปสัมผัสเกี่ยวข้องกับประชาชนในท้องถิ่นโดยทั่วไป จะต้องเข้าใจชาวบ้าน เข้าใจสถาบันที่อยู่ในหมู่บ้านนั้น เช่นวัดเป็นต้น ถ้าเรารู้ความเป็นไป รู้องค์ประกอบของสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนนั้น เราก็วางท่าทีได้ถูกต้อง เมื่อมีปัญหาอะไร ที่จะทำให้เกิดความเสื่อมในชุมชนในสถาบันนั้น เราจะมีทางช่วยแก้ไขได้ด้วย อาตมาว่าน่าจะมองกว้างอย่างนี้

ขอย้ำว่า หน้าที่และภารกิจของนิสิตนักศึกษาชาวพุทธคงจะไม่จบอยู่แค่เมื่อเป็นนิสิตนักศึกษาเท่านั้น นิสิตนักศึกษาทั้งหลายที่มาเล่าเรียนส่วนหนึ่งก็เพื่อเตรียมตัวสำหรับอนาคต ที่จะรับผิดชอบต่อสังคม รับผิดชอบต่อประเทศชาติ ที่นี้ในเมื่อเป็นนิสิตนักศึกษาชาวพุทธก็มีหน้าที่รับผิดชอบเพิ่มขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง คือ รับผิดชอบต่ออนาคตของพุทธศาสนาด้วย แทรกเพิ่มเข้าไปในนั้น ดังนั้นหน้าที่หรือการเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจึงไม่จบอยู่แค่การเป็นนักศึกษา แต่ยังมีอีกส่วนหนึ่งคือการเตรียมตัวเพื่อเวลาข้างหน้า แล้วข้างหน้านั้นมันยาวกว่าข้างนี้เป็นไหน ๆ มาเป็นนิสิตนักศึกษากันอยู่ไม่กี่ปี อาจเป็นสี่ปี บางทีมาอยู่ในชมรม

พุทธ ชุมนุมพุทธ กลุ่มพุทธ เป็นกรรมการหรือช่วยเหลือกิจการได้เพียงปีสองปีเท่านั้น เรียนจบแล้ว พอออกจากความเป็นนิสิตนักศึกษาพ้นไปแล้วก็เลิกกัน บางทีไม่มีโอกาสเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเลย อย่างนี้มันก็ตัน เมื่อไร ๆ ก็วนเวียนอยู่แค่นี้ พอรุ่นนี้จบไปหมดหน้าที่ รุ่นใหม่มาคนเก่าก็เลิก ไปทำงานทำการแล้วก็ไม่ได้เกี่ยวอะไรอีก ความจริงน่าจะให้เป็นว่า ที่เราอยู่นี่นะเป็นส่วนย่อยไว้สำหรับจะเตรียมตัวไว้ให้พร้อม ถ้าหากเรารักที่จะช่วยส่งเสริมพระพุทธศาสนา เมื่อสำเร็จไปแล้วเราน่าที่จะทำหน้าที่นี้ได้มากขึ้น ไม่ใช่ว่าจำกัดอยู่เท่านี้ หมายความว่าข้างหน้านี้ควรจะทำได้มากกว่าที่ทำในปัจจุบัน ไม่ใช่ว่าปัจจุบันนี้ทำได้มากกว่า แล้วก็จบอยู่เท่านี้ อันนี้เป็นข้อคิดเห็นที่อาตมา มอง ๆ ดูแล้วเกิดได้แง่ความหมายอะไรบางอย่างขึ้นมา

ขอโยงความต่อไปอีกข้อหนึ่งว่า นอกจากความเป็นนิสิตนักศึกษาที่เป็นชาวพุทธ ก็คือความเป็นนิสิตนักศึกษาของตนเองที่เป็นหลักใหญ่อยู่ ในเมื่อเป็นนิสิตนักศึกษา ธรรมะของเราบอกว่า เมื่อเรายอมรับตัวเราอยู่ในภาวะใด ฐานะใด เราก็ต้องรู้จักตนเองตามที่เป็นอย่างนั้น นี่คือ *อัตตัญญุตา* ซึ่งเป็นสัปปุริสธรรมข้อหนึ่ง แล้วก็ทำหน้าที่ของตนเองในภาวะนั้นให้ดีที่สุด

สำหรับความเป็นนิสิตนักศึกษาก็หมายความว่า นิสิตนักศึกษาจะต้องเป็นนักศึกษาที่ดี ที่ว่าถ้าเป็นนิสิตนักศึกษาชาวพุทธด้วย ความเป็นชาวพุทธนั้นก็จะต้องเสริมความเป็นนิสิตนักศึกษาของตนให้ดียิ่งขึ้นอีก เพราะอะไร เพราะว่านิสิตนักศึกษาส่วนนี้เป็นส่วนพิเศษที่ได้มีชื่อว่าเป็นชาวพุทธด้วย ถ้าเป็นประชาชนก็เป็นคนทั่วไป พอเป็นประชาชนชาวพุทธก็ต้องเป็นประชาชนที่มีลักษณะอะไรดีพิเศษ ผู้ที่เป็นนิสิตนักศึกษาอยู่แล้วครั้นมาเป็นนิสิตนักศึกษาชาวพุทธจะต้องมีความเป็นนิสิตนักศึกษาที่เข้าใจกันในความหมายของการเป็นนิสิตนักศึกษานั้นบริบูรณ์ดีด้วย เช่นในทางวิชาการ หรือในทางกิจกรรมใด ๆ ก็ตาม นิสิตนักศึกษาชาวพุทธก็จะเป็นผู้เลิศเป็นผู้เยี่ยม วิชาการหรือกิจกรรมที่นักศึกษาชาวพุทธไปทำละก็ต้องเป็นอันดีเยี่ยม ดีทั้งในแง่ที่ประสบความสำเร็จก่อคุณประโยชน์ และก็ดีทั้งในแง่ของคุณธรรม คือดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ถูกต้อง ดีงาม สุจริตเป็นต้น อันนี้หมายความว่า ความเป็นชาวพุทธนี้จะต้องไปเสริมความเป็นนิสิตนักศึกษานั้นให้ดียิ่งขึ้น แล้วความเป็นกลุ่มนิสิตนักศึกษาชาวพุทธนี้มันจึงจะมีค่าขึ้นมา เป็นชุมนุมระดับผู้นำในหมู่นิสิตนักศึกษาด้วย

อย่างไรก็ตามย้ำว่า ความเป็นนิสิตนักศึกษาที่มีเป็นหลักอยู่นั้น มันจะต้องเป็นสิ่งที่นิสิตนักศึกษาชาวพุทธรักษาไว้ และทำให้บริบูรณ์ด้วย ไม่ใช่ว่าเมื่อมาเป็นนิสิตอยู่ชุมนุมพุทธแล้วก็เลยว่าเราจะไม่เอาใจใส่ในความนิสิตนักศึกษา เพราะนั่นคือหน้าที่โดยตรงที่เราจะต้องทำให้ดี แล้วมันกลับมาเกื้อกูลความเป็นชาวพุทธ ไม่ควรให้เขาพูดได้ว่าพวกชาวพุทธนี่ไม่เอาเรื่อง สิ่งที่จะต้องทำสิ่งที่เป็นกิจของตนเอง เมื่อเรายอมรับยังต้องทำอยู่ ก็ต้องทำให้มันดี และอันนั้นแหละคือช่องทางส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้ดีเยี่ยมด้วย

เมื่อชาวพุทธไปเป็นนิสิตนักศึกษาที่ดีเยี่ยม เช่นมีความเป็นเลิศในทางวิชาการ นั่นคือการเผยแพร่และส่งเสริมพุทธศาสนาแล้วส่งเสริมในตัวโดยทันที ว่าอ๋อ ถ้าเป็นนิสิตนักศึกษาชาวพุทธแล้วเขาเป็นอย่างนี้ ไม่ว่าชาวพุทธเข้าไปแตะเข้าไปเกี่ยวข้องอะไร เรื่องนั้นเป็นดีงาม มีค่ามีคุณประโยชน์ไปหมด ภาพพจน์ดีเกิดขึ้น แล้วอย่างนี้ผู้อื่นก็บอก เอ๊ะ เราต้องเป็นนิสิตนักศึกษาชาวพุทธบ้างซิ อย่างนี้เป็นต้น เราก็เผยแพร่ไปในตัวโดยไม่ต้องไปพูดอะไรเลย

ต่อไปข้างหน้าก็เหมือนกัน ขณะนี้เราเป็นนิสิตนักศึกษาที่ดีแล้ว เอาความเป็นชาวพุทธไปเสริมเข้าอีก เราก็ทำหน้าที่ของเราดีที่สุด พอจบไป ไปทำงานทำการ เราทำได้ดี และมีความคิดดี แต่ก่อนนี้เราเคยมีความคิดอย่างคนธรรมดาว่า เออ เราเรียนไป เราจะได้ไปทำงานทำการดีมีเงินเดือนดี ตำแหน่งดี เราคิดไปในแง่นั้น พอมาเป็นชาวพุทธเราก็คิดใหม่ว่า เออดีแล้ว ที่เราเรียนได้ดีนี้สังคมเขายังมีค่านิยมยกย่องเรื่องฐานะเกียรติอะไรกันอยู่ เราสำเร็จไป เราได้ไปทำงานดี ๆ เราจะใช้ฐานะดีนั้นเป็นช่องทางที่จะนำธรรมะออกแก้ปัญหาทำงาน นี่เราคิดใหม่ แทนที่จะคิดว่าเราจะเอาสิ่งเหล่านั้นมาเป็นช่องทางของการแสวงหาผลประโยชน์อย่างคนทั่วไป เราไม่คิดแล้ว เราคิดเอาสิ่งเหล่านั้นมาเป็นช่องทางของการขยายธรรม ยิ่งนิสิตนักศึกษาชาวพุทธไปมีฐานะการทำงานตำแหน่งดี ๆ ธรรมะก็ยิ่งมีโอกาสที่จะแพร่ขยาย เรื่องอะไรจะทำตัวซอมซ่ออยู่ บอกว่าฉันไม่เกี่ยวข้องแล้ว ไม่เอาอะไรแล้ว ชาวพุทธก็เลยกลายเป็นคนหมดความหมาย ทำอะไรก็ไม่ได้

ขอให้นึกถึงพระเจ้าอโศกมหาราช พอมาเป็นชาวพุทธแล้ว ท่านเลิกเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือเปล่า ท่านอาจจะยังไม่พร้อมที่

จะบวชในแง่หนึ่ง ถ้าพร้อมก็แล้วไป เราจะบวชก็บวชเสียเลย อย่าไปทำหงอยก่อยอยู่ ไปทำหน้าที่ของเราให้ดี พระเจ้าอโศกในเมื่อท่านยังไม่พร้อมที่จะบวช ท่านก็ทำหน้าที่ต่อไปและทำให้ดียิ่งขึ้น ท่านทำศิลาจารึกไว้บอกว่าอะไร ท่านบอกทำนองว่า ยศ เกียรติอะไรทำนองนั้นทั้งหลาย รวมเป็นว่า อำนาจความยิ่งใหญ่ทั้งหลายนี่จะไม่มีความหมายเลย ถ้าหากไม่เป็นเครื่องช่วยให้ประชาชนทั้งหลายได้ประพฤติธรรม ท่านทำจารึกไว้อย่างนี้ก็หมายความว่า พระเจ้าอโศกนี่เปลี่ยนท่าที ต่ออำนาจ ยศ ศักดิ์ ความยิ่งใหญ่เสียใหม่ แทนที่จะใช้ยศ เกียรติ อำนาจนั้น เป็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์บำรุงบำเรอพระองค์ท่าน ท่านก็เอา ยศ เกียรติ อำนาจนั้นมาเป็นช่องทางในการเผยแพร่ธรรมะ สร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนต่อไป คุณความดีมันก็เกิดขึ้น ความเป็นชาวพุทธที่ถูกต้องคือทำคนให้เป็นคนดีที่มีคุณภาพ มีสมรรถภาพ และมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ฉะนั้น ในเมื่อเรายังยอมรับฐานะที่เป็นนิสิตนักศึกษา เราต้องทำหน้าที่นิสิตนักศึกษาให้ดีที่สุด เมื่อเป็นนิสิตนักศึกษา ธรรมดาดีแค่ไหน เป็นนิสิตนักศึกษาชาวพุทธก็น่าจะดียิ่งขึ้น และเมื่อออกไปแล้วก็ต้องทำงานได้ดี มีคุณธรรม มีสติปัญญา มีความสุจริต ขยายความดีกว้างขวางออกไปด้วย

อันนี้เป็นเรื่องที่อาตมาเสนอให้พิจารณา คิดว่าได้พูดมาเป็นเวลานานพอสมควร และทางนี้ท่านได้บอกว่าเรายังมีโอกาสจะคุยกันต่อไปอีกด้วย ในรอบนี้อาตมาไม่ทราบว่าเวลาได้ล่วงไปเท่าไร แต่ก็เห็นว่าควรจะยุติได้ตอนหนึ่งก่อน ก็ขอโมทนาต่อนิสิตนักศึกษาทุกท่านในโอกาสนี้ด้วย

ในภาคสนทนา ได้มีผู้ถามปัญหาเกี่ยวกับมังสวิรัติว่าการถือในเรื่องนี้ผิดหรือถูกอย่างไร เห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจ จึงขอตอบไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เรื่อง*มังสวิรัติ*นี้ ขอให้พิจารณาด้วยใจเป็นกลาง ไม่ถือสาด้วยอารมณ์ ทั้งนี้เพราะปัจจุบันดูจะกลายเป็นเรื่องฝักฝ่าย ถือรั้นเข้าหากัน

สำหรับพระภิกษุถือไม่ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะถือฉันเนื้อ หรือถือมังสวิรัติ (ถือไม่ฉันเนื้อ) ข้อปฏิบัติที่ถูกต้องสำหรับพระภิกษุคือ ฉันอาหาร (ทั้งนี้หมายถึงพระภิกษุในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ส่วนพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายมหายาน ท่านเลิกฉันอาหารบิณฑบาตนานแล้ว ถึงแม้ปัจจุบันนี้จะมีพระมหายานบิณฑบาตบ้าง ก็เป็นการกลับริเริ่มขึ้นใหม่บ้าง เป็นกิจที่คลาดเคลื่อนไปจากความหมาย

เดิมแล้วบ้าง นับไม่ได้) ที่พูดนี้มิใช่เป็นการพูดเล่นสำนวน หมายความว่าพระสงฆ์ฉันอาหารตามที่ได้ สุดแต่ชาวบ้านถวายเขากินอะไร ก็ได้ฉันตามนั้น ยกเว้นเพียงว่าเป็นอาหารเนื้อสัตว์ถ้าพระได้เห็น ได้ยิน หรือระแวงสงสัย ว่าเขาฆ่าสัตว์นั้นโดยจำเพาะที่จะทำอาหารมาถวายแก่ตน อย่างนี้ฉันไม่ได้ มีความผิด หรือจะถือจำเพาะฉันอาหารมังสวิรัติ รังเกียจอาหารเนื้อสัตว์ก็ไม่ได้ พระเทวทัตก็เคยขอพุทธานุญาต แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต[๑] ชาวบ้านเขามีอะไร เขากินอะไร ก็พลอยได้พลอยฉันตามนั้น เขามีแต่อาหารผัก ตัวอยากฉันเนื้อ ก็ไม่ได้ฉันอย่างใจ เขามีแต่อาหารเนื้อ ตัวอยากฉันมังสวิรัติ ก็หาได้ตามอยากไม่ ถ้าที่ไหนเมื่อใด ชาวบ้านเขากินมังสวิรัติกันหมด พระก็พลอยได้แต่ฉันอาหารมังสวิรัติไปเอง โดยไม่ต้องถือ พระจะสนับสนุนชาวบ้านถือมังสวิรัติก็ย่อมได้ แต่ตนเองไม่ควรขวนขวายจุกจิกวุ่นวายให้ความสำคัญเกินไปกับเรื่องอาหาร สำหรับพระผู้อาศัยเขายังชีพ เขาเลี้ยงง่าย อาหารเป็นเรื่องผ่าน ๆ ต้องให้วุ่นน้อยที่สุด

---

๑. วินย. ๗/๓๘๔/๑๑๓

สำหรับคฤหัสถ์คือชาวบ้าน ถือมังสวิรัติได้ และเมื่อถือก็มีแง่ที่ควรแก่การยกย่องชมเชย คือมีผลดีอยู่พอสมควร แม้จะเกินขีดความรับผิดชอบ เกินขั้นศีล อย่างน้อยก็ช่วยให้มีการเบียดเบียนสัตว์น้อยลงอีกส่วนหนึ่ง แม้จะไม่ถึงกับพ้นการเบียดเบียนได้สิ้นเชิง ดังตัวอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์ชาวพุทธองค์สำคัญ ก็ทรงดำเนินพระจริยาวัตร นำไปในทางที่จะให้เกิดมังสวิรัติ[๒] แม้แต่ประเพณีห้ามขายเนื้อขายปลาในวันพระของไทย ก็คงมุ่งหมายชักนำในทางนี้เหมือนกัน

อย่างไรก็ตามคฤหัสถ์ที่ถือมังสวิรัติ ควรรับฟังคำชมเชยสรรเสริญของผู้อื่นเท่านั้น ไม่พึงถือว่าตนดีกว่าผู้อื่นหรือใกล้พระนิพพานกว่าผู้อื่นเพราะการกินมังสวิรัติเลยเป็นอันขาด เพราะไม่เป็นความจริงแต่อย่างใด มีแง่ที่ควรระลึกไว้เป็นเครื่องเตือนสติผู้ถือเกี่ยวกับเรื่องนี้ ตลอดถึงการรับประทานมื้อเดียว และรับประทานน้อยที่สุด เป็นต้น อีกหลายอย่างเช่น

– ผู้ถือมังสวิรัติพึงสำนึกไว้เสมอว่าตนเองไม่มีทางดีกว่าหรือประเสริฐกว่าคนอย่างน้อยอีกประเภทหนึ่งได้เลย คือ คนที่เขาไม่วุ่นวาย ไม่ให้ความสำคัญอะไรนักกับเรื่องอาหาร พอมี

---

๒. จารึกศิลา ฉบับที่ ๑

อะไรช่วยรักษากายไว้ทำกิจได้ก็กิน ๆ เข้าไป เสียเวลา เสียแรงงาน เสียความใส่ใจกับเรื่องนี้น้อยที่สุด มุ่งแต่จะทำกิจที่พึงทำให้สำเร็จ เพราะคนประเภทนี้ดำเนินวิธีตามหลักของพระพุทธศาสนา

– มีคนอีกไม่น้อยที่ไม่มีโอกาสจะเลือก ว่ากินมังสวิรัติหรือไม่มังสวิรัติ เพราะแทบจะไม่มีกินเลย คำถามของเขาไม่ใช่ว่าจะกินอย่างไหน แต่เป็นว่าจะมีอะไรกิน ควรจะเอาใจใส่กับปัญหาประเภทนี้มากกว่ามายุ่งอยู่กับเรื่องมังสวิรัติหรือไม่มังสวิรัติ

– มีวัตรบางอย่างที่ยิ่งไปกว่าการถือมังสวิรัติ เช่น การถือวัตรกินเฉพาะผลไม้ที่หล่นเองจากต้น วัตรข้อนี้ นักบวชบางประเภทในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาล[๓] เช่นฤาษีชีไพร ได้ถือกันไม่น้อย แม้ในแง่ของการเบียดเบียน การถือวัตรข้อนี้ก็เลิศกว่าการถือมังสวิรัติทั่วไป วัตรข้อกินผลไม้ที่หล่นเองนั้นต้องจัดเป็นมังสวิรัติชั้นสูง เพราะทำให้พ้นจากการเบียดเบียนสัตว์อย่างชนิดแทบจะสิ้นเชิงทีเดียว เช่นไม่มีการกำจัดทำลายสัตว์ที่เป็นอันตรายต่อพืช ในการทำเกษตรกรรมเป็นต้น อย่างไรก็ตามพึงสังเกตว่า ฤาษีชีไพรและนักบวชผู้ถือวัตรข้อนี้ ก็ไม่

---

๓. เช่น องฺ.ติก. ๒๐/๕๓๓/๓๑๐

ปรากฏว่าได้บรรลุมรรคผลแต่อย่างใด และพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสอนให้ชาวพุทธ ไม่ว่าพระหรือคฤหัสถ์ ดำเนินชีวิตด้วยการถือวัตรข้อนั้น แต่ท่านให้เป็นอยู่กับชีวิตจริง

– พึงระลึกว่าการถือมังสวิรัติไม่ใช่เป็นศีล เป็นเพียงวัตรเท่านั้น (การกินผลไม้ที่หล่นเองจากต้นที่กล่าวข้างบน ยังเป็นวัตรที่เคร่งครัดเข้มงวดยิ่งกว่า) แม้การถือกินน้อย กินมื้อเดียว เป็นต้น ก็เป็นวัตรเช่นเดียวกัน

ศีล เป็นหลักความประพฤติที่จำเป็นสำหรับชีวิตและสังคมระดับนั้น ๆ เช่นการเว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากพูดปด เป็นศีลสำหรับคนทั่วไป จำเป็นสำหรับสังคมสามัญที่จะอยู่โดยสงบสุข

วัตร เป็นข้อปฏิบัติที่ช่วยเสริมการดำรงอยู่ในศีล และข้อปฏิบัติอื่น ๆ ให้มั่นคงแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เช่นถ้าใครถือวัตรว่าจะแตะต้องของคนอื่น ต้องให้เจ้าของกล่าวคำเชิญหรืออนุญาตขึ้นก่อน ก็เท่ากับเขาตัดโอกาสที่ตนเองจะลักของคนอื่นออกไปเกือบหมดสิ้น หรือพระภิกษุคณะหนึ่งถือวัตรไม่พูดกันเลย ตลอดพรรษา ก็ตัดโอกาสที่จะพูดเท็จ ตลอดจนพูดจาไม่ดีไม่งามอย่างอื่น ๆ ออกไปได้หมดสิ้น วัตรที่ถือไม่พูดจากันนี้ เคยมีพระภิกษุได้ถือกันมาแล้วจริง ๆ ในสมัยพุทธกาล เรียกว่า *มูควัตร* และ

ดูเคร่งครัดน่าเลื่อมใส แม้แต่ในสมัยปัจจุบัน ก็มีนักบวชบางประเภทถือกันอยู่ทั้งในประเทศตะวันออกและตะวันตก และก็มีคนประเภทที่ชอบเคร่งครัดเข้มงวดพากันนิยมนับถือไม่น้อย แต่ตรงข้ามพระพุทธเจ้าหาได้ทรงยกย่องไม่ พระองค์กลับทรงตำหนิติเตียน ว่าเป็นการอยู่อย่างแพะแกะสัตว์เลี้ยง และทรงห้ามไม่ให้พระภิกษุทั้งหลายถือปฏิบัติ ใครถือปฏิบัติมีความผิด[๔] นี้เป็นข้อเตือนสติสำหรับให้ระวังรู้จักความหมายว่า อะไรเป็นศีล อะไรเป็นวัตร และเป็นข้ออันพึงระลึกสำหรับคนที่นิยมเคร่งครัดเข้มงวดจนหลงงมงาย สักว่ายิ่งเคร่งครัดยิ่งเข้มงวดยิ่งดี จนไม่รู้ความหมายว่าอะไรเพื่ออะไร

— ตัวอย่างที่พูดถึงแล้ว เช่น การกินน้อย กินมื้อเดียว เป็นวัตรที่ดี ใครถือได้ก็เป็นความดีน่ายกย่อง ถ้าไม่มีปัญหาแก่สุขภาพและการดำเนินชีวิตของผู้นั้น ก็น่าถือ ยิ่งในการปฏิบัติธรรมขั้นภาวนา ก็อาจเป็นผลดี เป็นเครื่องช่วยโดยอ้อม เช่น ตัดภาระกังวล ทำให้ใช้เวลาและแรงงานในการปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้น และอาจช่วยให้ร่างกายเบา กระปรี้กระเปร่า ไม่ง่วงซึม เพราะอาหารมากเกิน ช่วยการปฏิบัติภาวนาได้ดีเป็นต้น แต่ก็

---

๔. วินย. ๔/๒๒๕–๖/๓๑๒–๓

ไม่ได้เป็นของดีด้วยความเคร่งครัดเข้มงวดในตัวของมันเอง หรือจะเป็นหลักประกันว่าคนนั้นจะบรรลุมรรคผลได้ดีกว่าคนอื่น ที่ไม่ได้ถืออย่างนั้น ซึ่งเขาอาจจะมีดีอย่างอื่น ถ้ามองเอาที่ความเคร่งครัดเข้มงวดเป็นของดีของสำเร็จโดยตัวของมันเอง ผู้ถืออย่างนั้นก็ยังสู้นักบวชอีกหลายพวกไม่ได้ เพราะนักบวชนอกพุทธศาสนาหลายพวก ถือฉันอาหารจำกัดอย่างยิ่ง บางพวกถือวัตรฉันแต่ข้าวต้ม บางพวกกินแต่เผือกมัน บางพวกกินแต่กากข้าว บางพวกกินแต่รำเท่านั้น และก็มีคนนิยมเลื่อมใสไม่น้อย แต่พระพุทธเจ้าทรงติเตียนไม่ให้สาวกถือวัตรเช่นนั้น

– ท่านที่ต้องการให้พระฉันอาหารมังสวิรัติ ไม่พึงพูดหรือเกี่ยงอะไรกับใครทั้งนั้น สิ่งที่ต้องทำมีอย่างเดียวคือ นำอาหารมังสวิรัติไปถวาย หรือนิมนต์พระไปฉันแล้วถวายอาหารมังสวิรัติ พระก็จะกลายเป็นผู้ฉันอาหารมังสวิรัติไปเองในทันที ทั้งนี้เพราะในเรื่องอาหารนั้น กล่าวได้ว่าพระอยู่ในกำมือของชาวบ้าน ถ้ามัวพรรณนาแนะนำหรือถากเถียงว่าท่าน พระจะมีอาหารมังสวิรัติฉันขึ้นมาได้อย่างไร

คุณประโยชน์แห่งธรรม

ขอถวายพระพรแด่สมเด็จบพิตร ฯ ขออำนวยพรแด่ท่านผู้มีเกียรติและสาธุชนทั้งหลาย

อาตมภาพขอร่วมอนุโมทนาต่อการประกอบกุศล ในมงคลสมัยแห่งการเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารธรรมสถานครั้งนี้ ธรรมสถานนั้น อาตมภาพขอแปลว่า สถานที่แสวงหาและศึกษาธรรมอย่างหนึ่ง และว่าสถานที่เผยแพร่และแจกจ่ายธรรมอย่างหนึ่ง ในเมื่อธรรมสถานนี้เป็นกิจการส่วนหนึ่งของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บริการของธรรมสถานทั้งสองอย่างที่กล่าวมานั้น จึงคงจะมุ่งอำนวยให้แก่ชาวมหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ

หมายเหตุ : สัมโมทนียกถา ในมงคลสมัยที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๒๓ ตีพิมพ์ครั้งแรก ในรายงานประจำปี ๒๕๒๓ ของธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ธรรมะนั้นเป็นสาระสำคัญของความเป็นมนุษย์ ธรรมะทำให้ชีวิตดีงามมีคุณค่า ธรรมะทำให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ได้ด้วยดี ธรรมะจึงจำเป็นสำหรับคนทุกพวกทุกหมู่ มองดูอย่างง่าย ๆ แม้แต่มนุษย์ในป่าดงหรือถิ่นห่างไกล ที่เราเรียกว่าคนเถื่อนไร้การศึกษา ถ้าเขามีธรรม เช่น เป็นคนอ่อนโยน ไม่ดุร้าย ใฝ่สงบ มีจิตเอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือ ใจซื่อ รู้เหตุผล เป็นต้น ชุมชนของเขา ก็สามารถอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นหมู่ที่งาม มีความสุขได้ ถ้าคนมีการศึกษาในถิ่นเจริญจะเดินทางเข้าไปในถิ่นของคนล้าหลังเหล่านั้น ก็คงประสบการต้อนรับ มีความปลอดภัย ได้รับความสุขสบายใจ คนไร้การศึกษามีธรรม ยังได้รับประโยชน์แก่พวกตน และมีประโยชน์แก่คนพวกอื่นถึงเพียงนี้ ถ้าคนเจริญผู้ได้รับการศึกษาแล้วมีธรรมด้วย ก็จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขได้ยิ่งกว่านั้นอีกมากมาย ในทางตรงข้าม ถึงแม้เป็นคนในถิ่นที่เรียกว่าเจริญมีการศึกษาดีแต่ถ้าขาดธรรม ก็หามีความสงบสุขได้ไม่ แม้แต่คนเถื่อนไร้การศึกษา เข้ามาในถิ่นของคนเจริญที่ขาดธรรม ก็ประสบแต่ความทุกข์ยากเดือดร้อน และกลับออกไปด้วยความชอกช้ำ

คนมีการศึกษาและมีธรรมด้วย จึงจะเป็นประโยชน์แท้จริง ดังนั้น การศึกษาที่ดีจึงต้องมีธรรม แต่ถ้าจะพูดให้ถูกต้องแท้จริงแล้ว ความมีธรรมนั่นแหละคือความมีการศึกษาที่ดี ทั้งนี้เพราะว่า คุณค่าพื้นฐานของการศึกษาอยู่ที่แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ ปัญหาทั้งปวงของมนุษย์รวมอยู่ในคำว่าทุกข์ เมื่อมีทุกข์เร้ารุมใจ แม้จะได้เล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก แต่ถ้าไม่นึกถึงธรรม ก็แก้ปัญหาในใจของตนเองไม่ได้ สังคมที่ว่าเจริญแล้ว แต่เมื่อขาดธรรม ก็ปรากฏว่ามีความเดือดร้อนวุ่นวายเต็มไปด้วยการเบียดเบียนและความทุกข์ ผู้ได้เล่าเรียนศึกษาแล้วแต่ไร้ธรรม แทนที่จะนำเอาศิลปวิทยาและความชำนิชำนาญจัดเจนไปใช้ในทางก่อประโยชน์สุข กลับใช้ศิลปวิทยาและความจัดเจนนั้นก่อความทุกข์ยากเดือดร้อนแก่คนอื่น ๆ มากขึ้น เมื่อการศึกษาเป็นเหตุก่อปัญหาเสียเองแล้ว จะถือว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริงหาได้ไม่

ส่วนคนที่มีธรรม ย่อมแก้ปัญหากำจัดความทุกข์ภายในของตน ทำจิตใจให้สงบผ่องใส มีความสุขได้ สังคมของคนมีธรรมอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข เมื่อชาวมหาวิทยาลัยดำรงอยู่ในธรรม บรรยากาศภายในสถาบันย่อมเรียบร่มเกื้อกูลแก่การ

ศึกษาเล่าเรียน และการปฏิบัติกิจหน้าที่ทุกอย่าง ความสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์กับครูอาจารย์ ระหว่างครูอาจารย์กับนิสิต และระหว่างนิสิตกับนิสิตเป็นต้น ย่อมเป็นไปด้วยเมตตาและไมตรี ทำให้ทุกคนมีความสุขสดชื่น และช่วยให้กิจการทั้งหมดดำเนินไปด้วยดี

ผู้ที่ได้เล่าเรียนสำเร็จมีการศึกษาแล้ว เมื่อเป็นผู้มีธรรม ก็ย่อมนำเอาศิลปวิทยาและความฉลาดของตนไปปฏิบัติโดยซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ทำงานสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้สำเร็จสมความมุ่งหมายของวิชาการที่ได้ศึกษา แก้ปัญหาของตนและบำบัดทุกข์ของสังคมได้ การศึกษาที่มีธรรมกำกับจึงนับได้ว่าเป็นการศึกษาที่แท้ คนที่มีทั้งการศึกษา และมีทั้งธรรมะ จึงเรียกได้ว่าผู้มีการศึกษาที่แท้จริง ดังที่พุทธศาสนาเรียกว่า *บัณฑิต* แปลว่า *ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา* มีพุทธภาษิตกำกับว่า *วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส* ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ คือผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์และมวลเทพ และบาลีอีกแห่งหนึ่งแปลได้ความว่า *เล่าเรียนสำเร็จวิทยา ก็ย่อมหาเกียรติได้ แต่ฝึกอบรมด้วยจริยธรรมแล้วต่างหาก จึงจะสงบสันติ*

มนุษย์ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ มนุษย์มีวัฒนธรรม มีอารยธรรมซึ่งได้สร้างสรรค์สั่งสมและสืบทอดกันมา ถือว่าเป็น

เครื่องหมายของความเจริญ การสร้างสรรค์วัฒนธรรมและอารย-ธรรมขึ้นนั้น ว่าโดยสาระสำคัญ ก็ย่อมมุ่งเพื่อให้มนุษย์เกิดปัญญาหรือปรีชาญาณที่จะเข้าถึงความจริง และเพื่อจะยังความดีงามให้เป็นไปในสังคมมนุษย์ ความจริงและความดีงามนั้นเรียกสั้น ๆ ด้วยคำเดียวว่า "*ธรรม*" ธรรมจึงเป็นแก่นสารหรือเป็นสาระสำคัญของวัฒนธรรมและอารยธรรม ถ้าไม่มีธรรมเป็นแกนร้อยตรึงไว้ และไม่มีธรรมเป็นเป้าหมาย วัฒนธรรมและอารยธรรม ก็คงไร้ความหมายหมดสิ้น หรืออาจกลับก่อโทษภัยแก่มนุษย์ กลายเป็นหายนธรรมไปก็ได้

ตลอดประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน มนุษย์ต่างถิ่นต่างสมัย ได้ตั้งสถาบันที่มีชื่อและมีรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมา ทำหน้าที่ธำรงรักษาถ่ายทอดวัฒนธรรมและอารยธรรมสืบต่อกันมา มนุษย์ในสมัยปัจจุบัน มีมหาวิทยาลัยเป็นสถาบันหลักอย่างหนึ่ง สำหรับทำหน้าที่บำรุงรักษา พัฒนา สืบทอดวัฒนธรรมของชาติ และอารยธรรมของมนุษยชาติ มนุษย์ในยุคที่มีมหาวิทยาลัยนี้ เป็นผู้เสวยผลรวมแห่งงานสั่งสมถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและอารยธรรมของมนุษย์ในอดีตทั้งหมด จึงนับว่าเป็นผู้มีเครื่องมือพรั่งพร้อมบริบูรณ์ที่สุด สำหรับจะนำมนุษย์ให้เข้าถึงธรรม ที่จะยังธรรม

ให้เป็นไปในสังคม แต่การจะสำเร็จเช่นนี้ได้ ก็ต่อเมื่อมหาวิทยาลัยตระหนักรู้ถึงหน้าที่ของตนที่สัมพันธ์กับธรรม มองเห็นธรรมเป็นแกนนำและเป็นเป้าหมายรวมแห่งภารกิจทั้งหมดของตน หากเป็นเช่นนี้ การทำหน้าที่ด้านต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมและบริการทางวิชาการก็ดี การฝึกปรือทางศิลป์ก็ดี การดำเนินงานวิจัยต่าง ๆ ก็ดี การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมก็ดี ก็จะดำเนินไปอย่างมีพลังมีชีวิตชีวา สมบูรณ์ด้วยความหมาย ไม่กลายเป็นชิ้นส่วนที่กระจัดกระจายเรี่ยรายไร้สัมพันธ์ และไม่เป็นเพียงเครื่องมือสำหรับรับใช้ความมุ่งหมายชั่วครู่ชั่วยามในทางการเมืองเป็นต้น ยิ่งกว่านั้น วัฒนธรรมและอารยธรรมที่บรรพบุรุษมนุษยชาติได้สั่งสมสืบทอดมา ก็จะบังเกิดผลงอกเงย ไม่ว่างเปล่าเป็นหมันเสีย อาจกล่าวได้โดยไม่ผิดว่า ธรรมะซึ่งหมายถึงการนำมนุษย์เข้าถึงความจริง และการยังความดีงามให้เป็นไปในสังคมนี้ เป็นเครื่องวัดหรือเป็นตัวกำหนดความสำเร็จผลที่แท้จริงแห่งวัตถุประสงค์ทั้งหมดของมหาวิทยาลัย และการมีมหาวิทยาลัย

เท่าที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า ธรรมะมีคุณค่าแม้ต่อชาวมหาวิทยาลัยเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม เมื่อมองในทางปฏิบัติ

คุณค่าของธรรมย่อมขึ้นกับความต้องการ กล่าวคือ ความต้องการธรรม เป็นเครื่องบ่งชี้คุณค่าของธรรม แต่บางคราวความต้องการอาจมีอยู่ โดยที่ผู้มีความต้องการ ไม่รู้ตัวว่าตนมีความต้องการก็ได้ เหมือนอย่างคนจำนวนมากไม่รู้ตระหนักถึงคุณค่าของอากาศที่ตนหายใจหล่อเลี้ยงชีวิต ความต้องการธรรมนั้นมักแสดงออกมาให้เห็นในบางโอกาส และบางส่วนบางแง่ที่ขาดแคลน เช่น บางคราวมีคนร่ำร้องหาความชอบธรรม ความเป็นธรรม ความยุติธรรม บางแห่งเราเห็นคนต้องการเมตตาธรรม ไมตรีธรรม มนุษยธรรม บางทีเรารู้สึกกันว่าสังคมต้องการศีลธรรม สุจริตธรรม สันติธรรม บางคนว่าเขาต้องการขันติธรรม และคารวธรรม รวมทั้งธรรมอื่น ๆ ที่ไม่ได้ลงท้ายด้วยคำว่าธรรม เช่น เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเผื่อแผ่แบ่งปัน สติสัมปชัญญะ สมาธิ และปัญญา เป็นต้น ตลอดจนต้องการสัจจธรรม

เมื่อใดคนตระหนักว่าตนต้องการธรรม เมื่อนั้นก็ย่อมมองเห็นคุณค่าของธรรม อย่างไรก็ตาม บางทีคนรู้ตัวแล้วว่าตนต้องการธรรม แต่ก็ไม่รู้ว่าธรรมนั้น ๆ คืออะไร และไม่รู้ว่าจะทำให้ธรรมนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร เช่น รู้ว่าตนต้องการความยุติธรรม ความเสมอภาค เสรีภาพ สันติภาพ และสัจจธรรม รู้ว่าตนต้อง

การความเพียร ศรัทธา สมาธิ เป็นต้น แต่ไม่รู้ความหมายที่แท้จริง ความมุ่งหมาย และวิธีปฏิบัติที่จะให้ธรรมเหล่านั้นเกิดมีขึ้น ดังนั้นการปลุกเตือนให้สำนึกถึงความต้องการธรรมก็ดี การช่วยแนะนำให้รู้จักความหมาย ความมุ่งหมายและวิธีที่จะทำให้ธรรมทั้งหลายเกิดมีขึ้นก็ดี จึงเป็นหน้าที่ของบุคคลและสถาบันทั้งปวงที่รับผิดชอบ ในการที่จะยังธรรมให้เป็นไปในสังคม

สำหรับชาวมหาวิทยาลัยนั้น ในเมื่อธรรมะมีคุณค่าดังได้กล่าวแล้ว คือ ช่วยให้ชีวิตส่วนตัวของแต่ละบุคคลมีจิตใจผ่องใส สงบสุขแก้ปัญหาภายในของตนได้ ช่วยให้ชีวิตที่สัมพันธ์กันของส่วนรวมมีบรรยากาศอันเกื้อกูลแก่การเล่าเรียนศึกษา แสดงวิชาการและการปฏิบัติหน้าที่การงานทั่วไป ช่วยให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาแล้วนำศิลปวิทยาและความจัดเจนไปใช้โดยสุจริต บังเกิดประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง และที่สำคัญยิ่งคือช่วยให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันซึ่งทำหน้าที่รับใช้ธรรม ช่วยยังธรรมให้เป็นไปในสังคม สมตามความรับผิดชอบของตนต่อสังคมและต่อมนุษยชาติ น่าจะย้ำไว้ด้วยว่า การรับใช้ธรรมนี้แหละ คือหน้าที่โดยชอบธรรมของมหาวิทยาลัยและของชาวมหาวิทยาลัยทุกคน เพราะเมื่อรับใช้ธรรม ก็จะได้รับใช้สังคมด้วย และการรับใช้สังคมนั้น ก็จะเป็นไปอย่างถูกต้องไม่ผิดพลาดด้วย

ถ้าถือว่า ธรรมสถานเป็นที่ซึ่งมหาวิทยาลัยมอบหมายให้เป็นตัวแทน สำหรับทำหน้าที่เกี่ยวกับธรรมแก่ชาวมหาวิทยาลัยแล้ว ก็น่าจะเห็นว่า หน้าที่ปลุกสำนึกให้ตระหนักถึงความต้องการธรรม และการช่วยชี้แนะให้รู้ว่าธรรมนั้น ๆ คืออะไร ธรรมนั้น ๆ จะเกิดมีขึ้นได้อย่างไร นี้แหละคือภารกิจอันชอบธรรมและเหมาะสมยิ่งของธรรมสถาน ซึ่งหากทำได้สำเร็จเช่นนั้น ธรรมสถานก็จะมีคุณค่าเสมือนเป็นตราชูของมหาวิทยาลัย

ในมงคลสมัยนี้ อาตมภาพขอร่วมอนุโมทนา อ้างคุณพระรัตนตรัย อำนวยพรให้ธรรมสถานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเจริญงอกงามในการบำเพ็ญกิจทางธรรม สำเร็จผลสมความมุ่งหมาย ดำรงภาวะเหมือนเป็นส่วนจิตใจที่สงบสุขเยือกเย็นผ่องใสภายในกายอันแข็งแรงคือกิจการส่วนรูปธรรมของมหาวิทยาลัย แผ่ธรรมานุภาพ ช่วยให้ชีวิตคือชาวมหาวิทยาลัยทั้งมวล มีความสดชื่นร่มเย็น ประสบประโยชน์สุข เพิ่มพูนด้วยความดีงาม พร้อมทั้งแพร่กระจายความดีงามและประโยชน์สุขนั้น ให้ขยายกว้างออกไปในหมู่ชนและสังคมส่วนรวม ตลอดกาลนาน

ขอถวายพระพร

สถาปนาธรรมศาสตร์

ขออำนวยพรแด่ท่านอาจารย์นายกสภามหาวิทยาลัย ท่านอาจารย์อธิการบดี ท่านคณาจารย์และนักศึกษาทั้งหลาย

อาตมภาพมีความยินดีที่ได้มาร่วมอนุโมทนา และแสดงธรรมกถาในงานวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครั้งนี้ ความจริงนั้น อาตมภาพก็พร้อมแล้วที่จะแสดงธรรมกถานี้ภายหลังท่านอาจารย์อธิการบดี แต่ในเมื่อท่านให้โอกาสแก่อาตมภาพก่อน อาตมภาพก็ขออนุโมทนาในน้ำใจของท่านไว้ด้วย และรู้สึกว่าการมาในที่นี้เป็นสิริมงคลเพราะได้มาร่วมในพิธีมงคลของสถาบันการศึกษาชั้นสูงของชาติ

หมายเหตุ : ปาฐกถาธรรมเนื่องในวันธรรมศาสตร์ แสดงที่หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่๒๗มิถุนายน ๒๕๑๘ พิมพ์ครั้งแรกที่นี่

การที่ท่านทั้งหลายได้จัดพิธีรำลึกถึงวันสถาปนาหรือวันเกิดของมหาวิทยาลัยครั้งนี้ นับว่าเป็นสิริมงคล เพราะเป็นโอกาสให้เราได้ระลึกถึงความเป็นมาของมหาวิทยาลัย และทบทวนถึงกิจการต่าง ๆ พร้อมทั้งตั้งความรู้สึกที่จะคาดหมายถึงกิจการต่อไปข้างหน้า หรือพิจารณากำหนดแนวทางของการกระทำในกาลต่อไป การพิจารณาอดีตผสมกับปัจจุบันพร้อมทั้งอนาคตนั้น เป็นวิถีทางหนึ่งที่จะช่วยให้การกระทำของคนเราเกิดความรอบคอบยิ่งขึ้น ผู้ที่รำลึกถึงอดีตย่อมจะได้รับประโยชน์หลายประการ อย่างน้อยก็จะได้บทเรียนต่าง ๆ ทั้งบทเรียนที่ผิดพลาด และส่วนที่เกื้อกูล เป็นประโยชน์สำหรับทำกิจการต่อไป

ความเป็นสิริมงคลนั้นย่อมเกิดมีขึ้นได้จากการกระทำของท่านทั้งหลาย ที่เราเรียกว่าเป็นกรรมดี หรือการกระทำที่ดีนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ดีทางจิตใจคือคิดดีก็ตาม การกระทำดีทางวาจา เช่นชักชวนกันในการกระทำดีทำประโยชน์ก็ตาม และการกระทำดีทางกายคือการช่วยกันขวนขวายทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดีงามก็ตาม สิ่งเหล่านี้แหละคือตัวสิริมงคล วันนี้เรามีพิธีอันเป็นมงคลนี้ก็เป็นโอกาสที่จะได้มากระทำกรรม คือการกระทำที่ดีทางกาย ทางวาจา และจิตใจ ซึ่งจะเป็นนิมิตของความสุขความเจริญต่อไปในกาลข้างหน้า

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ตั้งแต่ได้มีการสถาปนามาจนบัดนี้ก็เป็นเวลาถึง ๔๑ ปีแล้ว ถ้านับเวลาในความรู้สึกของคนทั่วไปก็ยาวนานมากพอสมควร จนกระทั่งอาจจะทำให้รู้สึกว่าเป็นของที่เก่าแก่ไปแล้วก็ได้ และงานสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือการทำให้กิจการอุดมศึกษาหรือสถาบันแห่งนี้เกิดมีขึ้นในโลกหรือในประเทศไทยนั้น ก็นับว่าเป็นงานที่เสร็จสิ้นไปแล้ว ถ้าไม่มีการสถาปนาธรรมศาสตร์ขึ้นไว้ในตัวนักศึกษาทั้งหลายต่อๆมา ความมีชีวิตชีวาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็คงจะสูญสิ้นไปแล้ว แต่เพราะยังมีการสถาปนาธรรมศาสตร์ให้เกิดขึ้นในตัวนักศึกษาทั้งหลาย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงยังคงดำรงชีพอยู่ได้จนบัดนี้ โดยมีกิจการที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่มหาวิทยาลัยเอง และแก่สังคมโดยทั่วไป ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า แม้ว่างานสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะเสร็จสิ้นไปแล้ว แต่งานสถาปนาธรรมศาสตร์ในนักศึกษาทั้งหลายยังหาได้เสร็จสิ้นไปไม่ ยังคงดำเนินอยู่จนกระทั่งบัดนี้ และจะต้องทำกันต่อไป

ความหมายของธรรมศาสตร์

ในที่นี้มีแง่ที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องธรรมศาสตร์ ธรรม-

ศาสตร์นั้นอาตมภาพเข้าใจว่า ตามความหมายเดิมซึ่งมีมูลรากมาจากภาษาสันสกฤต ก็คงหมายถึงวิชากฎหมายเป็นสำคัญ เพราะคำว่าธรรมศาสตร์นั้น เป็นคำที่มีใช้ในวิชาทางสังคมศาสตร์สมัยโบราณ หมายถึงวิชากฎหมาย ความข้อนี้แสดงความหมายว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นตั้งขึ้นโดยยึดเอาวิชากฎหมายเป็นหลัก และแต่เดิมนั้นยังมีคำว่า *"และการเมือง"* ต่อเข้าไปด้วย แสดงว่าต้องมีการเน้นในเรื่องวิชาการเมืองหรือวิชารัฐศาสตร์ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ทั้งสองวิชานี้ จะเป็นวิชาธรรมศาสตร์คือกฎหมาย และวิชารัฐศาสตร์หรือวิชาการเมืองก็ตาม ทั้งสองอย่างนั้นก็อยู่ในขอบเขตของวิชาสังคมศาสตร์ด้วยกัน

บัดนี้ ขอบข่ายของวิชาการที่ศึกษากันอยู่ในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ ได้ขยายกว้างขวางออกไปมีมากมายหลายอย่าง มีทั้งด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เพราะฉะนั้นถ้าหากเราจะมาคิดถึงความหมายของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในบัดนี้ อาตมภาพเห็นว่า เราอาจจะก้าวล้ำออกไปจากความหมายของคำว่าธรรม-ศาสตร์ที่หมายถึงกฎหมายก็ได้ โดยเราอาจจะตีความหมายของวิชาธรรมศาสตร์ให้กว้างขวางออกไปอีก และอาจถือได้ว่าเป็นความหมายเดิมแท้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งกว่าที่แปลว่ากฎหมายด้วย

ซ้ำ เพราะว่าตามรูปศัพท์แท้ ๆ ธรรมศาสตร์นั้นก็ได้แก่วิชาการที่ว่าด้วยธรรม และวิชาการที่ว่าด้วยการแสวงหาวิธีการในการที่จะดำรงรักษาธรรมนั่นเอง การตีความอย่างนี้เป็นการให้ความหมายที่กว้างขวางมาก ครอบคลุมหมดซึ่งวิชาการทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ไม่ว่าจะศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยนี้หรือมหาวิทยาลัยแห่งไหน เพราะคำว่า "*ธรรม*" ย่อมมีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ธรรมคืออะไร ธรรมก็คือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม วิชาการต่าง ๆ ที่ศึกษากันอยู่ในโลกนี้ มีวิชาไหนบ้างที่จะแสวงหานอกเหนือไปจากนี้ คือแสวงหาสิ่งที่นอกเหนือไปจากความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม หรือนอกเหนือไปจากการแสวงวิธีการที่จะยังความจริง ความถูกต้อง ความดีงามให้เกิดมีขึ้น และดำรงรักษาไว้ซึ่งความจริง ความถูกต้อง ความดีงามนั้น เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าวิชาการทุกอย่างเท่าที่ศึกษากันอยู่นั้น รวมอยู่ในธรรมศาสตร์ได้ทั้งสิ้น

เมื่อแปลความหมายโดยนัยนี้ คำว่า "*มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*" จึงมีความหมายได้ถึงแหล่งวิชาการทุกอย่างทุกสาขาที่มีศึกษากัน จะบรรจุไว้แล้วในบัดนี้หรือจะมีบรรจุต่อไปในกาลข้างหน้า ก็รวมได้ในความหมายนี้ทั้งหมด คือวิชาการว่าด้วยธรรม

และวิธีการในอันที่จะยังธรรมให้เกิดมีและดำรงรักษาไว้ซึ่งธรรมนั้น ยกตัวอย่างแม้วิชากฎหมายหรือวิชาธรรมศาสตร์เดิมนั่นเอง ก็เป็นวิชาที่เกิดมีขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะแสวงหาวิธีการ ในการที่จะดำรงรักษาไว้ซึ่งธรรมเป็นสำคัญ คือต้องการที่จะดำรงธรรมหรือความเป็นธรรม ความถูกต้อง และความดีงามไว้ในสังคม จะดำรงไว้ได้อย่างไร ก็โดยออกมาในรูปของกฎหมาย ระเบียบของสังคม เท่าที่คิดได้ว่าเป็นวิธีการที่จะดำรงรักษาธรรมไว้ เพราะฉะนั้น แม้ผู้ที่ได้ตั้งชื่อของวิชากฎหมายเดิม ก็คงได้คำนึงถึงความหมายของธรรมศาสตร์ในแง่นี้ด้วย จึงเรียกวิชากฎหมายว่าวิชาธรรมศาสตร์

เป็นอันว่า คำว่าธรรมศาสตร์นี้มีความหมายกว้าง กินความได้ถึงวิชาการทุกสาขา จึงเป็นการเหมาะสมที่จะเรียกมหาวิทยาลัยแห่งนี้ว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ข้อสำคัญก็คือ ในบัดนี้เราได้ตกลงกันว่า มหาวิทยาลัยแห่งนี้เป็นมหาวิทยาลัยที่สถาปนาธรรมศาสตร์ คือสถาปนาวิชาการที่จะให้รู้ให้เข้าใจเรื่องความจริง ความถูกต้องดีงาม และวิธีการที่จะสร้างสรรค์ดำรงรักษาธรรมนั้นไว้ ปัญหาจึงตามมาว่าจะทำสิ่งนี้ได้อย่างไร นี่แหละคือภารกิจซึ่งยังคงมีอยู่ตลอดเวลา คือการที่มหาวิทยาลัยจะพยายามสถาปนาธรรมศาสตร์นี้ให้เกิดมีขึ้นแก่นักศึกษาทั้งหลาย

หน้าที่ของครูอาจารย์และนักศึกษาต่อธรรมศาสตร์

ปัญหาเริ่มต้นว่าธรรมคืออะไร และวิธีการที่จะสร้างเสริมดำรงรักษาธรรมนั้นคือทำอย่างไร สิ่งที่ต้องการหรือจำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะรู้จักธรรม และรู้วิธีการที่จะรักษาสร้างเสริมธรรมนั้น ที่สำคัญก็คือ *"ปัญญา"* ปัญญาคือตัวความรู้ ตัวความเข้าใจในเหตุผล เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งในการที่จะสร้างธรรมศาสตร์ให้เกิดมีขึ้น และในการที่จะดำรงรักษาธรรมศาสตร์นั้นไว้ เพราะฉะนั้นในการที่จะสร้างและดำรงรักษาธรรมศาสตร์นั้น ก็จำเป็นที่จะต้องสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นด้วย กล่าวคือการให้การศึกษาเล่าเรียนทั้งปวงนั้นก็เพื่อสร้างปัญญา ให้รู้จักว่าธรรมคืออะไร และรู้ว่าเราจะมีวิธีการอะไรที่จะเข้าถึงธรรม และดำรงรักษาธรรมนั้นไว้ ความจำเป็นของปัญญานั้นยิ่งมีมากขึ้นอีกเป็นพิเศษโดยเฉพาะในเมื่อมาเกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษาแห่งนี้ที่เรียกชื่อว่าธรรมศาสตร์ด้วย และเป็นสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาด้วย ซึ่งแปลได้ว่าเป็นการศึกษาระดับสูงสุดเท่าที่มี แม้ผู้ที่เข้ามาศึกษาอยู่ในสถาบันแห่งนี้ ก็มีชื่อเรียกเป็นพิเศษออกไปต่างจากระดับการศึกษาชั้นต้น ๆ ที่เคยเรียกกันว่านักเรียน เมื่อถึงขั้นนี้ก็เรียกใหม่ว่าเป็นนักศึกษา

คำว่า "*นักศึกษา*" นั้น แสดงความหมายอยู่ในตัวว่า เป็นผู้ใฝ่ศึกษาค้นคว้า แสวงปัญญา และฝึกหัดการใช้ปัญญาอย่างเอาจริงเอาจัง เพราะฉะนั้น ชีวิตของนักศึกษานั้น จึงเป็นชีวิตของการฝึกตนหรือพัฒนาตนด้วยการสร้างสรรค์แสวงปัญญา เป็นการเตรียมตัวเพื่อให้พร้อมที่จะไปรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น พูดรวม ๆ ว่ารับผิดชอบต่อสังคม ฉะนั้นภารกิจที่สำคัญอย่างยิ่งของนักศึกษาในปัจจุบันก็คือ การที่จะแสวงปัญญา และฝึกหัดการใช้ปัญญา การใช้ปัญญานั้นหมายรวมไปถึงการที่ว่าจะพยายามเอาใจใส่อย่างแท้จริง ต่อการแสวงหาความรู้ที่แท้จริง พยายามศึกษาค้นคว้าให้เข้าถึงความจริงของสิ่งต่าง ๆ อย่างถ่องแท้ และมีการแสดงออกอย่างมีเหตุผล ซึ่งเป็นเรื่องของปัญญาด้วยเช่นเดียวกัน และเหตุผลนี้ก็เป็นเรื่องของการรับผิดชอบ เพราะฉะนั้น ภารกิจที่สำคัญของนักศึกษา นอกจากภารกิจที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนแล้ว ก็คือการที่จะพยายามแสดงออกอย่างมีความรับผิดชอบ เพื่อเตรียมตัวให้เป็นผู้พร้อมในการที่จะรักษาธรรมและรับผิดชอบในสังคมต่อไป

มีปัญหาต่อไปว่า ปัญญาตัวนี้จะเกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าพูดกันง่าย ๆ ก็ว่าเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน การที่ครูอาจารย์นำวิชา

การมาบรรยายถ่ายทอดแก่ศิษย์ เราเรียกว่าทำให้เกิดปัญญาขึ้น แต่ความหมายอย่างนี้เป็นความหมายเล็กน้อยเท่านั้น มิใช่เป็นการแสดงถึงหน้าที่ของครูอาจารย์ หรือการทำให้เกิดปัญญาอย่างสมบูรณ์

ครูอาจารย์ทำหน้าที่หลายอย่าง ถ้าเรียกเป็นภาษาบาลีหน้าที่อย่างหนึ่งเราเรียกว่าเป็น *สิปปทายก* หรือ *ศิลปทายก* สิปป-ทายกแปลว่า ผู้ถ่ายทอดหรือให้ศิลปวิทยา หมายความว่า ครูอาจารย์ทั้งหลายนี้ ได้ช่วยทำหน้าที่สืบต่อวิชาการ สั่งสมความรู้ไว้ ศึกษาค้นคว้าให้ลึกซึ้งกว้างขวางออกไป แล้วนำมาถ่ายทอดแก่คนที่เรียกว่าศิษย์หรือนักศึกษานักเรียนทั้งหลาย เพื่อให้มีความรู้ตามไปด้วย และนักศึกษาหรือนักเรียนเหล่านั้นก็จะได้ช่วยกันค้นคว้าวิชาการนั้นให้กว้างขวางยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก เป็นการสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางวิชาการ พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่ง การที่ครูอาจารย์นำวิชาการนั้นมาถ่ายทอดแก่ศิษย์ ก็เพื่อช่วยให้ศิษย์ได้มีวิชาความรู้ในการที่จะไปประกอบสัมมาชีพ การประกอบสัมมาชีพนั้นก็เป็นวิธีการหนึ่ง ในการที่จะช่วยเหลือทั้งตนเองและผู้อื่น คือเมื่อพึ่งตนเองได้แล้ว ทำหน้าที่ของตนเองได้พร้อมดี เมื่อตนเองไม่มีปัญหาแล้ว ก็จะสามารถช่วยเหลือผู้อื่น นำวิชา

การไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้ด้วย หน้าที่ของครูอาจารย์ในการถ่ายทอดศิลปวิทยาอย่างนี้ เรียกว่าเป็นหน้าที่ในฐานะศิลปทายก

แต่ครูอาจารย์มิได้มีหน้าที่เพียงอย่างเดียวเท่านี้ ครูอาจารย์ยังมีหน้าที่อีกอย่างหนึ่งคือความเป็น *กัลยาณมิตร* ซึ่งเป็นหน้าที่ที่สัมพันธ์โดยตรง หรือเป็นคู่กันกับหน้าที่ของศิษย์หรือนักศึกษาในฐานะที่เป็นผู้แสวงปัญญา คำว่ากัลยาณมิตรนี้อาจจะเป็นศัพท์ที่แปลก ถ้าแปลเป็นภาษาไทยง่าย ๆ ก็แปลว่าเพื่อนที่ดี หรือเพื่อนแท้ เพื่อนแท้นั้นคืออย่างไร ทำหน้าที่อะไร หน้าที่ของครูที่เป็นกัลยาณมิตรคือการแนะนำชี้ช่องทางในการแสวงปัญญาให้ศิษย์รู้จักใช้ปัญญาและฝึกอบรมในการใช้ปัญญานั่นเอง ครูอาจารย์ที่สอนให้ศิษย์รู้จักใช้ความคิด เป็นคนมีเหตุผล และรู้จักแสดงออกอย่างมีความรับผิดชอบคือผู้ทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร

ในการศึกษาเล่าเรียนนั้น ย่อมมีภารกิจที่เป็นส่วนของการให้การศึกษาที่กล่าวมานี้ทั้ง ๒ ประการ ส่วนท่านทั้งหลายที่เป็นนักศึกษา ก็ย่อมมีภารกิจที่ตอบสนองต่อฝ่ายคณาจารย์ ๒ ประการเช่นเดียวกัน คือในแง่ของการรับถ่ายทอดศิลปวิทยาการที่จะนำไปประกอบอาชีพ และการที่จะทำให้วิชาการนั้นบังเกิดประโยชน์

เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป อย่างหนึ่ง และในแง่ของการเตรียมตัวสร้างสมอบรมตนในทางคุณธรรม ในทางความรับผิดชอบต่าง ๆ ในการเสริมสร้างปัญญา ความรู้จักคิดเหตุผล เพื่อให้เป็นผู้พร้อมที่จะดำรงชีวิตที่ดี อันเกื้อกูลต่อสังคมที่ตนรับผิดชอบอย่างหนึ่ง อันนี้นับว่าเป็นภารกิจและเป็นความรับผิดชอบของนักศึกษา

ปัญญา กับความเป็นนักศึกษาวิชาธรรมศาสตร์ และการสถาปนาธรรมศาสตร์

ทีนี้ ปัญญาที่เราต้องการจะสร้างขึ้นเป็นแกนกลาง หรือเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษานั้น จะเกิดขึ้นได้อย่างไร ขอย้อนกลับไปหาปัญหาเก่า ปัญญาของมนุษย์เรานั้นนับว่าเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่ง และเป็นคุณธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง ปัญญาจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อได้ประสบปัญหา หรือเรื่องราวที่พิจารณา ในเมื่อตัวเราคือนักศึกษา ได้อาศัยปัจจัยภายนอกคือครูอาจารย์มาชักนำ ให้ปัญญาของเราไปกระทบเข้ากับปัญหาแล้ว เมื่อเราคิดพิจารณา กระแสของความคิดก็ดำเนินไป อันนั้นคือทางของการแสวงปัญญา และการฝึกอบรมการใช้ปัญญาก็เกิดขึ้น เมื่อปล่อยให้

กระแสปัญญาบริสุทธิ์ที่กระทบกับปัญหา และเรื่องที่พิจารณานั้น ดำเนินไปตามกระบวนการของมันเอง ก็จะเป็นกระแสของปัญญาที่ถูกต้องตามความหมายอย่างแท้จริงที่จะทำให้เกิดการศึกษาที่แท้ อย่างไรก็ตาม เป็นการไม่แน่นอนเสมอไปที่ปัญญาจะดำเนินไปตามกระแสบริสุทธิ์ บางทีปัญญาก็มีอุปสรรค มีสิ่งที่เข้ามาขัดข้องในกระบวนการของมันเหมือนกัน อะไรเป็นสิ่งกีดขวางการสร้างเสริมปัญญา สิ่งที่จะเข้ามากีดขวางการใช้ปัญญาและการแสวงปัญญา ก็คือความยึดถือหรือยึดติดในเรื่องตัวตนนั่นเอง การยึดถือในเรื่องตัวตนนั้น จะแสดงออกมาในรูปของกิเลส ๓ อย่างเป็นหลักใหญ่ คือ

๑. แสดงออกในรูปของ *ตัณหา*

๒. แสดงออกในรูปของ *มานะ*

๓. แสดงออกในรูปของ *ทิฐิ*

ข้อที่ ๑ กิเลสในรูปของ *ตัณหา* ก็คือการเห็นแก่ตน การเห็นแก่ผลได้ผลประโยชน์ส่วนตน ความโลภ เมื่อมีความโลภความปรารถนาส่วนตนเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว สิ่งใดที่ผ่านเข้ามาให้ปัญญาพิจารณาก็จะถูกบิดเบือน เพื่อจะโน้มน้อมเข้าหาผลประโยชน์ของตน สิ่งใดขัดกับผลประโยชน์ของตน สิ่งนั้นก็จะถูก

ตัดทิ้งหรือปัดออกไป สิ่งใดที่จะให้ตัวได้ สิ่งนั้นก็จะถูกชักเข้ามา แม้จะไม่ถูกต้องก็ตาม โดยนัยนี้ กระแสแห่งการใช้ปัญญาจะถูกบิดเบือนและเกิดความผิดพลาดด้วยอุปสรรคข้อที่ ๑ คือตัณหา

ประการที่ ๒ *มานะ* คือการถือตัวเป็นใหญ่ ถือว่าฉันเก่ากว่า ฉันใหม่กว่า ว่าฉันใหญ่กว่า ฉันแน่กว่า ฉันรู้ดีกว่า ฉันเก่งกว่า เป็นต้น ความรู้สึกยึดมั่นตนอย่างนี้จะทำให้ไม่สามารถรับฟังผู้อื่นได้ และทำให้เกิดปฏิกิริยา ง่ายต่อการที่จะเกิดความโกรธกริ้วคุกคามคนอื่น และเข้ากดขี่ผู้อื่นด้วยวาทะและอำนาจ เป็นต้น อันนี้คือตัวอุปสรรคในการสร้างเสริมปัญญาประการที่ ๒

ประการที่ ๓ *ทิฐิ* ทิฐิคือความยึดมั่นความเห็น ยึดมั่นในหลักการ ในทฤษฎี ในความคิดเห็น ในความเชื่อถือ หรือแม้แต่อุดมการณ์ของตนอย่างเหนียวแน่น ชนิดที่เหมือนกับว่าข้างในนั้นอัดอะไรไว้เต็ม ไม่สามารถจะฟังอะไรใหม่ หรือรับอะไรเข้าไปได้อีก อย่างนี้ก็เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างเสริมปัญญาเช่นเดียวกัน เพราะถ้าเราเกิดไปรับฟังทิฐิ ทฤษฎี หลักการอะไรเข้ามาอันแรก แล้วยึดเกาะอันนั้นเข้าไปอัดเต็มไว้ข้างใน ก็เลยกลายเป็นตัวกีดกั้นไม่ให้รับสิ่งอื่นเข้ามาได้อีก ทิฐินี้

เป็นเรื่องของโมหะหรือความลุ่มหลง ตั้งแต่ไม่รู้อะไรเลย ไปจนถึงว่าไม่ยอมรับรู้ใคร ๆ หรืออะไร ๆ ทั้งสิ้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นความงมงายนั่นเอง

ความงมงายนั้นเป็นกิเลสสำคัญ เป็นตัวอุปสรรคกีดขวางต่อการใช้ปัญญาและการแสวงปัญญาอย่างสำคัญยิ่ง ปัจจุบันนี้เรามักจะได้ยินการพูดถึงเรื่องเก่าเรื่องใหม่กันมาก ทั้งสองฝ่ายที่ยึดมั่นกันอย่างนี้มักจะโจมตีซึ่งกันและกัน เช่นมีการโจมตีจากผู้ที่ถือตนว่าใหม่ ว่าผู้นั้นผู้นี้เป็นผู้เก่า และอาจจะใช้คำพูดรุนแรงหยาบคาย หรือคำที่ให้รู้สึกตลกขบขันไป ฝ่ายเก่าก็เช่นเดียวกัน เมื่อถูกคุกคามก็จะแสดงออกซึ่งอาการที่มีความยึดมั่นในความคิดเห็นของตนยิ่งขึ้นไปอีก และติเตียนตำหนิผู้ใหม่นั้น อย่างที่จะทำให้เป็นปฏิปักษ์ห่างกันออกไป ชัดเจนและรุนแรงขึ้นทุกที ตกลงว่าทั้งใหม่ทั้งเก่านั่นต่างก็ยึดมั่นในทิฐิในทฤษฎีของตน การยึดมั่นในทิฐิหรือทฤษฎีของตนนั้น ไม่ว่าเก่าว่าใหม่ ก็เป็นเรื่องของความงมงายได้ทั้งสิ้น

การวินิจฉัยความงมงายนั้น ไม่ได้ขึ้นกับความเก่าหรือความใหม่ ของเก่าผิดก็มีถูกก็มี ของใหม่ผิดก็มีถูกก็มี ข้อสำคัญจะต้องวินิจฉัยว่าอะไรจริงอะไรถูกอะไรผิด ไม่สำคัญที่ว่าเก่าหรือ

ใหม่ ถ้าเก่าผิดเก่าก็ใช้ไม่ได้ ถ้าเก่าถูกก็ใช้ได้ ถ้าใหม่ถูกก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน

การที่มาพูดกันต่อว่าสาดกันไปมาว่าเก่าใหม่นั้น เป็นเหมือนกับว่ามนุษย์เราขัดสนจนปัญญา ไม่สามารถที่จะวิเคราะห์ความจริงกันด้วยเหตุด้วยผล จึงต้องยกคำมาด่าว่ากล่าวใส่กัน ว่าเก่าว่าใหม่เป็นต้น ถ้าหากจะเข้ากันให้ถึงความจริง สามารถวิเคราะห์ความจริงกันด้วยเหตุด้วยผลแล้ว คำว่าเก่าว่าใหม่ก็ไม่มีความหมายอะไรทั้งสิ้น

ฉะนั้น เรื่องทิฐิหรือความงมงายนี้เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะต้องแก้ไขให้หมดสิ้นไป มิฉะนั้นจะตกเข้าในคติที่ว่า สิ่งที่ฉันยึดมั่นไว้อย่างเดียวเท่านั้นถูกต้อง สิ่งที่คนอื่นถือเป็นผิดหมด อย่างที่เรียกเป็นภาษาบาลีว่า *อิทเมวะ สัจจัง โมฆมัญญัง* อย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเหลวไหลทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น จึงขอให้อยู่ในคลองปัญญา คือปล่อยให้กระแสของปัญญาดำเนินไปโดยบริสุทธิ์ โดยไม่เอาตัวตนเข้าไปกีดขวางกระแสนั้น ไม่ว่าจะแสดงออกในรูปของตัณหา ความเห็นแก่ผลได้ส่วนตนก็ตาม มานะความถือตัวตนว่ายิ่งใหญ่ เก่งกว่า รอบรู้กว่าเป็นต้น ก็ตาม หรือทิฐิความยึดมั่นงมงายติดคา

อยู่ในหลักทฤษฎีต่าง ๆ ก็ตาม เมื่อทำอย่างนี้แล้วกระแสปัญญาดำเนินไปได้โดยบริสุทธิ์ จึงจะเป็นนักศึกษาที่แท้จริง เมื่อเป็นนักศึกษาที่แท้จริงแล้ว ก็จะรู้เข้าใจได้ว่า ธรรมนั้นคืออะไร และวิธีการที่จะสร้างเสริมดำรงรักษาธรรมนั้นคืออะไร เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จึงจะสถาปนาธรรมได้ และวิชาการที่เล่าเรียนนั้นก็จะเป็นวิชาธรรมศาสตร์ที่แท้จริงด้วย

วิธีการสถาปนาธรรม

นอกจากการมาเล่าเรียน พยายามแสวงปัญญา เพื่อให้รู้เข้าใจธรรม และวิธีการที่จะดำรงรักษาธรรมแล้ว นักศึกษายังมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบต่อไปอีก อันเนื่องมาจากการที่ได้ศึกษาแล้วนั่นเอง ว่าเมื่อศึกษารู้ธรรมแล้ว จะต้องพยายามนำธรรมที่ได้ศึกษาเล่าเรียนรู้แล้วนั้นไปสถาปนาให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะที่เน้นกันขณะนี้ก็คือ ให้เกิดมีขึ้นในสังคม เริ่มด้วยการสถาปนาธรรมนั้นขึ้นในตน และเป็นผู้นำในการเข้าถึงและดำรงธรรม

ในการที่จะสถาปนาธรรม คือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ให้เกิดขึ้นในสังคมนั้น มีสิ่งที่น่าคิดอีกอย่างหนึ่งคือ จุดหมายนั้นอยู่ที่การสถาปนาธรรม แต่ในการที่จะดำเนินไปสู่

จุดหมายนั้นก็ต้องมีวิธีการ วิธีการอะไรเล่าจะช่วยให้ดำเนินไปถึงจุดหมายที่เราต้องการ จนสถาปนาธรรมขึ้นได้ วิธีการนั้นโดยส่วนใหญ่ก็แบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือวิธีการที่เป็นธรรม กับวิธีการที่เป็นอธรรม แม้จุดหมายจะเป็นธรรมแล้ว แต่วิธีการก็ยังไม่แน่ อาจจะเป็นวิธีการที่เป็นธรรม หรือวิธีการที่เป็นอธรรมก็ได้

ในวิธีการ ๒ อย่างนี้ เราจะเลือกทางไหน ถ้าตอบตามหลักก็บอกได้ทันทีว่าต้องเลือกวิธีการที่เป็นธรรม แต่โดยปกติแล้วมนุษย์จะถูกยั่วยวน ถูกคุกคาม ทำให้บางทีก็รู้สึกว่าเราจะต้องใช้แม้แต่วิธีการที่เป็นอธรรม หรือมีความรู้สึกเกี่ยงงอนกันว่า ก็ถ้าฝ่ายโน้นใช้วิธีการที่เป็นอธรรมมา เราจะใช้วิธีธรรมได้อย่างไร เพราะมนุษย์เกี่ยงกันอยู่อย่างนี้นั่นเอง รอวิธีที่เป็นธรรมจากผู้อื่นอยู่อย่างนี้นั่นเอง สังคมมนุษย์ตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ยุคคนป่าเถื่อนจนกระทั่งถึงปัจจุบัน จึงได้หมุนเวียนเปลี่ยนวนอยู่ในสภาพเช่นนี้ คือลุ่ม ๆ ดอน ๆ ดีชั่วเลวร้าย กลับไปกลับมาอยู่อย่างเดิม เพราะเราไม่สามารถ ขาดความเพียรขาดความอดทน ในการที่จะใช้วิธีการที่เป็นธรรมให้บรรลุผลในการที่จะสถาปนาธรรมขึ้นให้ได้

การที่จะสถาปนาธรรมด้วยวิธีการที่เป็นธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ต้องทำด้วยความอดทน ด้วยความเสียสละ ความเข้มแข็งและสติปัญญาอย่างสูง แต่เป็นสิ่งที่จะให้ผลยั่งยืน เพราะถ้ามนุษย์ไม่เพียรพยายามในข้อนี้แล้ว มนุษย์ก็จะต้องเกี่ยงงอนกันอยู่ร่ำไป เมื่อฝ่ายหนึ่งบอกว่าใช้วิธีการที่เป็นอธรรมได้ อีกฝ่ายหนึ่งก็ย่อมอ้างสิทธิ์ที่จะใช้บ้าง แล้วมนุษย์ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ก็จะใช้วิธีที่เป็นอธรรมเข้าห้ำหั่นซึ่งกันและกัน ประวัติศาสตร์ของมนุษย์จึงได้วนเวียนอยู่ในสภาพเช่นนี้ตลอดมา และเป็นการแสดงออกถึงความอ่อนแอของมนุษย์ด้วย ที่ไม่มีความสามารถในการใช้วิธีการที่เป็นธรรม ไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะเข้าถึงจุดหมายด้วยวิธีการที่เป็นธรรม จึงต้องหันกลับไปหาสัญชาตญาณเดิม คือความโกรธแค้นความรุนแรง ใช้กำลังกายกำลังอาวุธเข้าคุกคามซึ่งกันและกัน เป็นอย่างนี้มาแต่โบราณ ตั้งแต่ยุคคนป่าจนกระทั่งปัจจุบัน

เพราะฉะนั้น ถ้าจะสถาปนาธรรมที่แท้จริงและให้ได้ผลแท้จริง ก็จะต้องมีความอดทน เข้มแข็ง ใช้ปัญญา และมีความเสียสละเพียงพอ ในการที่จะใช้วิธีการที่เป็นธรรมด้วย ซึ่งหมายถึงการที่ต้องเป็นผู้มีความสามารถอย่างสูงกว่าปกติ ยิ่งถ้าทำสำเร็จ

ได้ในเมื่อต้องเผชิญกับวิธีการอันอธรรมด้วยแล้ว ก็ย่อมแสดงถึงความสามารถอย่างเยี่ยมยอดเหนือระดับสามัญ ควรแก่การกล่าวอ้างได้ว่า เป็นการสถาปนาธรรมอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ ความสามารถใช้วิธีการที่เป็นธรรมนี่แหละ จะเป็นวิธีการสร้างธรรมขึ้นได้อย่างถาวร เป็นการสถาปนาธรรมที่ถูกต้อง อย่างน้อยก็กล่าวได้ว่า เป็นความก้าวหน้าของมนุษย์ในวิถีทางแห่งการสถาปนาธรรม มิใช่เป็นเพียงการหมุนเวียนอยู่ในวงจรเดิม ดังนั้นจึงควรถือเป็นหลักด้วยว่า การพัฒนาความสามารถที่จะใช้วิธีการที่เป็นธรรมในการสถาปนาธรรมนี้ เป็นภารกิจอันสำคัญยิ่งของมหาวิทยาลัย ที่เป็นสถาบันขั้นอุดมศึกษา และสั่งสอนวิชาธรรมศาสตร์

จะเห็นได้ว่า ในยุคที่มีการพยายามสถาปนาธรรมนั้น เรามีความเร่าร้อนในการที่อยากจะให้ธรรมเกิดขึ้น และในสภาพเช่นนั้น ถ้าไม่ใช้สติและไม่มีความอดทนพอ ก็มักจะเกิดการใช้วิธีรุนแรงขึ้น การใช้วิธีรุนแรงนั้น ได้ผลักดันให้คนไม่น้อยที่อยู่ ณ จุดเริ่มต้นอันใกล้เคียงบนฐานเดียวกัน เลื่อนตัวออกไปอยู่ ณ สุดทางตรงข้าม ด้วยวิธีการเช่นนี้ มนุษย์เราได้สร้างศัตรูขึ้นมามากมายโดยไม่จำเป็นและไม่สมควร จะเห็นว่าคนที่เราเรียกกัน

ว่าคนตื่นตัว หรือผู้มีความสำนึกทางสังคมในบัดนี้ ส่วนใหญ่ก็เป็นผู้ที่อยู่ในฐานะได้เปรียบในสังคมปัจจุบัน เพียงแต่ว่าเขาเกิดสำนึกดีชั่วขึ้นมา เกิดความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคมของตนเองขึ้นในภายหลัง

ในเวลาเดียวกัน เพื่อนร่วมสังคมหรือแม้แต่ร่วมชนชั้นของเขา และอยู่ในฐานะเดียวกับเขา และฐานะแห่งความคิดเดิมก็ใกล้เคียงกับเขา อยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางกันเพียงคนละเล็กคนละน้อย แต่ว่าผู้หนึ่งมีความสำนึกขึ้นแล้ว แทนที่เขาจะเพียรพยายาม และพัฒนาความสามารถในการที่จะช่วยให้เพื่อนร่วมฐานะหรือใกล้ฐานะของเขาเกิดความเข้าใจ มีสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมเหมือนอย่างเขา ด้วยวิธีการที่ดีที่สุด และยอมรับความไม่สามารถของตนเองบ้าง ในกรณีที่ยังทำความพยายามนั้นไม่ได้ผลเท่าที่ควร เขากลับเกิดความรู้สึกขัดใจต่อคนอื่น และก้าวร้าวต่อผู้อื่นก็เลยกลายเป็นเครื่องผลักดันให้คนอื่น ๆ นั้น เลื่อนฐานตนเองจากจุดที่ใกล้เคียง ไปอยู่ ณ ปลายทางสุดตรงข้าม คนปฏิปักษ์หรือคู่ปรปักษ์ที่ถูกสร้างขึ้นด้วยวิธีการเช่นนี้มีมากมาย แล้วถ้าหากว่าคนเหล่านั้นจะเป็นผู้ที่ทำลายสังคมแล้วไซร้ ก็ต้องถือว่าผู้ที่เกิดสำนึกทางสังคมในเบื้องต้นนั้นเองเป็นผู้สร้าง หรือมีส่วน

อย่างสำคัญในการสร้างคนเหล่านั้นขึ้น เราอาจกล่าวได้ว่า เขานั่นแหละเป็นผู้สร้าง *"ผู้ทำลาย"* ขึ้นมา แล้วอย่างนี้เราจะหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบได้หรือ คนในปัจจุบันนี้จำนวนมากมายน่าจะได้ถูกสร้างขึ้นด้วยวิธีการเช่นนี้ ให้กลายเป็นผู้ทำลายและเป็นผู้ที่ควรถูกทำลาย

ดังนั้น ผู้ที่กระหายในวิธีรุนแรง จะต้องยอมรับความไม่สามารถหรือความบกพร่องของตน ว่าตนไม่รู้จักและไม่สามารถที่จะกระทำด้วยวิธีการที่ดีกว่านั้น การยอมรับความจริงนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่จะให้มีความก้าวหน้าในวิถีทางแห่งการสถาปนาธรรม ส่วนการไม่ยอมรับ ก็น่าจะต้องถือว่าเป็นความไม่ชอบธรรมอย่างหนึ่ง

เพราะฉะนั้น ในยุคแห่งการตื่นตัวนี้ พึงคำนึงว่า การตื่นตัวนั้นเป็นสิ่งที่ดี เรามีความสำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคม ยิ่งถ้าหากว่าเป็นผู้อยู่ในฐานะที่เรียกว่าได้เปรียบคนอื่นอยู่แล้ว ก็ยิ่งดีใหญ่ เพราะเราสามารถที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น และช่วยนำทางผู้อื่นได้มาก แต่ที่เรามักจะเห็นว่าเป็นข้อบกพร่องอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อตื่นตัวขึ้นเพื่อทำการแล้ว เรามักจะไม่มีความรู้ความเข้าใจเพียงพอสำหรับทำการ หรือความตื่นตัวกับความรู้อย่าง

ถ่องแท้ในความจริง สำหรับที่จะทำการนั้น ไม่ทันซึ่งกันและกัน พูดง่าย ๆ ว่าความรู้ตามไม่ทันความตื่นตัว อันนี้อาจจะเป็นข้อบกพร่องอย่างหนึ่ง ถ้าหากว่าได้มีการทบทวนไว้เสมอก็คงจะเป็นประโยชน์มาก

สถาปนาธรรมในตนและในสังคม

หันกลับไปสู่จุดแรก เป็นอันว่าขอตกลงกัน ซึ่งท่านทั้งหลายจะตกลงหรือไม่ก็ตาม ว่าเราจะต้องรู้และเข้าใจธรรม ว่าธรรมนั้นคืออะไรเสียก่อน มิฉะนั้นจะเกิดความสับสน สับสนตั้งแต่ตัวธรรม ตัวจุดหมาย ตลอดจนวิธีการต่าง ๆ และเราก็อาจจะทำสิ่งที่ดีงามให้ไขว้เขวไปก็ได้ ขอยกตัวอย่างสักเรื่องหนึ่ง คือเรื่องเสรีภาพ เสรีภาพเป็นสิ่งที่ดีงาม เพราะเป็นภาวะตรงข้ามกับความเป็นทาส แต่ถ้าเราไม่เข้าใจตัวธรรมเสียแล้ว อาจจะเกิดภาวะมุมกลับขึ้นก็ได้ คือมันอาจจะเกิดภาวะที่เรียกว่าเสรีภาพในการที่จะเป็นทาสขึ้นมา อันนี้เป็นสิ่งที่มีขึ้นได้จริง ๆ ควรจะหยิบยกขึ้นมาอภิปรายกัน เช่น ในกรณีที่ไม่ได้ทบทวน ไม่ได้ศึกษาให้ถ่องแท้ ว่าความหมายของเสรีภาพนั้นคืออะไร ก็จะเกิดความไขว้เขวขึ้นมาว่า เสรีภาพเป็นสิ่งจบสิ้นในตัวเป็นจุดหมาย

หรือเป็นเพียงมรรคาเพื่อดำเนินไปให้ถึงจุดหมาย ดังนี้เป็นต้น ครั้นแล้วความเข้าใจไขว้เขวในเรื่องเสรีภาพก็อาจจะทำให้เกิดภาวะแห่งความผิดพลาด คือการที่เราอาจจะมีเสรีภาพเพื่อความเป็นทาส หรือในการที่จะเป็นทาสขึ้นก็ได้ ยกตัวอย่างเช่น ถ้าเราใช้เสรีภาพนั้นในการแสดงออก แต่ตัวเราเองอยู่ใต้อำนาจของตัณหา มานะ ทิฐิ ดังที่กล่าวข้างต้น นั่นก็คือเสรีภาพในการที่จะเป็นทาส หรือการเป็นทาสและแสดงออกซึ่งความเป็นทาสอย่างเสรีนั่นเอง

เพราะฉะนั้น ในเมื่อเราได้มีการตื่นตัว และออกโรงกันมานาน ๆ แล้ว ก็ควรจะหันกลับมาสำรวจตัวเองกันบ้างเป็นครั้งคราว ว่าที่ได้ทำการต่าง ๆ ไปนั้น ทำด้วยความรู้จริงถ่องแท้หรือไม่ และที่พูดที่ทำโดยบอกว่าเป็นเสรีภาพนั้น ตนเองเข้าใจความหมายของคำว่าเสรีภาพถ่องแท้หรือไม่ ตัวเราเองมีเสรีภาพที่แท้จริงหรือไม่ นี่เป็นสิ่งที่เราควรจะเตือนตนเองให้คำนึงอยู่เสมอ ผู้ที่ทำการต่าง ๆ นั้น ต้องไม่ประมาทเสมอ ผู้ที่ประมาทนั้นอาจจะหลง โดยเฉพาะอาจจะหลงในตนเอง เพราะฉะนั้น การมีสติพิจารณาทบทวนสำรวจตนเองอยู่เสมอย่อมเป็นสิ่งที่ดี เป็นความไม่ประมาท เป็นทางป้องกันความผิดพลาดได้

เป็นอันว่า เราจะสถาปนาธรรมในสังคม เมื่อจะสถาปนาธรรมในสังคมก็ต้องสถาปนาธรรมนั้นขึ้นในตนก่อนด้วย อย่างน้อยก็ต้องรู้ว่าธรรมนั้นคืออะไร คือสร้างปัญญาที่รู้เข้าใจธรรมนั้นให้เกิดมีขึ้นในตน เมื่อสร้างเสริมปัญญาที่เข้าใจธรรมขึ้นในตนแล้ว การกระทำต่าง ๆ ที่แสดงถึงความรับผิดชอบในการที่จะไปสถาปนาธรรมนั้น จึงจะเป็นไปโดยถูกต้องและบรรลุเป้าหมายอย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นเมื่อจะสถาปนาธรรมขึ้นในสังคม ก็อย่าลืมสถาปนาธรรมขึ้นในตนเองด้วย เมื่อทำได้อย่างนี้ นี่ก็คือการสถาปนาธรรมในระยะยาว และเป็นงานสถาปนาที่จะต้องทำเรื่อยไป ตั้งต้นแต่ขณะนี้คือ สถาปนาธรรมศาสตร์ขึ้นแก่นักศึกษาทั้งหลายด้วยการศึกษา ให้รู้ให้เข้าใจวิชาการ ให้รู้ว่าธรรมความจริง ความถูกต้อง ความดีงามคืออะไร วิธีการที่จะยังธรรมให้เกิดมี และที่จะดำรงรักษาธรรมไว้ได้คืออะไร เมื่อทำได้อย่างนี้ ก็จะทำให้การสถาปนาครั้งแรก คือการสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ ๔๑ ปีที่ล่วงแล้ว เป็นการสถาปนาที่มีความหมายที่แท้จริง และทำให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้จะต้องมีชีวิตยืนยาวอยู่เพื่อทำหน้าที่นี้ต่อไป อันจะเป็นการมีชีวิตที่มีความหมายและเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง และการมีชีวิตเช่นนี้

ก็คือชีวิตของการสถาปนาธรรม ทั้งในนามของคนที่ได้รับการศึกษาไปจากสถาบันแห่งนี้ และในนามของสถาบันการศึกษาเองทั้งหมดเป็นส่วนรวม ซึ่งจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์ (หรือจะว่ามวลชนก็ได้) อย่างแท้จริงตลอดกาลนาน

บัดนี้ ท่านทั้งหลายมารำลึกถึงงานวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เท่ากับมีโอกาสได้ทบทวนถึงความหลังความเป็นมาเป็นไป ในการที่ได้พยายามช่วยกันสถาปนาธรรมศาสตร์ให้เกิดมีขึ้นแก่นักศึกษาทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม เราทั้งหลายยังมีภารกิจอีกมากมายที่จะต้องทำต่อเนื่องไปตลอดกาลนาน คือการสถาปนาธรรมศาสตร์ให้เกิดมีขึ้นแก่นักศึกษารุ่นต่อ ๆ ไป พร้อมทั้งการพยายามสถาปนาธรรมและดำรงรักษาธรรมให้ยั่งยืนอยู่ตลอดไปในสังคม ภารกิจนี้จะสำเร็จลุล่วงได้ก็ด้วยอาศัยบัญญาที่ดำเนินไปโดยถูกวิธีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในเมื่อท่านทั้งหลายมีความปรารถนาดี ได้มาร่วมพิธีอันเป็นมงคลเช่นนี้ อาตมภาพก็ขอร่วมจิตอนุโมทนาและขออำนวยพรแด่ท่านทั้งหลาย ด้วยอำนาจการกระทำความดี คือกรรมดีของท่านทั้งหลาย ทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตามนั้นเอง จะเป็นมงคลที่นำความสุขความเจริญมาให้แก่ท่านทั้ง

หลาย อาศัยกรรมดีงามและความเชื่อถือที่ดีงามของท่านทั้งหลายนั้น ขอตั้งจิตอธิษฐานอำนวยพรแด่ท่านทั้งหลาย ขอให้ทุกท่านประสบแต่จตุรพิธพร คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ พร้อมทั้งปฏิภาณ คุณสารสมบัติทุกประการ จงเป็นผู้ประกอบด้วยสุขภาพ พลานามัย มีความแข็งแรงทั้งทางกายและทางสติปัญญา มีความคิดปลอดโปร่งผ่องใส เพื่อดำเนินการศึกษาให้เกิดปัญญาที่ถูกต้อง จะได้สถาปนาธรรมศาสตร์ให้มีขึ้นในตน และช่วยกันสถาปนาธรรมให้เกิดมีและยืนยงอยู่ในสังคม เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์ชั่วกาลนาน ขอให้ทุกท่านประสบความสำเร็จในภารกิจอันสำคัญนี้โดยทั่วกัน เทอญ.

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา ในรอบ ๒ ศตวรรษ

เกล้ากระผมใคร่จะขอถือโอกาสนี้สนทนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา ในรอบ ๒ ศตวรรษ

เรื่องนี้ก็น่าสนใจ แต่ผมไม่ค่อยได้เอาใจใส่ เพราะเวลานี้สนใจแต่จะศึกษาว่าธรรมที่แท้จริงคืออะไร และการช่วยกันศึกษา ช่วยกันสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมที่แท้จริงนั้น ต่อจากนั้นก็อยากให้ช่วยกันคิดหาทางว่าจะนำเอาธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิต และกิจการต่าง ๆ อย่างไร อย่างไรก็ตาม เมื่อมาถามแล้วก็จะแสดงความคิดเห็นไปตามที่นึกได้

หมายเหตุ : ผู้สัมภาษณ์ คือ พระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ (ดวงคิด) พิมพ์ครั้งแรก **พุทธจักร** ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๔ เมษายน ๒๕๒๕

ขอทราบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล

คำถามนี้กว้างขวางมากและมีรายละเอียดที่ต้องวิเคราะห์แยกแยะกันอีกหลายอย่าง ความจริงเป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ได้เรื่องหนึ่งทีเดียว ในที่นี้ถ้าอนุญาตก็อยากจะขอจำกัดขอบเขตหรือเปลี่ยนคำถามให้แคบเข้ามาว่า ลักษณะความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง หรือที่ควรจะเป็นระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา หรือระหว่างอาณาจักรกับพุทธจักร เป็นอย่างไร ถ้าจำกัดกันเพียงแค่หลักการอย่างนี้ ก็ตอบง่ายขึ้นสักหน่อย

หลักเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนานั้นจะเห็นได้จากข้อธรรมต่าง ๆ เช่นอย่างใน *อปริหานิยธรรม* ซึ่งมี ๗ ข้อ ข้อที่ ๗ พูดถึงหน้าที่ของรัฐว่า *จัดให้ความอารักขาคุ้มครองบ้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย โดยตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้ว พึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก* หลักนี้พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้าลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี ซึ่งปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม หรืออย่างใน *จักรวรรดิวัตร* ก็จะมีข้อธรรมที่แสดงถึงหน้าที่ของผู้ครองแผ่นดินที่จะพึงปฏิบัติเกี่ยวกับทางศาสนา คือการจัดการรักษาคุ้ม

ครองป้องกันโดยชอบธรรมแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย และในข้อสุดท้ายก็จะมีว่า *สมณพราหมณปริปุจฉา* หมายถึงการไปปรึกษาสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์ที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดว่า การอันใดดีการอันใดชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง

นอกจากการที่จะต้องมีความสัมพันธ์กับสถาบันทางศาสนาแล้ว ผู้ปกครองก็มีหน้าที่ต่อธรรมะโดยตรง เช่นว่าเป็นธรรมาธิปไตย เคารพนับถือบูชายำเกรงธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่เป็นหลักในกิจการทั้งปวง ให้ความคุ้มครองรักษาป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแว่นแคว้น และรักษาความเป็นธรรมไม่ให้มีการประพฤติหรือทำการอันผิดธรรมขึ้นในบ้านเมืองเป็นต้น ถ้าสรุปโดยย่อก็คงจะได้เป็น ๒ อย่าง อย่างที่ ๑ คือการอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครอง อย่างที่ ๒ คือการปรึกษาสดับฟังธรรม นำเอาธรรมะมาใช้ปฏิบัติ เพราะว่าผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมด้วยตนเอง เป็นผู้มีธรรม ประพฤติชอบธรรม และปกครองแผ่นดินโดยธรรม ให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองทั้งหมด

ส่วนทางฝ่ายพุทธจักร หน้าที่ก็คือการแนะนำสั่งสอนเผยแพร่ธรรมแก่ประชาชน อันนี้เป็นหน้าที่โดยตรง เมื่อแนะนำสั่งสอนประชาชน เผยแพร่ให้ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม และรู้จักฝึกอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา ประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ประพฤติดีปฏิบัติชอบแล้ว ก็เป็นผลประโยชน์แก่แผ่นดินไปเอง นอกเหนือจากหน้าที่ที่ปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ ต่อประชาชนแล้ว ก็อาจจะมีความสัมพันธ์กับองค์พระมหากษัตริย์เองหรือว่าผู้ปกครองแผ่นดิน ในฐานะเป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจแนะนำในทางธรรม และในเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แต่จะไม่เข้าไปกุมอำนาจการเมืองอย่างนักบวชบางศาสนา

เมื่อว่าตามหลักการอย่างนี้แล้ว หันไปดูในทางปฏิบัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนา ก็ปรากฏว่าได้เป็นไปในทำนองนี้ ซึ่งจะเห็นได้ในพระประวัติของพระพุทธเจ้า เท่าที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับรัฐ เช่นที่ว่าทางฝ่ายรัฐหรือผู้ปกครองแสวงหาธรรม เป็นใฝ่ใจในธรรมนั้น ก็มีตัวอย่างมากมาย อย่างในพระวินัยปิฎก มหาวรรค บันทึกไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ เสด็จมายังแคว้นมคธ ประทับอยู่ที่สวนป่าลัฏฐิวัน

พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับข่าวก็พร้อมด้วยข้าราชบริพารจำนวนมากเสด็จมาที่สวนป่าลัฏฐิวันนั้น ณ ที่นั้นก็ได้ทรงสดับพระธรรมจากพระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ถวายพระเวฬุวันแด่พระพุทธเจ้าเป็นต้น หลังจากนั้นก็คงจะได้เสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้าบ่อย ๆ ดังมีเรื่องที่ท่านบันทึกกันมาว่าทรงเป็นผู้ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอุปถัมภ์บำรุงเป็นอย่างมาก ต่อมาในสมัยพระราชโอรสคือพระเจ้าอชาตศัตรู แม้ว่าจะได้เคยเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา แต่ต่อมาก็ทรงใฝ่แสวงธรรมเช่นเดียวกัน พระเจ้าอชาตศัตรูเคยเสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า อย่างเรื่องในทีฆนิกาย สีลักขันธวรรค ในสามัญญผลสูตร พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อสอบถามเกี่ยวกับเรื่องธรรมะหรือเรื่องทางศาสนา หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูก็ได้เป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาครั้งแรก และอย่างพระเจ้าปเสนทิโกศลซึ่งปกครองแคว้นโกศล ณ นครสาวัตถี พระพุทธเจ้าประทับที่นครสาวัตถีบ่อย จึงมีเรื่องที่เกี่ยวกับพระเจ้าปเสนทิโกศลไปเฝ้าพระพุทธเจ้ามากมายหลายเรื่องรวบรวมไว้ ในสังยุตตนิกาย โกศลสังยุตต์ ในบาลีเล่ม ๑๕ เสด็จไปถามธรรมะต่าง ๆ บ่อย ๆ ทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับส่วนพระองค์

เรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นไปของรัฐและประชาชน แม้ในระดับเจ้านายข้าราชการเสนาบดีต่าง ๆ ก็ไปแสวงหาธรรมกันอยู่เสมอ อย่างอภัยราชกุมาร โพธิราชกุมาร ก็มีเรื่องเล่ามาแต่ละสูตร ๆ วัสสการพราหมณ์ก็เคยไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังเรื่องในมหาปรินิพพานสูตร และในอังคุตตรนิกาย ที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าตรัสอปริหานิยธรรม และวัสสการพราหมณ์คนเดียวกันนี้ ก็ได้ไปซักถามพระอานนท์ ภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว เป็นที่มาของ โคปกโมคคัลลานสูตร ซึ่งแสดงเรื่องการปกครองคณะสงฆ์ หรืออย่างสีหเสนาบดีแห่งวัชชี ก็มีเรื่องราวปรากฏว่านับถือนิครนถ์ และต่อมาได้หันมานับถือพุทธศาสนา มีพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเหล่านี้ ส่วนในข้อที่รัฐทำหน้าที่อุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองทางฝ่ายศาสนานั้นก็มีเรื่องราวปรากฏซึ่งแสดงชัดถึงหลักการนี้ เช่นอย่างในองคุลิมาลสูตร ที่ว่าด้วยเรื่ององคุลิมาล อยู่ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๓ ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าได้ไปปราบโจรองคุลิมาล ทำให้องคุลิมาลเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แล้วเข้ามาบวช เหตุการณ์ครั้งนั้นเกิดขึ้นโดยที่พระเจ้าปเสนทิโกศลยังไม่ทรงทราบ อยู่มาคราวหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเห็นว่าเรื่องโจรองคุลิมาลนั้นเป็นเรื่อง

ใหญ่โต ก่อความเดือดร้อนแก่ประชาชนมาก จึงทรงยกทัพจะไปปราบ ระหว่างทางที่ไปปราบนั้นก็มาแวะเฝ้าพระพุทธเจ้าก่อน ที่นี้ จะขออ่านพระไตรปิฎกให้ฟัง ความในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๓ ข้อ ๕๒๖ ภาษาไทยหน้า ๓๙๒ ว่า

"ได้ยินว่า ณ ที่พระนครสาวัตถีนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นหมู่มหาชนประชุมกันอยู่ที่ประตูพระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ส่งเสียงอื้ออึงว่า "*ข้าแต่สมมติเทพ ในแว่นแคว้นของพระองค์มีโจรชื่อองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้า มีมือเปรอะเปื้อนด้วยเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้นกระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้าน กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคม กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบท เขาเข่นฆ่ามนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวง ๆ ไว้ ขอพระองค์จงกำจัดมันเสีย*"

ครั้งนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จออกจากนครสาวัตถีด้วยกระบวนม้าประมาณ ๕๐๐ เสด็จไปทางพระอาราม แต่ยังวันทีเดียว เสด็จไปยังสุดภูมิประเทศ สุดมรรคาที่จะไปได้แล้ว ลงดำเนินด้วยพระบาทเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่

ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วว่า "*มหาบพิตร พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนา คือพระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำให้พระองค์ขัดเคืองหรือหนอ หรือเจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลี หรือว่าพระราชาผู้เป็นปฏิปักษ์เหล่าอื่น*"

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า "*ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธจอมเสนา พระนามว่าพิมพิสาร ก็ดี หาได้ทรงทำให้หม่อมฉันขัดเคืองไม่ แม้เจ้าลิจฉวีเมืองเวสาลี ก็ไม่ได้ทรงทำให้หม่อมฉันขัดเคือง แม้พระราชาที่เป็นปฏิปักษ์เหล่าอื่น ก็ไม่ได้ทำให้หม่อมฉันขัดเคือง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในแว่นแคว้นของหม่อมฉัน มีโจรชื่อว่าองคุลิมาลเป็นคนหยาบช้า ทำชนบทไม่ให้เป็นชนบท เขาเข่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวง หม่อมฉันจะกำจัดมันเสีย*"

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "*มหาบพิตร ถ้าพระองค์ทอดพระเนตรเห็นองคุลิมาลปลงผม หนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ*

ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นพูดเท็จ ฉันอาหารมื้อเดียว ประพฤติพรหมจรรย์ มหาบพิตรจะพึงทรงกระทำอย่างไรกับเขา"

พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ตรัสว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงไหว้พึงลุกรับพึงเชื้อเชิญด้วยอาสนะ พึงบำรุงเขาด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย เภสัชบริขาร หรือพึงจัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่องคุลิมาลโจรนั้นเป็นคนมีบาปธรรม จะมีความสมบูรณ์ด้วยศีลถึงปานนี้แต่ที่ไหน"*

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่าอย่างนี้ ตอนนั้น พระองคุลิมาลก็นั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงยกพระหัตถ์ขึ้นชี้ตรัสบอกพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า *"พระองคุลิมาลอยู่ที่นั่น"* พระเจ้าปเสนทิโกศลก็สะดุ้งตกพระทัย แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสบอกว่า ไม่ให้ทรงกลัว ไม่มีภัยจากพระองคุลิมาลแล้ว หลังจากนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ได้สติ เสด็จเข้าไปหาพระองคุลิมาลแล้ว ทรงสอบถามสนทนาและตรัสในตอนท้ายว่า *"ท่านผู้เจริญ ขอพระผู้เป็นเจ้าคัคคมันตานีบุตร จงอภิรมย์เถิด*

ข้าพเจ้าจะทำการขวนขวาย เพื่อจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย เภสัชบริขาร แก่พระผู้เป็นเจ้าคัคคมันตานีบุตร" (คัคคะ นั้นเป็นชื่อบิดา และมันตานี เป็นชื่อมารดาของพระองคุลิมาล เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าคัคคมันตานีบุตร)

นี้ก็เป็นตัวอย่างแสดงถึงธรรมเนียมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระสงฆ์ คือในแง่ที่เป็นบุคคล ทางรัฐก็มีหน้าที่อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ แม้แต่ผู้ที่อยู่ในเพศคฤหัสถ์เคยกระทำการร้ายมา เมื่อบวชแล้วก็ได้รับความคุ้มครองรักษาได้รับการเคารพนับถือ นี่เป็นด้านรัฐต่อฝ่ายศาสนา ส่วนทางฝ่ายพระศาสนาก็เห็นได้ชัดอยู่อย่างเดียวกันแล้วว่า เมื่อทางฝ่ายรัฐหรือทางผู้ปกครองไปถามไถ่ปรึกษาเรื่องธรรมะก็ชี้แจงสั่งสอนไป นอกจากการชี้แจงแนะนำสั่งสอนอย่างทั่ว ๆ ไปแล้ว บางคราวก็มีเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าเกี่ยวข้องในกิจการระดับรัฐ ที่เป็นเรื่องการเมืองโดยตรง แต่เป็นแง่ที่เกี่ยวกับธรรมะ เรื่องความสงบหรือสันติภาพ ที่ปรากฏชัดก็คือเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามทัพของพระญาติสองฝ่าย ได้แก่ฝ่ายศากยะ กับโกลิยะ ที่จะรบชิงแม่น้ำโรหิณี ทรงสั่งสอนชี้แจงทำให้พระญาติทั้งสองฝ่ายนั้นได้มองเห็นสิ่งที่ควร

ไม่ควร ระงับโทสะกันได้ แล้วเลื่อมใสในธรรม สงบศึกกันไม่เสียเลือดเนื้อ ตกลงกันได้โดยทางสันติ นอกจากนั้น เนื่องจากเห็นพระคุณของพระพุทธเจ้า จึงตกลงกันให้พวกเจ้าชายทั้งหลายที่จะมารบกันนั้น มาบวชกับพระพุทธเจ้าทั้งหมดถึง ๕๐๐ ท่าน ต่อมาก็เรื่องที่พระเจ้าวิฑูฑภะยกทัพจะไปล้างเผ่าศากยะ พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปทรงประทับในระหว่างทาง ทำให้พระเจ้าวิฑูฑภะยกทัพกลับถึง ๓ ครั้ง หลังจากนั้นจึงทรงปล่อยไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง แต่กรณีอย่างนี้ เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง อย่าตีความว่าพระพุทธเจ้าเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการบ้านเมืองการรบราฆ่าฟันโดยตรง

เรื่องที่เล่ามานี้เป็นกรณีที่พระองค์ทำในฐานะพระญาติด้วย และอีกอย่างหนึ่งก็ทรงทำในแง่บทบาทเท่าที่พระจะทำได้ หรือทางฝ่ายศาสนาจะทำได้ คือมีขอบเขตที่จะทำ อย่างกรณีแรกเรื่องพระญาติแย่งแม่น้ำโรหิณีนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติด้วยการทรงแนะนำสั่งสอนให้เห็นคุณค่าของชีวิตของผู้ที่จะมารบ และเทียบกับคุณค่าของน้ำ เท่ากับให้เห็นคุณค่าของความสงบ ด้วยการแนะนำโดยทางธรรม ส่วนกรณีที่สอง ก็เสด็จไปพอเป็นการให้รู้เข้าใจเอาเอง ส่วนที่เป็นเรื่องการเมืองจะปฏิบัติต่อกันเองนั้น

พระองค์ก็ไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง นอกจากนี้แล้วพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเอื้อต่อทางฝ่ายรัฐ คือในแง่ที่เป็นขอบเขตอำนาจของรัฐ พระองค์ก็ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง หมายความว่าทางบ้านทางเมืองทางฝ่ายคฤหัสถ์เขาจะอยู่จะปกครองกัน ถ้าเป็นเรื่องที่เป็นไปด้วยดีโดยชอบ ก็ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง ไม่ให้เขาเสียระบบระเบียบของเขา

ฉะนั้น ในวินัยจะเห็นว่าพระองค์ได้บัญญัติสิกขาบทขึ้นเพื่อไม่ให้พระสงฆ์เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงกิจการของรัฐ ที่เขาดำเนินกันอยู่ตามปกติ แม้แต่การบวชก็จะมีการวางสิกขาบทไว้ เช่นว่าไม่ให้รับบวชบุคคลที่เป็นข้าราชการ หรือไม่ให้รับบวชคนที่เป็นโจรมีชื่อเสียงโด่งดัง อะไรดังนี้เป็นต้น สิ่งใดที่พอจะอนุโลมได้ก็ยังมีหลักไว้ว่า *ราชูนำ อนุวตฺติตุ* คือทรงอนุญาตให้อนุวัตรตามพระราชา (พระราชาหมายถึง ทางฝ่ายรัฐหรือฝ่ายบ้านเมืองนั่นเอง) เกี่ยวกับเรื่องที่เป็นขอบเขตอำนาจของรัฐที่พึงเป็นไปได้โดยชอบธรรม ที่ไม่เป็นการเสียหายแก่หลักการอะไรของศาสนา เป็นเรื่องของความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป เช่นการนับวันเวลาเป็นต้น

ทำไมทางฝ่ายรัฐจะต้องมาสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างนั้น เช่น ว่าคุ้มครองป้องกันอุปถัมภ์บำรุงเป็นต้น

เรื่องนี้ยังไม่ตอบโดยตรง แต่เมื่อสรุปหลักความสัมพันธ์ดังกล่าวมาแล้ว ก็อาจเข้าใจเหตุผลได้เอง การที่รัฐสัมพันธ์กับพุทธศาสนา เราอาจสรุปหลักการได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑. เป็นหน้าที่เกี่ยวกับธรรม หรือหน้าที่ต่อธรรม คือ รัฐโดยเฉพาะผู้ปกครองที่ดีย่อมเป็นผู้ใฝ่ธรรมแสวงธรรมและเป็นผู้เชิดชูธรรม พระสงฆ์หรือทางฝ่ายศาสนานั้นเป็นผู้ดำรงไว้ซึ่งธรรม เป็นผู้เผยแพร่และสืบต่อสืบทอดธรรมให้ดำรงอยู่ในโลกในสังคม เพราะฉะนั้น รัฐก็ทำหน้าที่ในการที่จะช่วยผู้ดำรงรักษาสืบทอดธรรมเผยแพร่ธรรมนี้ ให้ทำหน้าที่นั้นได้ด้วยดี การทำอย่างนั้นก็เท่ากับรัฐได้เชิดชูธรรมด้วย การที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ยกย่องพระองคุลิมาล ทั้ง ๆ ที่โดยส่วนตัวพระองคุลิมาลก็มาบวชจากโจร การที่พระองค์ทรงกราบไหว้หรือทะนุบำรุงนั้น หมายความว่าพระองค์ทรงเคารพธรรม หรือเชิดชูธรรม คือ ธรรมที่พระองคุลิมาลนี้ เมื่อได้เข้ามาบวชแล้ว จะต้องเป็นผู้รักษาประพฤติปฏิบัติและธำรงสืบทอดไว้ หรืออย่างในสามัญญผลสูตร ก็มีหลักการอย่างเดียวกันนี้ตรัสไว้ โดยพระเจ้าอชาต

ศัตรู เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามพระเจ้าอชาตศัตรูว่า ถ้าชาวนาออกบวช พระเจ้าอชาตศัตรูจะตรัสกับชาวนานั้นว่า *"เฮ้ยเจ้าคนนั้น เจ้าจงมา เจ้าเป็นชาวนามาเสียค่าอากรเสีย อย่างนี้หรือ"* พระเจ้าอชาตศัตรูก็ทูลตอบว่า *"จะเป็นเช่นนั้นไม่ได้เลย อันที่จริงหม่อมฉันเสียอีกควรจะไหว้เขาคือพระชาวนาที่มาบวชแล้วนั้น จะลุกรับเขา จะเชื้อเชิญเขาให้นั่ง ควรจะบำรุงเขาด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยและเภสัชบริขาร ควรจะจัดการรักษาป้องกันคุ้มครองเขาอย่างเป็นธรรม"*

สืบเนื่องจากหน้าที่เกี่ยวกับธรรมนี้ ก็ทำให้พระมหากษัตริย์หรือทางรัฐมีหน้าที่ต่อไปอีกคือ จะต้องพยายามให้ศาสนาบริสุทธิ์ เพื่อให้มีธรรมดำรงอยู่สืบต่อไป ในสังคมหรือในโลกนี้ การทำสังคายนาก็ดี การกำจัดชำระล้างศาสนาในบางสมัยก็ดี เป็นเรื่องที่จัดได้ว่าอยู่ในหน้าที่ข้อนี้ เมื่อมีเหตุการณ์ไม่เรียบร้อยขึ้นในวงการพระศาสนา รัฐก็เข้ามาอุปถัมภ์คณะสงฆ์ในการทำสังคายนาร้อยกรองธรรมวินัย เพื่อรักษาธรรมะที่บริสุทธิ์ไว้ สังคายนาสมัยต่าง ๆ โดยมากก็มีพระเจ้าแผ่นดินหรือทางรัฐเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์ ทั้งในประเทศอินเดีย ในลังกา ตลอดจนกระทั่งในประเทศไทยหลายครั้งหลายสมัย และแม้ในกรณีปลีกย่อย เมื่อ

ปรากฏว่ามีคนของรัฐ หรือพลเมืองคือคนของบ้านเมือง ที่เป็นคนร้ายคนไม่ดีเข้าไปซุกซ่อนตัวแอบแฝงอยู่ เข้าไปบวชเข้าไปเบียดเบียนทำลายศาสนา ทางรัฐหรือทางพระเจ้าแผ่นดินนี้ก็ช่วยรักษาความบริสุทธิ์ของพระศาสนา ด้วยการไปเอาคนของตนเองหรือพลเมืองของตนเอง ที่เป็นคนไม่ดีที่เข้าไปทำลายศาสนานั้นออกมา อันนี้ก็ถือว่าเป็นการชำระล้างศาสนาด้วยการเอาคนร้ายพลเมืองไม่ดีของตนเองกลับออกมาเสีย ไม่ให้เข้าไปทำลายศาสนา

ข้อที่ ๒ เป็นหน้าที่ในฐานะที่ผู้ปกครองหรือรัฐเป็นตัวแทนของประชาชน ในการแสดงน้ำใจตอบแทนต่อทางฝ่ายสงฆ์ หรือทางฝ่ายศาสนา ข้อนี้หมายความว่า ตามปกติพระภิกษุสงฆ์หรือทางฝ่ายศาสนาเป็นผู้แนะนำสั่งสอนประชาชนให้ดำรงอยู่ในศีลธรรม ให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ดีงาม ให้พัฒนาทางจิตทางปัญญา เมื่อทำเช่นนี้แล้ว ประชาชนมีการศึกษาดี มีความรู้ความประพฤติดี มีจิตใจที่มีคุณภาพดี ก็เป็นพลเมืองที่ดี ผลประโยชน์นี้ก็ตกแก่รัฐด้วย ช่วยให้รัฐนั้นเจริญรุ่งเรืองมีความสงบสุข รัฐสำนึกในคุณของฝ่ายสงฆ์ จึงถวายความคุ้มครองทะนุบำรุงอุปถัมภ์พระสงฆ์หรือทางศาสนานั้น เป็นการตอบแทนคุณความดีหรือบูชาคุณของฝ่ายศาสนาหรือฝ่ายสงฆ์นั้นเอง และทำ

หน้าที่ดังกล่าวแทนประชาชน คืออุปถัมภ์บำรุงศาสนาแทนประชาชน การปฏิบัติหน้าที่อย่างนี้หรือการมีความสำนึกในหลักการนี้ จะเห็นหลักฐานเช่นในโกศลสูตร ในอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต บาลีเล่ม ๒๔ เล่าเรื่องว่า

ครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อเข้าไปเฝ้าแล้วก็เข้าไปหมอบกราบถวายบังคมที่พระบาทของพระพุทธเจ้า ถึงกับได้ทรงกอดทรงจูบพระบาทของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสถามว่าเหตุใดพระองค์จึงได้ทรงแสดงความเคารพนอบน้อมถึงอย่างนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทูลตอบว่า พระองค์ (คือพระเจ้าปเสนทิโกศล) ทรงมุ่งจะแสดงความกตัญญูกตเวที จึงได้ทรงกระทำความเคารพนอบน้อมอย่างนั้น คือว่าพระองค์ทรงเห็นว่าพระพุทธเจ้าปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขแก่พหูชนหรือประชาชนจำนวนมาก ทรงประดิษฐานพหูชนหรือประชาชนนั้นไว้ในกุศลธรรมในกัลยาณธรรม

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพูดให้สั้นที่สุดโดยมองในแง่วัตถุประสงค์ หลักความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนา สรุปได้เป็นข้อเดียว คือ การสัมพันธ์กัน หรือช่วยกันปฏิบัติกิจ เพื่อประโยชน์สุขของพหูชน ตามฐานะหน้าที่ของตน เพราะมีพุทธ

พจน์ตรัสไว้มากมาย ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ในวินัยปิฎก ในอิติวุตตกะ เป็นต้น เช่นว่า พระพุทธเจ้าและจักกวัตติราชาอุบัติขึ้นก็ตาม การประกาศสั่งสอนธรรมก็ตาม สงฆ์สามัคคีกันก็ตาม ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชน

ความเลวร้ายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา มักจะถูกทางรัฐยื่นมือเข้ามาแก้ไขบัญหา ชำระล้างเป็นยุค ๆ เสมอมา เหตุการณ์ทำนองนี้มีขึ้นในยุคไหนบ้าง สาเหตุของเรื่องนั้น ๆ เกิดจากอะไร ผลที่สุดเป็นประการใด

เรื่องอย่างนี้มีมากมายหลายครั้ง นำมาตอบในที่นี้คงจะมีรายละเอียดมากเกินไป คงจะเพียงพูดถึงก็พอ ตัวอย่างเช่นสังคายนาต่าง ๆ โดยมากก็มีเหตุการณ์เกี่ยวกับเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นก่อนแล้วรัฐเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์ วิธีของรัฐที่เข้ามาโดยมากก็เป็นเรื่องของการเข้ามาช่วยเป็นกำลังให้กับคณะสงฆ์ หรือการช่วยสนับสนุนทางฝ่ายศาสนาเอง ในการแก้ไขชำระล้างให้บริสุทธิ์ แต่บางครั้งทางรัฐยื่นมือเข้ามาจัดการโดยตรงก็มี การสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็ปรารภการที่พระสุภัททะวุฑฒบรรพชิต (พระสุภัททะผู้บวชเมื่อแก่) กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย เป็นเหตุให้พระเถระ

ในสมัยนั้นเกรงว่าหลักธรรมที่แท้จริงจะเสื่อมสูญไป จึงจัดให้มีการสังคายนาขึ้น และทางรัฐพระเจ้าอชาตศัตรูก็เข้ามาอุปถัมภ์สังคายนาครั้งที่ ๒ ก็มีพระวัชชีบุตรก่อเรื่องขึ้นมา พระเถระทั้งหลายเกรงว่าพระศาสนาจะไม่บริสุทธิ์จะเสื่อมลงไป ความประพฤติปฏิบัติจะเขวออกไป จากหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา จึงจัดให้มีการสังคายนา ทางรัฐก็เข้ามาช่วย

หรือที่เห็นชัดเจนก็คือสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งสาเหตุของปัญหาก็พัวพันกันระหว่างรัฐกับทางพระพุทธศาสนา เพราะว่ารัฐเคยอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนามาก เมื่ออุปถัมภ์มากก็มีพลเมืองไม่ดีที่ต้องการลาภสักการะเข้ามาบวชในพระศาสนา เมื่อเข้ามาบวชมากก็ทำให้พระธรรมวินัยยุ่งเหยิงสับสน พวกที่เรียกว่าปลอมบวชก็มี ความไม่เรียบร้อยก็เกิดขึ้นในวงการพระพุทธศาสนา เช่นว่าพระสงฆ์รังเกียจกันเป็นต้น ผลที่สุดรัฐก็ต้องเข้ามาช่วยเพื่อให้สังฆมณฑลมีความสงบเรียบร้อย เมื่อสังฆมณฑลสงบเรียบร้อย ก็หมายถึงความสงบสุขและความเจริญของรัฐเองด้วย ประชาชนจะอยู่สงบสุขและตั้งใจทำงานประกอบอาชีพดำรงอยู่ในศีลธรรม ด้วยว่าพระสงฆ์ทำหน้าที่ของตนและหน้าที่ต่อประชาชน

ได้อย่างเป็นปกติ นี่คือการที่รัฐเข้ามา โดยให้กำลังแก่คณะสงฆ์ในการทำสังคายนา

แต่บางคราวที่ต้องใช้อำนาจ รัฐต้องการเอาคนไม่ดีที่เข้ามาบวชออกไป รัฐก็ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องชำระล้างโดยจับพระสึก ในการจับพระสึกก็ให้ทางฝ่ายคณะสงฆ์เป็นผู้วินิจฉัยเสียก่อน ว่าผู้นี้ผู้นั้นหรือใครมีลักษณะอย่างไร ที่เป็นพระแท้หรือพระไม่แท้ มีความเข้าใจหรือไม่เข้าใจในหลักการของพระพุทธศาสนา เมื่อทางฝ่ายศาสนาหรือฝ่ายสงฆ์วินิจฉัยให้แล้ว รัฐก็ช่วยในด้านอำนาจที่จะนำคนเหล่านั้นออกไปจากวงการพระศาสนา ตัวอย่างในเมืองไทยนี้ก็มี เช่นในสมัยพระนารายณ์มีพงศาวดารบันทึกไว้ตอนนั้นทางพระศาสนาเจริญ ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากประชาชนมาก ก็มีคนที่อยากจะอยู่ให้สบายหลบหลีกหน้าที่พลเมืองเข้ามาบวช ถึงกับว่าทางฝ่ายรัฐต้องตั้งคณะกรรมการสอบความรู้พระ-เณร คนที่ไม่มีความรู้สมกับเป็นพระภิกษุสามเณรก็ถูกจับสึกออกไปเป็นจำนวนมาก และอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยาแตก ที่ว่ามีก๊กต่าง ๆ ตั้งตัวเป็นใหญ่กันขึ้น ในจำนวนก๊กเหล่านี้ก็มีเจ้าพระฝางซึ่งเป็นพระภิกษุอยู่ด้วย เป็นผู้นำทัพพระภิกษุจำนวนมาก เมื่อพระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์แล้วก็ได้ชำระเรื่องนี้ ได้มีการเอา

พระมาพิสูจน์โดยการดำน้ำ นี่ก็เป็นกรณีที่ทางฝ่ายรัฐเข้าไปเกี่ยวข้องกับทางศาสนา

ในสมัยต่อ ๆ มา ทางรัฐก็เข้าเกี่ยวข้องพยายามที่จะรักษาศาสนาให้บริสุทธิ์ ด้วยวิธีการทางด้านกฎหมายหรือนิติบัญญัติ เช่นอย่างรัชกาลที่ ๑ ก็ได้ทรงตรากฎพระสงฆ์ขึ้นมาถึง ๑๐ ฉบับ และในรัชกาลที่ ๕ ก็ออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ฉบับแรก คือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๔ ก็มีอีกฉบับหนึ่ง และต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๕ ก็มีใหม่อีกฉบับหนึ่ง

นี้เป็นเรื่องที่จะถือว่ารัฐเข้ามาเกี่ยวข้องยื่นมือเข้ามาก็ได้ แต่โดยปกติแล้ว วิธีการชอบธรรมที่รัฐจะยื่นมือเข้ามา ก็คือด้วยการร่วมกันกับทางคณะสงฆ์ หรือเป็นฝ่ายให้กำลัง เพราะคณะสงฆ์โดยลำพังตัวเองนั้นไม่มีกำลังอำนาจในทางอาญา ต้องอาศัยทางแผ่นดิน อย่างไรก็ดีถ้าหากไม่ยื่นหลักนี้ไว้ให้ดี ทางบ้านเมืองก็อาจจะทำการผิดพลาดได้ หรือแม้แต่ฝ่ายสงฆ์เอง เมื่อทางรัฐให้ความอุปถัมภ์ ถ้าทางฝ่ายสงฆ์เองไม่ดำรงอยู่ในหลักการที่ดีที่ชอบก็อาจจะทำการผิดพลาด พลอยให้ทางฝ่ายบ้านเมืองทำผิดไปด้วยก็ได้ แต่นี่ว่าโดยหลักการ เรื่องอย่างนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ และก็เป็นเรื่องที่ ถ้าปฏิบัติโดยถูกต้องโดยชอบธรรมแล้ว ก็ช่วยให้การ

พระศาสนานี้บริสุทธิ์ดำรงอยู่ได้มั่นคงยั่งยืน เป็นการรักษาพระศาสนา หรือช่วยสืบต่อพระศาสนาอย่างหนึ่ง ส่วนรายละเอียดของแต่ละเรื่องว่าเกิดขึ้นในยุคไหนบ้าง สาเหตุเป็นอย่างไร ผลที่สุดเป็นประการใดนั้น เป็นเรื่องที่มีรายละเอียดมาก ก็เข้าใจว่าพอจะทราบ ๆ กันอยู่พอสมควรแล้ว เรื่องราวเหล่านี้คงจะมีเรื่อย ๆ ไป อย่างเมื่อไม่นานมานี้ก็มีกรณีพระพิมลธรรม หรือแม้ในปัจจุบันนี้ก็ดูเค้าว่าคล้าย ๆ จะมีเหตุการณ์อะไรที่จะทำให้เกิดความเป็นไปเช่นนั้น หรือการที่รัฐจะเข้ามายื่นมือเกี่ยวข้องขึ้นอีก

เรื่องราวเหล่านี้ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วรวมอยู่ในตัวอย่างของหลักการที่ว่านี้ แต่จะผิดจะถูกยังไงในที่นี้ไม่วิจารณ์ ข้อสำคัญว่ารัฐนั้นในเมื่อเห็นประโยชน์และคุณค่าของทางศาสนาและมีหน้าที่ในการเชิดชูดำรงธรรม มีหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชน ในการที่จะตอบแทนคุณต่อพระศาสนา เนื่องด้วยการที่พระสงฆ์มาช่วยสั่งสอนประชาชนให้มีศีลธรรมประพฤติดีปฏิบัติชอบ พัฒนาจิตปัญญา มีความสงบเรียบร้อยอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อรัฐมีความสำนึกและจะปฏิบัติตามหลักการเหล่านี้ รัฐหรือผู้ปกครองในแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้น ๆ จะต้องศึกษา ทำ

ความเข้าใจให้ดีในเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนา จะต้องถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอันหนึ่ง จะถือว่าเป็นคนละเรื่องคนละฝ่ายไม่เกี่ยวข้องและไม่เรียนรู้ไม่ได้ ถ้ารัฐหรือบุคคลที่ทำหน้าที่ปกครองไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องศาสนาขึ้นเมื่อไร ก็อาจจะปฏิบัติผิดพลาดในเรื่องศาสนาขึ้นได้เมื่อนั้น แล้วก็เป็นเรื่องก่อให้เกิดความเสียหายแก่ประชาชน แก่บ้านเมือง และเป็นการเสียหลักสำคัญอย่างหนึ่งในทางการปกครอง

มียุคไหนบ้างที่ทางรัฐกับศาสนาเกิดการขัดแย้งกันอย่างรุนแรงจนทำให้เกิดผลเสียหายทั้ง ๒ ฝ่าย

เรื่องนี้จะต้องไปศึกษาประวัติศาสตร์ดูให้ดีอีกทีหนึ่ง แต่ก็มีตัวอย่างเช่นในสมัยพระเจ้าตากสินหรือพระเจ้ากรุงธนบุรีก็มีเรื่องเล่าแต่เท็จจริงประการใดไม่ทราบ ว่าไปตามพงศาวดารท่านเล่าว่าในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น พระองค์ทรงมีพระสติฟั่นเฟือน และทรงเข้าพระทัยพระองค์ว่าเป็นพระโสดาบัน เป็นอริยบุคคล ก็จะให้พระสงฆ์ไหว้ ได้ตรัสถามพระสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราชได้ทูลว่าพระสงฆ์ไหว้คฤหัสถ์ไม่ได้ แม้คฤหัสถ์จะเป็นอริยะ พระจะเป็นปุถุชนก็ไหว้คฤหัสถ์นั้นไม่ได้ และก็มี

พระผู้ใหญ่องค์อื่นตอบว่าได้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ถอดสมเด็จพระสังฆราชและพระอื่นที่ได้ตอบอย่างเดียวกับสมเด็จพระสังฆราช อันนี้ก็เป็นตัวอย่างความขัดแย้งอันหนึ่ง ที่นำมาซึ่งผลเสียหายทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะว่าเมื่อถอดสมเด็จพระสังฆราชก็แน่นอนว่าประชาชนที่เคารพเลื่อมใสพระสังฆราช ขุนนางผู้ใหญ่อะไรต่าง ๆ จำนวนมากก็กระทบกระเทือนใจ ก็ทำให้เสียความจงรักภักดีต่อพระเจ้าอยู่หัว ส่วนผลเสียหายต่อคณะสงฆ์ก็แน่นอนว่าอย่างหนึ่งละที่พระสงฆ์ขัดแย้งกันเอง อย่างที่ ๒ ก็เกิดขัดกับทางรัฐ ความสัมพันธ์และอุปถัมภ์บำรุงก็ไม่เป็นไปอย่างที่เคยเป็น เหตุการณ์ก็ไม่ราบรื่น ก็ทำให้ผลเสียหายเกิดแก่บ้านเมืองแก่ประชาชน และก็เป็นเหตุอันหนึ่งที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแผ่นดิน หรือสิ้นสุดแผ่นดินพระเจ้าตากสิน ก้าวเข้าสู่ยุคกรุงเทพ ฯ หรือกรุงรัตนโกสินทร์

เป็นความจริงหรือไม่ตามที่มีบางคนกล่าวว่า ในประเทศไทยนี้ทางฝ่ายรัฐหรือผู้ปกครองได้ใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือ หรือเอาสถาบันสงฆ์เป็นเครื่องมือในการปกครองประชาชน โดยใช้เป็นเครื่องทำให้ประชาชนปกครองง่ายตลอดมา

เรื่องอย่างนี้ก็เคยได้ยินอยู่ เช่นมีบางคนกล่าวถึงพระยาลิไท ที่ได้ทรงแต่งไตรภูมิขึ้นมา ก็ว่าเป็นวิธีการของฝ่ายปกครองหรือฝ่ายรัฐหรือพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะทำให้ประชาชนมีความเชื่อในเรื่องบุญเรื่องกรรม แล้วจะได้ปกครองกันง่าย ๆ คือไม่มีความกระด้างกระเดื่อง ไม่มีความคิดออกไปในทางอื่น เรื่องอย่างนี้ไม่ควรวินิจฉัยโดยง่าย จะตอบตายตัวไปเลยทีเดียวเห็นจะไม่ถูก ประการที่ ๑ ก็เป็นเรื่องในประวัติศาสตร์ ซึ่งมีรายละเอียดซับซ้อนยังจะต้องศึกษาวิเคราะห์กันให้ละเอียดลออ ให้รู้ถ่องแท้ยิ่งกว่านี้ ปัจจุบันคนไทยเรายังศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเล็กน้อยไม่เพียงพอ ไม่ควรจะด่วนวินิจฉัยลงไปทันที อีกประการหนึ่งในแง่เกี่ยวกับหลักการ ที่ว่าด้วยหลักการคือ ไม่ได้ว่าเฉพาะกรณี ในแง่หลักการก็เป็นธรรมดาอยู่เอง เป็นนักปกครองก็ควรจะพยายามทำให้ปกครองง่าย นักปกครองคนไหนพยายามทำให้ประชาชนปกครองได้ยาก เห็นจะเป็นนักปกครองที่วิปริต การที่ปกครองง่ายหรืออยากให้ปกครองง่ายเป็นเรื่องธรรมดา ปัญหามันอยู่ที่ว่าปกครองง่ายคืออะไรและเพื่ออะไร ถ้าหากว่าการปกครองง่ายนั้นมีความหมายในแง่ที่ว่าปกครองให้ได้ผลดี จะได้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนนั้นเอง จะได้เกิดความถูกต้องความชอบธรรม

เป็นต้นอะไรอย่างนี้ มันก็เป็นเรื่องของสิ่งที่ดีงาม การปฏิบัติที่ถูกต้อง แต่ถ้าปกครองให้ง่ายเพื่อตัวเอง คือผู้ปกครองจะได้เสวยผลประโยชน์ได้สะดวกสบาย ถ้าอย่างนี้เป็นไปเพื่อความมุ่งหมายส่วนตัว เป็นไปเพื่อเห็นแก่ตน ก็เป็นการปฏิบัติที่ไม่ชอบ เพราะฉะนั้นจะต้องมีเงื่อนไขว่าปกครองให้ง่ายเพื่ออะไร

อาจจะเป็นไปได้ที่นักปกครองบางคนหรือบางยุคบางสมัยต้องการให้ประชาชนปกครองง่าย ตัวเองจะได้เสวยผลประโยชน์อยู่ได้อย่างสบาย จะได้มีความสุขครองอำนาจอยู่ได้ยั่งยืน นี้ก็ถือว่าเป็นความมุ่งหมายที่ไม่ชอบธรรม แต่ว่าถ้าเขาปกครองให้ง่ายโดยที่ว่าเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนเอง และการปกครองให้ง่ายก็คือการทำให้เกิดความชอบธรรมขึ้น อย่างที่เรียกว่าปกครองให้ได้ผลดีนั้นเอง ในแง่นี้ก็ตรงกับหลักการที่กล่าวมาข้างต้น ในเมื่อพระสงฆ์ได้ประพฤติปฏิบัติชอบ ได้ทำหน้าที่เผยแพร่สั่งสอนประชาชนให้รู้อะไรดีอะไรชั่ว อะไรถูกอะไรผิดแล้ว ประชาชนมีศีลธรรมมีคุณภาพจิตดี มีปัญญาเจริญงอกงาม และก็อยู่ร่วมกันด้วยดี การปกครองได้ผลดีในแง่นี้ ก็เป็นการที่ถูกต้อง ส่วนการปกครองให้ง่ายโดยวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ส่วนตน เรากล่าวได้ว่าอาศัยพุทธศาสนาหรือพระสงฆ์เป็นเครื่องมือ แต่ถ้าปกครอง

ให้ง่ายโดยที่ว่าให้ประชาชนได้มีความร่มเย็นเป็นสุขอยู่ในศีลธรรม นักถือว่าเป็นการปกครองที่อาศัยพุทธศาสนา อาศัยหลักธรรม อาศัยคณะสงฆ์โดยทางที่ชอบ นั้นก็มีเขตแดนกันอยู่ระหว่างการที่ว่าเป็นเครื่องมือหรือเป็นเครื่องเออออำนวย การที่ว่าเป็นสิ่งเกื้อกูลเออออำนวยในการปกครอง ไม่จำเป็นจะต้องถือว่าเป็นเจตนาร้ายในการใช้เป็นเครื่องมือเสมอไป

ถ้ารัฐกับศาสนาไม่มีความผูกพันกันแล้ว ทั้งสองฝ่ายจะดำเนินไปได้ด้วยดีเสมอไปไหมครับ

ในที่นี้คำว่า *ผูกพัน* ก็เป็นคำที่ต้องขยายความ ถ้าคำว่าผูกพันมีความหมายอย่างคำว่าสัมพันธ์ละก็ การที่จะไม่สัมพันธ์เห็นจะเป็นไปไม่ได้ เพราะว่าศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับประชาชน และรัฐก็ปกครองประชาชนอยู่ ถ้าเกี่ยวข้องกับประชาชน ก็ต้องเกี่ยวข้องกับศาสนาอยู่ดี หนีไปไหนไม่พ้น แม้แต่ประเทศที่ว่าแยกรัฐกับศาสนาออกจากกัน อย่างประเทศสหรัฐอเมริกาที่บอกว่าแยก Church กับ State ออกจากกันเป็นคนละส่วน ก็ต้องมีความสัมพันธ์กับศาสนาอยู่ไม่ใช่น้อย เรื่องความสัมพันธ์นั้น ไม่สัมพันธ์ในแง่บวกก็ต้องสัมพันธ์ในแง่ลบ เช่นระวังไม่ให้ศาสนา

ต่าง ๆ มาปะทะกันเป็นต้น สำหรับประเทศที่ไม่มีเอกภาพทางศาสนาแล้ว ปัญหาเรื่องความระวังความสัมพันธ์ที่ต้องเป็นไปในแง่ลบนี้อาจจะมากสักหน่อย ส่วนประเทศที่มีเอกภาพในทางศาสนานั้น ก็มีโอกาสที่จะมีความสัมพันธ์ในแง่บวกมากขึ้น

ถ้าพูดถึงความผูกพันในความหมายของสถาบัน คือสถาบันฝ่ายศาสนากับสถาบันของรัฐ ถ้าแยกให้ต่างหากกัน ในแง่นี้ก็มีทั้งแง่ดีและแง่เสีย ทางฝ่ายศาสนาก็อาจจะได้รับผลเสียบางประการ เช่นว่าทางฝ่ายศาสนาต้องดิ้นรนเอง เมื่อดิ้นรนเองก็อาจจะมีความเข้มแข็ง มีการที่ต้องพยายามปรับปรุงตัวเอง ในแง่นั้นก็อาจจะเป็นผลดี แต่ว่าในเวลาเดียวกันเมื่อไม่ได้รับการปกป้องจากรัฐ ก็อาจจะมีกลุ่มมีขบวนการดี ๆ ร้าย ๆ ต่าง ๆ ตั้งขึ้นมาทำให้เกิดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากหลักธรรมวินัย โดยเฉพาะในสมัยที่ประชาชนขาดการศึกษา ความรู้เข้าใจธรรมไขว้เขวไปได้มาก หรือแม้แต่ในองค์การศาสนาในสถาบันใหญ่เองอาจมีผู้ปลอมปนเข้ามามีการประพฤติผิดพลาดเสียหายต่าง ๆ เมื่อไม่มีอำนาจไปจัดการ หรือว่าไม่สามารถจะจัดการด้วยตัวเองได้ และถ้ารัฐไม่เข้ามาช่วยเหลือ ผลเสียก็เกิดขึ้น อาจจะเกิดความเสื่อมโทรมในทางศาสนาได้เช่นเดียวกัน ส่วนทางฝ่ายรัฐถ้าไม่มี

ช่องทางที่จะผูกพันประสานกับศาสนา ศาสนาก็อาจจะเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในหมู่ประชาชนได้ง่าย เมื่อประชาชนแตกแยกแล้วก็จะเกิดผลเสียแก่รัฐ อันนี้ก็เป็นเรื่องที่มองเห็นได้ไม่ยาก ส่วนอะไรนอกจากนี้จะไม่พูดให้มากสำหรับข้อนี้

อย่างที่พูดไปแล้วว่าตามปกตินี่ ความสัมพันธ์กันระหว่างรัฐกับศาสนาเห็นจะต้องมี หนีไปไม่พ้น ถ้าไม่เป็นความสัมพันธ์ในแง่บวกก็เป็นแง่ลบ บางท่านอาจจะอ้างถึงประเทศสหรัฐอเมริกาว่าแยกรัฐกับศาสนา หรือแยกรัฐกับสถาบันสงฆ์ออกจากกัน โดยให้ Church กับ State เป็นคนละส่วน แต่ว่ากันไปแล้วความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับรัฐในอเมริกาก็ยังมีมาก เพียงแต่จะต้องจับให้ถูกว่าเป็นความสัมพันธ์ในแง่ใด ถ้าพูดในทางประวัติศาสตร์ กิจการของรัฐหรือความผูกพันของรัฐต่อศาสนาก็เป็นไปในทางเพิ่มพูนขึ้น เช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ (ค.ศ. ๑๙๕๖) รัฐสภาอเมริกัน (คองเกรส) ได้มีมติยกข้อความ In God We Trust (เรามอบชีวิตฝากจิตใจไว้ในองค์พระผู้เป็นเจ้า) ขึ้นเป็นคำขวัญของชาติ (national motto) เหมือนกับว่าศาสนาคริสต์เป็นทำนองศาสนาประจำชาติกลาย ๆ หรืออย่างในคำปฏิญาณธงของอเมริกา สภาคองเกรสก็ได้มีมติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ให้เพิ่มคำว่า Under

God เข้าต่อท้ายคำว่า One Nation เช่นเดียวกัน พอพูดถึงสหรัฐอเมริกาก็จะต้องมีคำว่า One Nation Under God (ประชาชาติอันหนึ่งอันเดียวภายใต้องค์พระผู้เป็นเจ้า) อันนี้ก็แสดงถึงความสัมพันธ์กับศาสนา

อย่างในเมืองไทยเรา รัฐมีความผูกพันในรัฐธรรมนูญกับพุทธศาสนา คำพูดอาจจะอ่อนเสียกว่า คือจะพูดแต่เพียงว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ แล้วเราก็บอกว่าที่ให้พระมหากษัตริย์เป็นพุทธมามกะนี่แหละ คือหมายถึงว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ความจริงนั้น คำที่พูดโดยตรงว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ หามีในรัฐธรรมนูญไทยในปัจจุบันไม่ อันนี้ก็ให้เทียบกันอย่างที่กล่าวมาแล้ว อย่างของอเมริกาที่ว่า In God We Trust ก็ดี One Nation under God ก็ดี ของเขาก็ไม่ใช่เรื่องห่างศาสนาแต่ประการใด แม้ในทางปฏิบัติในกิจการต่าง ๆ ของรัฐนั้น ก็จะมีเรื่องของศาสนาเข้าไปปนอยู่ด้วยเสมอ เช่น พิธีปฏิญาณตนเป็นประธานาธิบดีอเมริกา ก็จะต้องปฏิญาณต่อคัมภีร์ไบเบิ้ล ตอนจบคำปฏิญาณก็เป็นธรรมเนียมให้ลงท้ายด้วยคำว่า So help me God และจะมีพระผู้ใหญ่ในคริสต์ศาสนามีบาทหลวง หรือมี Minister ผู้ใหญ่ไปกล่าวนำ ที่เรียกได้ว่าเป็น

การให้โอวาท และกล่าวปิดท้ายพิธีด้วยการสรรเสริญขอบคุณพระเจ้าและอำนวยพร เสร็จแล้วจึงบรรเลงเพลงชาติจบพิธีการ ในพิธีประสาทปริญญาของมหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ ก็จะมีบาทหลวงหรือพระของฝ่ายคริสต์ที่เป็นผู้ใหญ่ กล่าวให้โอวาทในตอนต้นพิธี กิจการทางศาสนาจึงยังมีความสัมพันธ์ในกิจการของรัฐอยู่ไม่ใช่น้อย

ถ้าพูดอย่างนี้แล้วก็พูดเลยไปอีกว่า ในเมืองไทยเรานี้ ยังให้สิทธิและยกย่องศาสนาอื่น ๆ มากกว่าในอเมริกา น่าจะเป็นอย่างนั้น ยกตัวอย่างเพื่อเป็นความรู้ คริสต์ศาสนาในเมืองไทยเรานี้ตามสถิติว่ามีคริสต์ศาสนิกชนอยู่แสนกว่าคน และคนไทยมีอยู่ประมาณ ๔๘ ล้านคน จะเห็นว่าในกิจการบ้านเมืองโดยทั่ว ๆ ไป เริ่มตั้งแต่กรมการศาสนาและกิจการการศึกษาอะไรต่าง ๆ นี่ เราจะให้เกียรติยกย่องฐานะ ให้สิทธิ ให้โอกาสแก่ทางคริสต์ศาสนาเป็นอย่างมาก ทีนี้หันไปลองมองดูในสหรัฐอเมริกามีประชากร ๒๐๐ กว่าล้านคน ในจำนวนนี้ก็มีพุทธศาสนิกชนอยู่จำนวนมิใช่น้อย เฉพาะที่ขึ้นต่อ Buddhist Churches of America ซึ่งเป็นของสายญี่ปุ่นนิกายโจโดชินอย่างเดียว ก็เข้าไปเกือบหนึ่งแสนคน และยังมีพวกนับถือนิกายอื่น มีเชื้อสายจีน เชื้อสายญี่ปุ่นนิกาย

อื่น คนเชื้อสายไทย คนเชื้อสายพม่าอะไรเป็นต้น ตลอดจนชาวอเมริกันผิวขาวที่นับถือพุทธศาสนา เข้าใจว่าต้องหลายแสนคน (หมายความว่าพุทธศาสนิกชนในอเมริกาคงจะมีเปอร์เซ็นต์สูงกว่าคริสต์ศาสนิกชนในประเทศไทย) ทีเดียว แต่ในกิจการของรัฐงานหลวงงานสาธารณะต่าง ๆ เขาหาได้แสดงความตระหนักรู้ถึงความมีอยู่ หรือฐานะอะไรของพระพุทธศาสนา ที่จะต้องคอยสนใจใส่ใจแต่ประการใดไม่ เรียกว่ามีการเอ่ยอ้างถึงน้อย เป็นเรื่องของเอกชนที่จะมาสนใจศึกษากันไปเอง

สำหรับคริสต์ศาสนาในอเมริกานั้น เหตุที่ต้องระวังเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนา ก็เพราะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ที่หนักไปข้างผลในแง่ลบ เพราะว่าในประเทศสหรัฐอเมริกานั้น แม้ว่าคนส่วนใหญ่จะเป็นคริสต์ศาสนิกชน คือนับถือศาสนาคริสต์ แต่ว่าศาสนาคริสต์นั้นมีนิกายมากมายเหลือเกิน อย่างน้อยก็มีคาทอลิคกับโปรเตสแตนต์และนิกายย่อยในโปรเตสแตนต์อีกนับร้อย อันนี้ถ้ารัฐจะเข้ามาผูกพันกับคริสต์ศาสนาก็มีปัญหาขึ้นมา ว่าจะต้องผูกพันกับนิกายใดนิกายหนึ่ง ถ้ายกนิกายหนึ่งขึ้นไปแล้วนิกายอื่นก็ถือว่าไม่ได้รับความเป็นธรรม ก็จะเกิดความแตกแยกไปกันใหญ่ เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์จึงเน้นหนักไปในแง่ลบ ต้อง

ระวังไม่ให้เกิดความแตกแยก เป็นเรื่องในระหว่างคริสต์ศาสนาด้วยกันเอง อันนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ให้มีการแยกระหว่างรัฐบาลกับสถาบันศาสนา เพื่อหลีกเลี่ยงผลในแง่ลบ คือถ้าไปผูกพันเข้าแล้ว จะกลายเป็นทำให้เกิดผลเสียแตกแยกในประเทศ เพราะเป็นประเทศที่ไม่มีเอกภาพในทางศาสนา (ความจริง ในรัฐธรรมนูญและประกาศกฎหมายของอเมริกา ก็ไม่ได้บัญญัติว่า ให้แยกรัฐกับศาสนา เพียงแต่ไม่ให้ยกสถาบันศาสนาหนึ่งใดขึ้นเชิดชู ซึ่งสาเหตุสำคัญ ก็คือปัญหาระหว่างนิกายของคริสต์ศาสนาดังได้กล่าวแล้ว)

ส่วนในประเทศที่มีเอกภาพทางศาสนา ถ้าผูกพันให้ถูกต้องพอดีกับความชอบธรรมแล้ว มันก็ทำให้เกิดผลดีคือความสามัคคีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันนี้ถ้าหากไม่สัมพันธ์ก็อาจเกิดผลเสีย มันเป็นไปในทางกลับกัน คือกลายเป็นว่าถ้าไม่สัมพันธ์แล้วก็จะเกิดการแตกแยก หลักการอันนี้จะเห็นได้ว่า แม้แต่ในประเทศอเมริกาอย่างที่ว่ามานั้น ก็ยังต้องการความสัมพันธ์กับศาสนาชนิดที่มีผลดีต่อรัฐอยู่นั่นเอง ในเมื่อสัมพันธ์กับสถาบันศาสนาไม่ได้ คือสัมพันธ์กับ Church ไม่ได้ ก็ไปสัมพันธ์ในแง่ของตัวศาสนาที่เป็นนามธรรม ก็ออกในรูปที่เมื่อกี้พูดถึงว่าเป็น One Nation

under God ; In God We Trust อะไรพวกนั้น ตลอดจนกระทั่งเวลามีกิจการงานสำคัญ เมื่อผู้ที่มาปฏิญาณตนเป็นประธานาธิบดีนับถือนิกายไหนก็ไปเอาบาทหลวงหรือ Minister นิกายนั้น หรือที่สมควรมา นี่ก็เพื่อแก้ปัญหาสัมพันธ์ในแง่ลบ พยายามจัดให้เป็นความสัมพันธ์ในแง่บวกเท่าที่จะเป็นไปได้ แต่จะตัดความสัมพันธ์แท้จริงไม่ปรากฏ นอกจากในบางรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาอาจจะเป็นไปในแง่ของความสัมพันธ์อีกแบบหนึ่ง คือการเป็นปฏิปักษ์กับศาสนา นี่ก็ถือเป็นความสัมพันธ์อีกเหมือนกัน เป็นการสัมพันธ์อีกแบบหนึ่ง เพราะว่าในรัฐเช่นนั้นอาจมีอุดมการณ์หรือลัทธิอย่างอื่นที่ตั้งตัวเป็นศาสนาเสียเอง แล้วก็เลยต้องเป็นปฏิปักษ์กับศาสนาที่มีอยู่เดิม เพราะอุดมการณ์หรือลัทธิที่รัฐนั้นนับถือ มีหลักการทางศาสนาที่ขัดกับศาสนาแบบที่มีอยู่ก่อนแล้ว

ได้พูดเลยออกไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาในอเมริกา ขอให้ถือเป็นเพียงความรู้ประกอบ ไม่ใช่จะเอามาเปรียบเทียบโดยตรง เพราะถ้าเทียบกันแล้ว ก็มีหลายอย่างที่ไม่ตรงกัน เช่นแม้แต่พระภิกษุกับบาทหลวงก็ต่างกันมาก พระภิกษุเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นส่วนหนึ่งร่วมอยู่ในบริษัท ๔ เป็น

กัลยาณมิตรของชาวบ้าน แต่บาทหลวงเป็นเจ้าหน้าที่ศาสนา เป็นสื่อกลางระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ดังนี้เป็นต้น ปัจจุบันนี้ทางฝ่ายศาสนาคริสต์ในประเทศไทย มีนโยบายชัดเจนในการที่จะเข้ามาสัมพันธ์และปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนา ชาวพุทธ โดยเฉพาะพระจะต้องรู้เข้าใจความแตกต่างเป็นต้นนี้เป็นอย่างดี เพื่อจะสัมพันธ์ได้ถูกต้อง ถ้าสัมพันธ์โดยไม่มีความรู้ความเข้าใจชัดเจน ย่อมถือได้ว่าเป็นผู้ขาดความรับผิดชอบ และไร้สมรรถภาพในการที่จะรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา นี้เท่ากับพูดว่าพุทธศาสนานอกจากสัมพันธ์กับรัฐแล้ว ยังจะต้องสัมพันธ์กับศาสนาอื่น ๆ ด้วย และความสัมพันธ์ระหว่างศาสนานั้นก็เป็นเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง

มีเรื่องอะไรบ้าง ที่ทางรัฐไม่ควรเข้ามาก้าวก่ายในศาสนจักร

มีหลายเรื่องทีเดียว ว่าโดยหลักการก็ไม่ควรเข้ามาก้าวก่ายอยู่แล้ว เพราะตามหลักความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ก็เป็นการช่วยอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองให้กำลัง แม้แต่การชำระล้าง ปกติก็เป็นเรื่องของการให้กำลังแก่ทางศาสนาในการชำระภายใน คือ ก็ยังถือทางฝ่ายสถาบันศาสนาเป็นหลักอยู่นั่นเอง ถ้าจะให้เข้าใจชัดในเรื่องนี้ ก็ให้พิจารณาจากหลักความสัมพันธ์ที่พูดมาแล้วข้างต้น คือฝ่ายรัฐ

นั้นจะเข้าช่วยอุปถัมภ์บำรุงคุ้มครองทางฝ่ายศาสนา คือช่วยให้ท่านได้มีโอกาสทำหน้าที่ของท่านในทางธรรม ด้วยการแนะนำสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ที่นี้ในตอนที่ทำหน้าที่ของท่านก็เป็นเรื่องที่จะต้องให้ความเป็นอิสระแก่ท่าน จุดที่ไม่ก้าวก่ายก็อยู่ตรงนี้ คือรัฐจะช่วยอุปถัมภ์ในทางวัตถุเป็นต้น ช่วยให้กำลังต่าง ๆ ให้ท่านสามารถทำหน้าที่ของท่านด้วยดี แต่ในการทำหน้าที่โดยตรงของท่านแล้ว รัฐก็ไม่ยุ่งเกี่ยวแทรกแซง

เมื่อรัฐทำถูกต้องตามหลักความสัมพันธ์นี้แล้ว ผลดีก็จะเกิดแก่รัฐเอง คือเมื่อพระสงฆ์มีกำลัง สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนในทางธรรมได้อย่างดีแล้ว ประชาชนประพฤติอยู่ในศีลในธรรม ปฏิบัติการต่าง ๆ ที่ชอบธรรม สังคมสงบสุข มีความเรียบร้อย ก็เป็นประโยชน์แก่การปกครองเป็นประโยชน์แก่รัฐอยู่ในตัว การก้าวก่ายจะเกิดขึ้นและเป็นผลเสียหาย ในเมื่อทางฝ่ายรัฐหรือผู้ปกครองนั้นไม่ได้ปกครองเพื่อให้เกิดผลดีแก่การปกครองแท้จริง แต่ปกครองเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ในการที่จะเสวยอำนาจ ในการที่จะได้มีความมั่นคงของอำนาจส่วนตัว หรือต้องการผลประโยชน์ต่าง ๆ และเข้าไปก้าวก่ายโดยเอาทางฝ่ายพระสงฆ์หรือสถาบันทางศาสนา เข้ามาเป็นฐานรองรับอำนาจ หรือเป็น

เครื่องสนับสนุนการมีอำนาจนั้นในแง่ต่าง ๆ ทำให้ท่านย่อหย่อนในการปฏิบัติหน้าที่ในการศึกษาธรรมวินัย ในการที่จะเผยแพร่แนะนำสั่งสอนธรรมที่ถูกต้องแก่ประชาชน อันนี้จะเกิดผลเสีย

เท่าที่ได้ถามมานั้นมีขอบเขตกว้างขวาง เป็นการสนทนาเกี่ยวกับความสัมพันธ์โดยทั่ว ๆ ไป อยากจะจำกัดเฉพาะในรอบ ๒ ศตวรรษแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนาเป็นอย่างไร

ความสัมพันธ์โดยทั่ว ๆ ไป ก็คล้ายกับหลักการที่ได้กล่าวมาแล้ว และเป็นไปตามแนวของวัฒนธรรมไทย เนื่องด้วยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสถาบันพุทธศาสนาในประเทศไทยที่สืบมาจากยุคก่อน ๆ แต่ก็มีลักษณะพิเศษอยู่บ้าง ซึ่งจะตั้งข้อสังเกตโดยแบ่งเป็น ๒ ช่วงกว้าง ๆ คือ

ระยะแรก ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์มาถึงครบศตวรรษที่ ๑ คือถึงในราวรัชกาลที่ ๕ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพุทธศาสนานั้นแน่นแฟ้นมาก เป็นไปตามแบบแผนประเพณี และบางทีก็แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น รัฐกับพุทธศาสนาเรียกได้ว่ามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากทีเดียว วัดยังเป็นศูนย์กลางของสังคม เป็นแหล่ง

การศึกษาและวัฒนธรรม รัฐก็ช่วยอุปถัมภ์ในด้านวัตถุปัจจัย ๔ การก่อสร้างปูชนียสถานวัดวาอารามเป็นไปอย่างมากมาย และเน้นมากเป็นพิเศษในบางยุคบางสมัย นอกจากนั้นทางรัฐก็ได้ช่วยคุ้มครอง ให้มีความบริสุทธิ์หมดจด เช่นการที่ได้ออกกฎหมายกฎพระสงฆ์ เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ รัฐได้ช่วยอุปถัมภ์บำรุงกิจการพระศาสนาโดยเฉพาะการศึกษามาก เช่นว่าองค์พระประมุขได้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลต่าง ๆ ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาทางพุทธศาสนา โดยพระองค์ก็ได้ศึกษาเอง หลายพระองค์ทรงเป็นปราชญ์ในทางพุทธศาสนา และอุปถัมภ์การศึกษาทางพุทธศาสนา เช่นการสอบเป็นต้น โดยถือเป็นพระราชภารกิจ และโปรดเสด็จไปในการสอบด้วยพระองค์เอง เช่นในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีเรื่องปรากฏอยู่ในบันทึกต่าง ๆ ว่า เสด็จไปฟังการสอบความรู้พระสงฆ์และอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ที่สอบได้ โดยที่ในปัจจุบันก็มีร่องรอยของประเพณีต่าง ๆ เหลือไว้ให้เห็น เช่นการพระราชทานพัดเปรียญเป็นต้น ในรัชกาล ๑ ก็มีการสังคายนาด้วย และแม้ในตอนที่รับความเจริญจากตะวันตกใหม่ๆ องค์พระประมุขก็พยายามให้พุทธศาสนามีส่วนสำคัญในการดำเนินการศึกษา หรือปรับปรุงการศึกษาของบ้านเมือง

ระยะที่สอง เมื่อสิ้นศตวรรษที่ ๑ ขึ้นสู่ศตวรรษที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และได้มีการรับอารยธรรมทางตะวันตกเข้ามาเต็มที่แล้ว โดยเฉพาะในยุคประชาธิปไตยนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับรัฐเป็นไปในด้านรูปแบบ โดยเฉพาะพิธีกรรมเป็นส่วนมาก ในด้านตัวท่านผู้ปกครองเอง ก็ได้รับการศึกษาสมัยใหม่จากตะวันตก ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนา ก็มีความรักและอยากอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนาอยู่ แต่ก็เป็นไปในทำนองที่ว่ามักจะจับจุดในการอุปถัมภ์ไม่ถูก หรือว่าสัมพันธ์ไม่ถูกจุดอะไรดังนี้เป็นต้น และถึงกับได้เกิดมีความรู้สึกในทำนองที่ว่า เรื่องของรัฐกับเรื่องของศาสนาแยกกันไม่ก้าวก่ายกัน เช่นว่าการศึกษาทางฝ่ายพระสงฆ์กับของรัฐควรเป็นเรื่องต่างคนต่างทำ ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวก้าวก่ายกันดังนี้เป็นต้น

การที่พูดอย่างนี้เป็นเครื่องแสดงให้เราเห็น หรือจับได้ว่า ผู้บริหารในยุคปัจจุบันนี้ ไม่มีความเข้าใจพื้นเพเดิมในทางประเพณีความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาในประเทศไทย คือไม่รู้จุดที่ว่าแค่ไหนควรสัมพันธ์กัน แค่ไหนควรแยกกัน ถ้าไม่รู้ไม่เข้าใจทั้งหลักศาสนาทั้งพื้นฐานประเพณี ก็อาจจะเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน และสัมพันธ์กันในทางที่ไม่ถูกต้อง ส่วนที่ควรจะเข้ามาช่วยเหลือเกื้อกูลร่วมงานกันก็ไม่ได้ร่วม ส่วนที่ไม่ควร

เข้ามาก้าวก่ายกลับเข้าไปก้าวก่ายกัน ก็เลยเกิดเป็นปัญหาขึ้น ที่ว่านี้รวมไปถึงว่าสิ่งที่ควรอุปถัมภ์ก็ไม่อุปถัมภ์ สิ่งที่ไม่ควรอุปถัมภ์ก็ไปอุปถัมภ์ดังนี้ด้วย เมื่อขาดความรู้ความเข้าใจเสียแล้วจะทำอะไรมันก็มีทางผิดพลาดได้มาก อย่างน้อยก็ไม่ตรงจุด อีกอย่างหนึ่งก็มีข้อสังเกตว่า ในสมัยปัจจุบันมีปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐบาลมาก รัฐบาลต่าง ๆ มักประสบปัญหาไม่สู้จะมีความมั่นคง เมื่อห่วงในความมั่นคงของตัวเอง ก็ทำให้ไม่มีเวลาหรือว่าไม่ค่อยกล้าที่จะมายุ่งเกี่ยวกับเรื่องทางด้านศาสนา ยิ่งตนเองไม่ค่อยจะมีความรู้ความเข้าใจเรื่องศาสนา และเนื้อหาของวัฒนธรรมประเพณีอยู่ด้วย ก็มีทางผิดพลาดได้มาก จึงยิ่งทำให้ไม่ค่อยกล้า เลยไปกันใหญ่

อย่างที่มีฝรั่งบางคนเขาศึกษาเรื่องเมืองไทย เรื่องพระพุทธศาสนาในเมืองไทยนี่ แล้วก็ว่ากันว่ารัฐได้พยายามดึงให้สถาบันพุทธศาสนา หรือสถาบันสงฆ์เข้ามาอยู่ในอำนาจของรัฐ หรือขึ้นต่อรัฐ ซึ่งเป็นมากขึ้นในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ขึ้นต่อรัฐอย่างเต็มที่สิ้นเชิง จริงหรือไม่

ขึ้นต้นก็ตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่านี่เป็นคำที่ฝรั่งว่า ทำไมต้องรอให้ฝรั่งว่า กลายเป็นว่าเดี๋ยวนี้มีปัญหาว่า เรื่องเหล่านี้ ในเมืองไทยเราเองไม่ค่อยได้ศึกษา กลายเป็นว่าพวกที่ศึกษาเอาจริงเอาจังในเรื่องของเราก็เป็นพวกฝรั่ง ฝรั่งศึกษากันว่างั้นว่างี้ เราก็ต้องกลับไปเอาความรู้ความเข้าใจมาจากฝรั่ง เราไม่ค่อยสนับสนุนให้คนของเราศึกษา เพราะกลัวอย่างนั้นเพราะกลัวอย่างนี้ กลัวจะทำให้เกิดปัญหาแห่งการปกครองเป็นต้นบ้าง มัวแต่สนใจเรื่องของฝรั่งบ้าง เลยทำให้ขาดการค้นคว้ากัน หย่อนในทางการศึกษา ในเรื่องการศึกษานี้ควรจะส่งเสริม และก็ชี้จุดชี้ช่องที่ควรจะศึกษาจะได้ศึกษากันอย่างถูกต้อง

เรื่องที่ว่ามีการรวบอำนาจนี้ก็มีความถูกอยู่ แต่เราก็ต้องศึกษาทั้งในแง่ดีแง่เสีย ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เรื่องศาสนานี้เป็นเรื่องที่มีผลเกี่ยวข้องกับประชาชนโดยตรง เป็นเรื่องสำคัญมาก ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้ปกครองจะต้องเอาใจใส่ สำหรับในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น อำนาจได้เข้ามาอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างมากมาย เรียกได้ว่าเป็นการรวมศูนย์อำนาจ หรือดึงอำนาจเข้ามาสู่ศูนย์กลาง ทั้งอำนาจในฝ่ายอาณาจักรเองและทางฝ่ายคณะสงฆ์ แต่ก็มีเหตุผลอยู่ว่าสมัยนั้น เป็นระยะที่เรากำลังเผชิญ

กับอารยธรรมตะวันตก เผชิญกับลัทธิอาณานิคม เราต้องการความเป็นอันหนึ่งอันเดียวในการที่จะต่อสู้กับภัยจากภายนอก ในการที่จะเร่งรัดสร้างความเจริญให้ทัดเทียมตะวันตก หรือฝ่ายที่มาจากภายนอกนั้น ในเมื่อต้องการความเร่งรัด และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเช่นนี้ นโยบายสำคัญอันหนึ่งที่จะให้สมหมายก็คือการดึงอำนาจมาสู่ศูนย์กลาง เพื่อความเข้มแข็งพร้อมเพรียงและทำอะไรได้รวดเร็ว

ทางฝ่ายคณะสงฆ์นั้น จะเห็นว่าได้มีการออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ซึ่งเปิดทางให้แก่การศึกษาที่พระสงฆ์จะได้จัดทำ จะได้ดำเนินออกไปจากศูนย์กลางและจัดได้ทั่วประเทศ และในด้านการปกครองคณะสงฆ์ก็ตั้งมหาเถรสมาคมขึ้น เป็นที่ปรึกษาของในหลวง โดยเฉพาะก็มุ่งเพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาเป็นสำคัญ ที่นี้ในสมัยต่อมา พ.ร.บ. ที่ออกภายหลังก็มีลักษณะรวบอำนาจอีก แต่เหตุผลของสมัยนี้กับในสมัยก่อนจะเหมือนกันหรือไม่ สภาพแวดล้อมต่างกันหรือไม่อย่างไร เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ออกไป และก็ดูผลดีผลเสียให้ละเอียด เช่นว่า สมัย ร. ๕ รวมอำนาจโดยมีเป้าหมายที่ว่า จะเปิดช่องทางให้แก่การดำเนินนโยบายการศึกษา แต่สมัยหลังอาจเป็นการรวมอำนาจทางการ

ปกครองนิ่ง ๆ หรืออย่างไร อย่าง พ.ร.บ. ๒๕๐๕ อย่างที่ว่านี้ ฝรั่งเขาก็วิเคราะห์ในรูปอย่างที่ถามเมื่อกี้ คือเขาว่าเป็นการดึงอำนาจมารวมไว้ โดยให้คณะสงฆ์ขึ้นกับทางฝ่ายรัฐโดยเต็มที่สิ้นเชิง เราเองก็ควรจะได้ศึกษาเรื่องนี้กันอย่างมีใจเป็นกลาง ตั้งอุเบกขา อย่าเอาอารมณ์เข้าว่า แล้วก็ดูผลดีผลเสีย

แต่อย่างไรก็ตาม ขอให้คำนึงถึงหลักการอย่างที่ว่ามาข้างต้น คำนึงถึงความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ระหว่างรัฐกับสถาบันพุทธศาสนา ตราบใดที่ขอบเขตความสัมพันธ์ยังเป็นไปโดยชอบ คือทางรัฐให้อุปถัมภ์ค้ำจุน ให้พระสงฆ์มีกำลังในการทำหน้าที่ของท่าน ในการเผยแพร่ธรรมสั่งสอนประชาชนในสิ่งที่ถูกต้อง ตลอดจนสั่งสอนแนะนำธรรมแก่ผู้ปกครองเองด้วยแล้ว ถ้ามีพลเมืองของตนเข้าไปเบียดเบียนทำลายพระพุทธศาสนาให้เสียความบริสุทธิ์ ก็ไปนำเอาคนเหล่านั้นออกมาเสีย หรือช่วยในด้านกำลังที่จะแก้ไขสิ่งเสียหายเหล่านั้น ส่วนการที่พระสงฆ์จะทำหน้าที่ของท่านนั้น ก็ให้ท่านเป็นอิสระในการเผยแพร่สั่งสอนธรรม ส่งเสริมให้ท่านศึกษาค้นคว้า ให้ท่านทำได้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ทำใจตั้งมั่นไว้ว่า เราจะเชิดชูธรรม และบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน อย่างนี้มันก็เป็นความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง

แต่ถ้าหากว่าไปทำโดยมุ่งจะเอาสถาบันพระสงฆ์มาเป็นเครื่องส่งเสริมอำนาจของตนเอง เป็นเครื่องช่วยให้ตนสามารถเสวยหรือแสวงหาผลประโยชน์ได้มากขึ้น ในเรื่องประโยชน์ส่วนตน อย่างนี้ก็มีแต่ทางผิดพลาด ถ้าทำอย่างนี้รัฐอาจจะอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์อย่างมากมาย แต่จะเป็นไปในลักษณะที่ทำให้พระสงฆ์เกิดความรู้สึกว่าต้องพึ่งรัฐ ต้องขึ้นต่อรัฐ หรือมีความสุขสบายด้วยการแอบอิงผู้ปกครอง แต่ว่าจะห่างเหินจากประชาชน ในตอนแรกก็อาจจะเป็นผลดีแก่ผู้ปกครอง แต่นาน ๆ เข้าก็จะเป็นผลเสียแก่รัฐเอง ในเมื่อพระสงฆ์นั้นห่างจากประชาชน ต่อไปพระสงฆ์ก็ขึ้นต่อรัฐต่อผู้ปกครองฝ่ายเดียว ฝากความหวังไว้กับผู้ปกครอง รอฟังผู้ปกครอง อิทธิพลหรืออำนาจในทางประชาชนที่เป็นบุญเก่าก็ค่อย ๆ จืดจางเสื่อมหายหมดไป แล้วต่อแต่นั้น คณะสงฆ์ก็กลายเป็นสถาบันที่ลอยโหวงเหวง ไม่มีประโยชน์จะช่วยอะไรแก่รัฐไม่ได้ แต่ถ้าพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างอิสระ คอยสั่งสอนแนะนำประชาชนไป ถูกต้องตามหน้าที่ของท่าน ให้ประชาชนรู้จักธรรม สิ่งที่ชอบที่ควร ประพฤติปฏิบัติชอบธรรม พัฒนาทั้งกาย ศีล จิต ปัญญา เสร็จแล้วผลประโยชน์ก็มาตกแก่รัฐนั้นเองไม่หายไปไหน และอำนาจที่เป็น

ไปโดยชอบธรรมของพระสงฆ์ที่มีต่อประชาชนนี่แหละ ก็กลับมาเป็นเครื่องเอื้ออำนวยแก่การปกครองที่เป็นไปโดยชอบธรรมเช่นเดียวกัน

เหตุการณ์ในพุทธศาสนาปัจจุบันนี้ ควรที่ทางรัฐจะได้เข้ามาชำระล้างหรือยัง

เห็นจะไม่ต้องใช้คำว่าชำระล้าง มันจะแรงไป อาจจะเข้ามากำจัดสิ่งเสียหาย ก็ได้ความหมายอย่างเดียวกันนั่นเอง ว่าที่จริงแล้วมันควรจะเป็นเรื่องของการบำรุงกันมากกว่า เรื่องที่เกิดขึ้นกับสมัยปัจจุบัน ถ้าได้กระทำให้ถูกก็น่าจะเป็นไปในรูปที่ว่า ได้ช่วยกันบำรุงกันมาแต่ต้น แต่ในเมื่อมันเกิดเหตุอย่างนี้ขึ้นมาแล้วจะแก้ไขกำจัดกันอย่างไร ก็ต้องดูเหตุตั้งแต่ต้นว่าทำไมเราจึงบำรุงกันไม่ได้ ถ้าหากว่าผู้ที่ปฏิบัติการในเรื่องนี้ก็คือคนพวกเดียวกันกับผู้ที่บำรุงกันไม่ได้หรือไม่รู้จักบำรุงกัน เวลาจะมาชำระล้างก็อาจจะประสบปัญหาอย่างเดียวกันอีก คือชำระล้างแก้ไขไม่ได้ เพราะตอนแรกไม่มีความรู้ความเข้าใจที่จะบำรุงกันไว้ ตอนนี้ก็เกิดว่าไม่มีความรู้ความเข้าใจที่จะแก้ไข แต่ข้อนี้อาจจะแก้ไขได้ที่ผู้ปกครองเอง คือตอนโน้นไม่มีความรู้ความเข้าใจที่จะบำรุงกัน มาถึงตอนนี้ก็เรียนรู้เพื่อที่จะได้แก้ไข

เพราะฉะนั้น สิ่งสำคัญก็คือ ทางฝ่ายรัฐจะต้องเรียนรู้ต้องสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม เราจะต้องยอมรับความเป็นจริงอย่างหนึ่ง คือมีเรื่องน่าเห็นใจอยู่ว่า ผู้บริหารในสมัยปัจจุบันไม่ใช่เฉพาะตัวระดับผู้ปกครองแท้ ๆ เท่านั้น คือแทบทุกระดับในกิจการของรัฐ มันเป็นไปตามธรรมดาของเหตุปัจจัย คือเราได้รับการศึกษามาแบบตะวันตกและห่างเหินจากวัฒนธรรมดั้งเดิมมานาน ก็ไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องทางพระศาสนา ตลอดจนกระทั่งวัฒนธรรมของตนเอง ในตอนนี้ก็เพียงว่าเรายอมรับความจริงอันนี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องที่น่าอายน่าเสียอะไร ยอมรับความจริงแล้วก็ศึกษาให้รู้ให้เข้าใจ ให้ถูกต้องและให้เพียงพอ ในเมื่อเป็นสิ่งสำคัญ เราก็จะต้องศึกษา เมื่อศึกษาให้เข้าใจดีแล้ว ก็คงจะช่วยกันแก้ไขให้เสร็จสิ้นไปได้ ถ้าหากว่าไม่ทันการ ก็ต้องหาบุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจมาให้กำลัง

เป็นอันว่าคำถามข้อนี้ จะตอบก็ได้ว่า สภาพของพระพุทธศาสนาขณะนี้ถึงเวลาแล้วที่รัฐจะรีบชำระล้าง สิ่งที่ต้องชำระล้างโดยรีบด่วนก่อนอะไร ก็คือ ความไม่รู้ ความไม่เข้าใจ และไม่ต้องไปชำระล้างที่อื่นที่ไหน ชำระล้างที่ตัวเองก่อน เริ่ม

ตั้งต้นแต่รัฐเอง หรือผู้ที่รับผิดชอบกิจการของบ้านเมืองนี่แหละ ตลอดทุกระดับทีเดียว โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่จะมาเป็นผู้บริหาร หรือมารับผิดชอบงานต่าง ๆ ต่อไป ด้วยการให้การศึกษาที่ถูกต้อง รวมทั้งพระสงฆ์ที่รับผิดชอบต่อพระศาสนา ต่อการนำธรรมเข้าถึงประชาชนด้วย ที่ว่านี้เป็นเรื่องที่เรามายอมรับความจริงกัน เป็นเรื่องของการเข้าใจกันด้วยความเห็นอกเห็นใจ มิใช่จะมากล่าวหาต่อว่ากัน เป็นการมุ่งประโยชน์ส่วนรวม ช่วยกันค้นหาสมุฏฐานให้พบ จะได้แก้ไขให้ได้ผล

สมัยก่อน นอกจากเรื่องศาสนาเองแล้ว ไม่ว่าจะเป็นวิชาการอะไร อย่างที่เดี๋ยวนี้เรียกกันว่า ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คณิตศาสตร์ เป็นต้น พระสงฆ์เป็นผู้รู้นำหน้าทั้งนั้น ท่านบรรยายเรื่องจักรวาล โลกสัณฐาน เขาหิมพานต์ พระสุเมรุ ทะเลสีทันดร สิงห์เสือสรรพสัตว์ ตลอดจนวิธีคิดคำนวณเลขต่าง ๆ ไว้ในคัมภีร์มากมาย ส่วนทางฝ่ายคฤหัสถ์หรือชาวบ้านคนไหนไม่รู้ถ้อยคำทางศาสนา ไม่เข้าใจข้อธรรมพื้น ๆ ไม่รู้จักตัวละครสำคัญ ๆ ในวรรณคดีพุทธศาสนา ก็ต้องนับว่าเป็นคนล้าหลังหรือเถื่อนเสียเป็นอย่างยิ่ง แต่สมัยนี้กลับตรงกันข้าม ถ้าพระสงฆ์ท่านใดไม่รู้เรื่องราวสมัยปัจจุบัน ไม่เข้าใจเหตุการณ์ พูดถึง

ศัพท์วิชาการสมัยนี้ไม่เข้าใจ แสดงความไม่รู้ออกมา ก็ถูน่ารักดี ส่วนคฤหัสถ์ผู้บริหารหรือนักวิชาการท่านใดพูดถึงถ้อยคำทางพระพุทธศาสนาผิด ๆ ถูก ๆ ก็เห็นเป็นโก้ดี

ย้อนหลังไป ๑๐๐ ปี ซึ่งความรู้และความเจริญในโลกยังไม่ถึงขนาดปัจจุบันนี้ สมัยนั้นผู้นำของสถาบันสงฆ์ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้รอบรู้เท่าทันทั้งด้านพระศาสนา และวิทยาการกิจการแห่งโลกในยุคสมัยนั้น จึงทรงดำเนินกิจการพระศาสนาแก้ปัญหาต่าง ๆ นำคณะสงฆ์ให้เจริญมั่นคงต่อมาได้ดี ไม่ต้องพูดถึงองค์พระประมุขซึ่งก็ทรงรอบรู้ทั้งการพระศาสนาและกิจการบ้านเมืองอย่างดีเยี่ยม ปัจจุบันนี้ในเมื่อพระศาสนาตกอยู่ท่ามกลางวิทยาการ สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าต่อมาอีกมากมาย ผู้บริหารผู้รับผิดชอบพระศาสนาและกิจการบ้านเมือง ควรจะต้องมีความรู้เท่าทันสถานการณ์และวิทยาการต่าง ๆ มากขึ้นอีกเพียงใด

ผู้รับผิดชอบการพระศาสนาหรือกิจการบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นผู้นำบริหารนักวิชาการหรือมีฐานะใด ๆ ก็ตาม จะต้องเป็นผู้เข้าถึงพื้นฐานของไทย จะต้องไล่ทันความคิดและสถานการณ์ร่วมสมัย จึงจะทำหน้าที่ให้เป็นผลดีได้ ถ้าไม่เข้าให้ถึงพื้นฐานเ

ของไทย ไล่ไม่ทันความคิดและสภาพปัญหาปัจจุบันแล้ว ก็แทบไม่มีหวังเลยว่า จะสามารถแก้ปัญหา หรือสามารถนำกิจการส่วนรวมให้ดำเนินไปได้ด้วยดี คำว่าพื้นฐานของไทย ย่อมรวมถึงศาสนาและวัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญ ความคิดและสถานการณ์ร่วมสมัยกินความกว้างออกไปถึง แม้แต่ความคิดของฝรั่งและสถานการณ์ของโลก เท่าที่เป็นสภาพแวดล้อมซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องปัญหาสำคัญในวงการศาสนาปัจจุบันก็เกิดจากข้อบกพร่องนี้ จะเห็นว่าแม้แต่บุคคลที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจหลักพระศาสนา กล้าเดากล้าพูดอธิบายไปตามสบาย นำเอาข้อปฏิบัติที่ถูกต้องดีงามไปถืออย่างผิด ๆ เมื่อตั้งใจปฏิบัติทำให้คร่ำเคร่งจริงจัง แม้ว่าจะงมงาย ก็สามารถชักจูงคนจำนวนไม่น้อย แม้แต่ที่เรียกกันว่ามีการศึกษาดี ให้ไปเข้าพวกถือตามได้ และสามารถก่อให้เกิดความหวั่นไหวไม่น้อยแก่คณะสงฆ์ เมื่อพิจารณาคนที่เรียกว่ามีการศึกษาจำนวนมากในปัจจุบัน ก็อาจเห็นได้ว่า เพราะการที่ไม่ได้รับการศึกษาชนิดที่ช่วยให้เข้าถึงพื้นฐานไทยนั่นเอง พวกหนึ่งก็ก้าวไปอยู่ในฐานะผู้รับผิดชอบกิจการบ้านเมือง ชนิดที่ไม่สามารถเข้าใจ ไม่อาจแก้ไขปัญหาสังคมทางศาสนาเช่นนี้ได้ บางพวกก็เจริญก้าวหน้าไปเข้าสังกัดในลัทธิที่ แม้เขาจะปรับปรุงพระพุทธ-

ศาสนาให้คลาดเคลื่อนไปจากหลักการที่แท้จริง ก็ยังหลงไปตามส่วนผู้รับผิดชอบฝ่ายสถาบันพระศาสนา ก็ไม่ได้รับการศึกษาชนิดที่จะช่วยให้คนมีการศึกษาเหล่านั้นรับฟัง ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงสภาพของคณะสงฆ์เองที่ปล่อยล้ามานาน จนบนหลังกลายเป็นที่ทำนาอย่างชุ่มแฉะของสำนักหรือลัทธิต่าง ๆ ถ้าหากผู้รับผิดชอบการพระศาสนาและกิจการบ้านเมือง ได้มีการศึกษา และดำเนินการศึกษาชนิดที่เข้าให้ถึงพื้นฐานของไทย ไล่ให้ทันความคิดและสถานการณ์แห่งยุคสมัยแล้ว ไหนเลยสภาพปัญหาเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้

ความจริงสภาพเช่นนี้พ้องว่า การชำระล้างอย่างเดียวไม่พอจะต้องมีการปรับปรุงด้วย และการปรับปรุงสำคัญยิ่งกว่าด้วยซ้ำ สภาพปัญหาสุกงอมเต็มที่เหมือนจะเร้าคณะสงฆ์อยู่ ให้เร่งมองออกไปรอบตัว และรีบปรับปรุงกิจการของตน แต่อีกด้านหนึ่งมองดูเหมือนน่าสงสารพระศาสนาว่า ในคราวที่ต้องการการปรับปรุงนี้ ก็มีผู้ตั้งตัวขึ้นมาปรับปรุง แต่กลับทำเลยเถิดไปเสียอีกทางหนึ่ง จนกลายเป็นจะต้องมีการปรับปรุงสองชั้น ทั้งปรับปรุงแก้สภาพเสื่อมโทรม ทั้งต้องปรับปรุงการปรับปรุงที่ผิดด้วย

ดังนั้น ก่อนจะถึงคำถามว่า ถึงเวลาหรือยังที่ทางรัฐจะเข้ามาชำระล้างในพระศาสนา ก็มีคำถามข้อหนึ่งแทรกเข้ามาว่า ผู้ที่จะทำงานชำระล้างนั้น มีความพร้อมที่จะทำหน้าที่หรือยัง ถ้าไม่พร้อม นอกจากอาจแก้ปัญหาไม่สำเร็จหรือยิ่งทำให้เกิดความเสียหายมากขึ้นแล้ว ถึงจะแก้ปัญหาเฉพาะคราวนั้นสำเร็จ ก็จะต้องประสบปัญหาอื่น ๆ ที่ยุ่งยากอีกเรื่อยไป จนในที่สุดก็จะแก้ไม่ไหว

เป็นไปได้ไหมครับที่มีคนพูดกันว่า บ้านเมืองไทยไม่เคยมีพุทธศาสนาที่แท้จริงเลย

เรื่องนี้ไม่ใช่จะวินิจฉัยกันได้ง่าย ๆ หรือตอบเด็ดขาดทันทีไป เราจะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ให้ละเอียดลออ วิเคราะห์ให้ชัดเจน เพราะว่าเรื่องประวัติศาสตร์เมืองไทยเรายังไม่ได้มีการศึกษาให้ละเอียดเพียงพอ ไม่ควรจะด่วนว่าไป คำถามที่ว่านั้นก็เป็นข้อสังเกตที่ควรรับฟัง และเมื่อรับฟังไปแล้วก็เป็นฐานสำหรับการพิจารณาและศึกษาค้นคว้า คนที่ฟังนี้มี ๒ พวก พวกหนึ่งพอได้ยินเขาว่าบ้านเมืองไทยไม่เคยมีพุทธศาสนาแท้จริง ก็เลยพลอยเห็นตามไปเสีย อีกพวกหนึ่งก็เป็นฝ่ายตรงข้าม คือเอียงสุดไปอีก

ข้างหนึ่ง พอเขาว่าอย่างนี้ก็โกรธ ได้แต่ด่าตอบเขาไป ความจริงควรจะถือว่าเป็นคำเตือนสติที่มีประโยชน์ เป็นข้อสังเกตที่น่าศึกษาพิจารณา แล้วก็นำไปเป็นพื้นฐานในการที่จะศึกษาค้นคว้าอย่างแท้จริง ให้เกิดความรู้ความเข้าใจว่าอะไรกันแน่ เป็นอย่างไรกันแน่ อาจจะเป็นจริงก็ได้ หรืออาจไม่เป็นจริงก็ได้

คนที่พูดคำนี้อยู่ในยุคปัจจุบันที่สภาพห่างไกลจากพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นแล้ว หรือเรียกว่ามีการแยกทางโลกกับทางธรรมมาก หรือว่ากิจการทางฝ่ายรัฐกับฝ่ายพระสงฆ์ได้มีการแยกห่างกันอะไรทำนองนี้แล้ว คนที่เกิดในยุคนี้มีความห่างในด้านพื้นฐานทางวัฒนธรรม ภาพที่มองเห็นอาจจะไม่ชัดดีเท่าที่ควรก็เป็นได้ ยิ่งกว่านั้นสภาพของพุทธศาสนาปัจจุบันที่เราประสบอยู่ ก็อาจจะไม่ใช่เครื่องส่องที่ชัดเจน ในการที่จะเอาไปใช้มองพุทธศาสนาในยุคก่อน ๆ ว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ และสมัยก่อนก็มีหลายยุคหลายตอนแบ่งซอยออกไปได้มาก ในสมัยก่อนบางสมัยบางตอนอาจจะมีดี ๆ ที่เรายังไม่รู้ไม่เข้าใจทั่วถึงชัดเจนก็ได้ บางอย่างของสมัยก่อนเราอาจจะรับมาแต่ส่วนที่เป็นเปลือกเป็นกระพี้ หรือสืบทอดกันมาในรูปที่คลาดเคลื่อนไป แล้วเราก็เหมาเอาว่าอย่างนั้นเป็นพุทธศาสนาในเมืองไทยสมัยก่อน ๆ ทุกยุคทุกสมัยไป

ก็อาจจะผิดพลาดได้ แต่อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า อย่างน้อย คำกล่าวที่ว่านี้เป็นข้อสังเกตชนิดเตือนสติได้อย่างดี อาจจะเป็นได้ หรือน่าจะเป็นได้ว่าในหลายยุคหลายสมัยที่เดียว เรามีพุทธศาสนาที่ไม่แท้จริง หรือคนที่เข้าถึงความแท้จริงของพุทธศาสนามีน้อยเหลือเกิน คนส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ความเข้าใจเช่นนั้น และในเวลาเดียวกัน สภาพปัจจุบันอาจเสื่อมทรามกว่าหลายยุคหลายสมัยของอดีต เช่นการนับถือที่คล้าย ๆ กัน ซึ่งมีมาในสมัยก่อนกับที่เป็นอยู่ในสมัยปัจจุบัน ความจริงอาจไม่เหมือนกันก็ได้ แม้แต่การนับถือผีสางเทวดา ความเชื่อในไสยศาสตร์ของคนไทยในสมัยก่อนกับสมัยนี้ ที่เขานับถือและปฏิบัติสมัยก่อน ก็อาจมีแง่มีมุมที่ถูกต้องมีหลักมีเกณฑ์บางอย่าง แต่ว่าสมัยนี้มันเคลื่อนคลาดไป ในสมัยนี้กลับเสื่อมลงไป ไปสู่ทางที่ผิดลุ่มหลงงมงายยิ่งกว่าสมัยก่อนก็อาจจะเป็นได้ เมื่อเรายังไม่ได้ศึกษาชัดเจนเราก็อาจจะมองสุ่ม ๆ กันไปว่า การนับถือเชื่อถือเรื่องเหล่านี้ของสมัยก่อนเหมือนสมัยนี้

ขอตั้งข้อสังเกตเพิ่มขึ้นอีกหน่อยหนึ่งว่า ปัจจุบันนี้ในทางตะวันตกฝรั่งบางพวกเขาเริ่มตั้งข้อสังเกตว่า อารยธรรมของเขากำลังเกิดปัญหา แล้วปัญหานี้ก็เกิดจากความงมงายในวิทยาศาสตร์

และความงมงายในเทคโนโลยี ที่นี้หันมาดูในเมืองไทยเราปัจจุบันนี้เทียบสมัยก่อน ๆ อาจจะมีความงมงายในพุทธศาสนาเกิดขึ้นบ้างในบางยุคบางสมัย ถ้าหากว่าไม่ทั้งหมด ถ้าในกรณีที่ว่าบ้านเมืองไทยไม่เคยมีพุทธศาสนาที่แท้จริงเลย ก็กลายเป็นว่าเคยมีแต่ความงมงายในพุทธศาสนา ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ในสมัยปัจจุบันนี้มันจะหนักกว่านั้น คือว่ามีทั้งความงมงายในพระพุทธศาสนา ความงมงายในวิทยาศาสตร์ ความงมงายในเทคโนโลยี มาผสมโรงกันเต็มที่ ตัวของพุทธศาสนาเองไม่ใช่เรื่องงมงาย วิทยาศาสตร์ก็ไม่ใช่เรื่องงมงาย และเทคโนโลยีก็ไม่จำเป็นต้องงมงาย แต่ว่าคนไปนับถือปฏิบัติอย่างงมงาย เพราะฉะนั้นก็ต้องมีการแก้ไขให้มีการนับถือพุทธศาสนาชนิดที่ไม่งมงาย มีวิทยาศาสตร์ชนิดที่ไม่งมงาย มีเทคโนโลยีชนิดที่ไม่งมงาย

สถาบันพุทธศาสนาในเมืองไทยปัจจุบัน ถึงยุคที่เราจะเรียกว่าเป็นต้นไม้ล้มต้นตายได้หรือไม่

คำที่ว่านี้ก็เคยพูดเองและเคยได้ยิน ดูเหมือนว่าตอนนี้จะได้ยินมากขึ้นบ้าง และท่าทีต่อเรื่องนี้ก็เหมือนกับที่พูดเมื่อกี้ หรือเหมือนกับคำถามที่ถามมาแล้ว คือว่าอย่าด่วนใช้อารมณ์ ไม่ใช่ใครว่า

อย่างนี้เราก็โมโหโกรธไป แต่เป็นข้อสังเกตสำหรับเตือนสติ และนำมาพิจารณาศึกษาวิเคราะห์ดูว่าเป็นอย่างไรกันแน่ จะได้ดำรงอยู่ในความไม่ประมาท ข้อสำคัญก็คือว่า คำติติง คำเตือนอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ เราควรจะได้รับประโยชน์ทั้งสิ้น เพื่อจะทำให้เกิดความไม่ประมาทและก็เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนา

มีความจริงอยู่ไม่น้อยว่า สภาพของพุทธศาสนาที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นสภาพของการได้รับผลบุญเก่า บางทีอาจจะพูดรุนแรงไปว่ากินบุญเก่า คือว่าบรรพบุรุษของเราได้สร้างกันมาสั่งสมกันมา มีวัดวาอารามมากมายใหญ่โต มีประเพณีที่เออออำนวยให้ มีพระสงฆ์บวชจำนวนมากมาย และสิ่งก่อสร้างจำนวนมากที่สร้างไว้เป็นวัตถุ ดูว่าภายนอกพุทธศาสนาเจริญ สิ่งเหล่านี้แม้ที่สร้างในปัจจุบันก็เป็นผลในด้านนามธรรมจากการสั่งสมของบรรพบุรุษนั้นเอง ปัญหาอยู่ที่ว่าปัจจุบันนี้เราได้ทำอะไรที่เป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญ ความดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพุทธศาสนาในปัจจุบัน ที่จะเป็นผลดีสืบไปถึงในอนาคต ขณะนี้เรามีความมั่นใจในการกระทำของตนเองหรือเปล่า เริ่มต้นตั้งแต่ว่าเรามีความเข้าใจในพุทธศาสนาดีหรือไม่เป็นต้น มีความมั่นใจในภูมิคุ้มกันต่ออันตรายจากภายนอกจริงหรือไม่ และชุมชนหรือ

สังคมของเราปัจจุบันนี้ มีเครื่องหมายอะไรให้เกิดความมั่นใจว่าอยู่ในภาวะที่แน่นแฟ้นในพุทธศาสนา ซาบซึ้งในคุณค่าของพระศาสนาอย่างถึงจิตถึงปัญญา ไม่ใช่ว่าแต่ปากลอย ๆ แน่ใจว่าเป็นสังคมที่จะดำรงพุทธศาสนาให้สืบต่อเจริญก้าวหน้าต่อไป นี่เรามีอะไรที่ทำให้มั่นใจ

ถ้าหากว่าไม่มีความมั่นใจในสิ่งเหล่านี้แล้ว คำกล่าวที่ว่ามาเมื่อกี้นี้ก็อาจจะเป็นจริงขึ้นมาได้ คือคำนั้นมีความหมายว่าเรามองเห็นตัวสถาบันพุทธศาสนา มีรูปลักษณะภายนอกโดยเฉพาะด้านวัตถุและปริมาณ เช่นว่าวัดวาอารามปูชนียวัตถุสถานที่ใหญ่โต จำนวนพระสงฆ์ที่มากมายนี้ เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ แต่ถ้าหากว่าวัตถุเหล่านั้นไม่ดำรงหรือบรรจุไว้ ซึ่งแก่นแท้หรือเนื้อหาของพุทธศาสนา เช่นพระภิกษุสงฆ์มีมาก แต่ไม่มีความรู้ความเข้าใจ ขาดการศึกษาไม่รู้หลักธรรมวินัย วัดวาอารามไม่เป็นที่ประกอบกิจกรรมในทางพุทธศาสนา ที่จะให้เกิดความรู้การประพฤติธรรม หรือช่วยให้ประชาชนพัฒนากาย ศีล จิต ปัญญาแท้จริง ก็หมายความว่าเป็นแต่ต้นไม้หรือตัวต้นไม้ที่เป็นเพียงรูปวัตถุหรือเป็นซากต้นไม้ ไม่มีชีวิตชีวา เมื่อไม่มีชีวิตชีวาก็เหมือนกับต้นไม้ที่ยืนต้นตาย ถ้าอยู่ในสภาพอย่างนั้นคำกล่าวเมื่อกี้ก็เป็น

ความจริงได้ อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ให้ไปพิจารณากันดู แต่ไม่ใช่เรื่องที่จะวินิจฉัยเด็ดขาดในที่นี้ คือผู้ที่จะกล่าวอย่างนั้นจริง ๆ ควรจะพูดให้ได้เหตุได้ผลหนักแน่น ก่อนจะพูด ต้องไปศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์สภาพปัจจุบันนี้ออกมาทีเดียว ให้เห็นเป็นอย่างๆ เป็นเรื่อง ๆ ไป เห็นเป็นรายละเอียดแสดงให้เป็นภาพที่ชัดเจน เป็นข้อเท็จจริงที่จะไม่มีใครกล่าวหาได้ว่าพูดเอาเอง

ขอย้อนไปพูดถึงตอนต้นว่า อย่างไรก็ตาม เราก็ควรจะได้รับประโยชน์จากคำที่ว่านั้นโดยถือเป็นข้อสังเกต ที่เตือนสติ เพื่อจะได้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ถ้าคำกล่าวของเขาไม่เป็นจริง เราศึกษาสำรวจตัวเองแล้ว เราก็จะได้มีความมั่นใจแล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาทำในสิ่งที่จะเป็นเหตุแห่งความเจริญมั่นคงของพุทธศาสนาต่อไป หากว่ามันมีเค้าว่าจะเป็นความจริงเราจะได้รีบแก้ไข มันก็เป็นประโยชน์ทั้งสองทาง แต่ถ้าฟังคำเขาว่าแล้ว เอาแต่โกรธเขา ก็มีหวังว่าจะต้องเสียประโยชน์ทั้งสองทาง เพราะตกอยู่ในความประมาท และอาจจะต้องเป็นอย่างที่ว่ามาเมื่อก็คือยืนต้นตายแน่ๆ ความจริงนั้น สภาพปัจจุบันมีความซับซ้อนยิ่งกว่าที่พูดมานี้อีก ซึ่งถ้ายังประมาทอยู่และไม่รู้เท่าทัน อาจจะไม่ใช่เพียงยืนต้นตายเท่านั้น แต่บางทีอาจจะต้องพบกับพุทธศาสนาที่กลายเป็นตอไม้ใหญ่ และบนตอนั้นมีต้นไม้อื่นยืนต้นขึ้นไปแทน

ภาคผนวก

จารึกอโศก

ความนำ

พระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์โมริยะ ครองราชสมบัติ ณ พระนครปาฏลีบุตร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๘ ถึง พ.ศ. ๒๖๐ (หรือตามหลักฐาน ของนักประวัติศาสตร์สมัยปัจจุบัน ส่วนมากว่า พ.ศ. ๒๗๐ ถึง พ.ศ. ๓๑๒) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของชมพูทวีป และเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา เมื่อขึ้นครองราชย์ได้ ๘ พรรษา ได้ทรงกรีฑาทัพไปปราบแคว้นกลิงคะ ซึ่งเป็นชาติที่เข้มแข็ง แม้จะทรงมีชัย ขยาย

หมายเหตุ : พิมพ์ครั้งแรกโดย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๕ ธันวาคม ๒๕๑๖

ดินแดนแห่งแว่นแคว้นของพระองค์ออกไป จนมีอาณาเขตกว้างใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติอินเดีย เทียบได้กับประเทศอินเดีย ปากีสถาน และบังคลาเทศปัจจุบันรวมกัน แต่ก็ทรงสลดพระทัยในความโหดร้ายทารุณของสงคราม เป็นเหตุให้ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา และทรงดำเนินนโยบายทะนุบำรุงพระราชอาณาจักร และเจริญพระราชไมตรีกับนานาประเทศโดยทางสันติตามนโยบายธรรมวิชัย ก่อนแต่ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ทรงปรากฏพระนามว่า *จัณฑาโศก* คือ *อโศกผู้ดุร้าย* ครั้นหันมาทรงนับถือพระพุทธศาสนา และดำเนินนโยบายธรรมวิชัยแล้ว ได้รับขนานพระนามใหม่ว่า *ธรรมาโศก* คือ *อโศกผู้ทรงธรรม*

พระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกมหาราช ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา กล่าวเฉพาะที่สำคัญได้แก่ การทรงสร้างมหาวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง เป็นแหล่งที่พระภิกษุสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย บำเพ็ญสมณธรรม และสั่งสอนประชาชน ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ และทรงส่งพระเถรานุเถระไปประกาศพระศาสนาในแว่นแคว้นต่าง ๆ เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแพร่หลายไปในนานาประเทศ และทำให้ประเทศทั้งหลายในเอเชียตะวันออก มีอารยธรรมเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน

ในด้านรัฐประศาสโนบาย ทรงถือหลักธรรมวิชัยมุ่งชนะจิตใจของประชาชน ด้วยการปกครองแผ่นดินโดยธรรม ยึดเอาประโยชน์สุขของประชาชนเป็นที่ตั้ง ส่งเสริมกิจการสาธารณูปการประชาสงเคราะห์ สวัสดิการสังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง ทำให้ชมพูทวีปในรัชสมัยของพระองค์ เป็นบ่อเกิดสำคัญแห่งอารยธรรมที่แผ่ไพศาลมั่นคง พระนามของพระองค์ดำรงอยู่ยั่งยืนนาน และอนุชนเรียกขานด้วยความเคารพเทิดทูนเหนือกว่าปวงมหาราชผู้ทรงเดชานุภาพพิชิตแว่นแคว้นทั้งหลายได้ด้วยชัยชนะในสงคราม

พระราชจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นกัลยาณ-จารีตอันมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่สมัยต่อ ๆ มาที่นิยมทางสนติ และได้รับสมัญญาว่าเป็นมหาราช ทรงนับถือเป็นแบบอย่างดำเนินตามโดยทั่วไป เช่น พระเจ้ากนิษกมหาราช (พ.ศ. ๖๒๑–๖๔๔) พระเจ้าหรรษวรรธนะ (พ.ศ. ๑๑๔๙–๑๑๙๑) พระเจ้าธรรมบาล (พ.ศ. ๑๓๒๓–๑๓๗๓) แห่งชมพูทวีป พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔–๑๗๖๑) แห่งอาณาจักรขอมโบราณ และพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. ๑๘๒๐–๑๘๖๐) แห่งพระราชอาณาจักรไทย เป็นต้น แม้นักประวัติศาสตร์สมัยใหม่ก็ถวายพระเกียรติ

แก่พระองค์เป็นอย่างสูง เช่น H.G. Wells นักประวัติศาสตร์คนสำคัญผู้หนึ่งในฝ่ายตะวันตก ยกย่องพระเจ้าอโศกมหาราชในหนังสือ Outline of History ว่าทรงเป็นอัครมหาบุรุษท่านหนึ่งในบรรดาอัครมหาบุรุษทั้ง ๖ แห่งประวัติศาสตร์โลก คือ พระพุทธเจ้า โสเครติส อริสโตเติล พระเจ้าอโศกมหาราช โรเจอร์ เบคอน และ อับราฮัม ลินคอล์น (The Six Greatest Men of History : Buddha, Socrates, Aristotle, Asoka, Roger Bacon, and Abraham Lincoln) พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นกษัตริย์พระองค์เดียวในประวัติศาสตร์โลก ที่นาย C.E.M. Joad นักเขียนทางปรัชญาผู้มีชื่อเสียง ยอมยกพระนามมากล่าวอ้างในหนังสือของเขาชื่อ The Story of Civilization

พระราชจริยาวัตร และพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกมหาราช ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในศิลาจารึก ซึ่งพระองค์ได้โปรดให้เขียนสลักไว้ ณ สถานที่ต่าง ๆ ทั่วจักรวรรดิอันไพศาลของพระองค์ ความที่จารึกไว้เรียกว่า *ธรรมลิปี* แปลว่า *ลายสือธรรม หรือ ข้อความที่เขียนไว้เพื่อสอนธรรม* ถือเอาความหมายเข้ากับเรื่องว่า *ธรรมโองการ* ธรรมลิปีที่โปรดให้จารึกไว้ เท่าที่พบมีจำนวน ๒๘ ฉบับ แต่ละฉบับมักจารึกไว้ในที่หลายแห่ง

บางฉบับขุดค้นพบแล้วถึง ๑๒ แห่ง ก็มี[๑] ความในธรรมลิปีนั้น แสดงพระราชประสงค์ของพระองค์ที่มีต่อประชาชนบ้าง หลักธรรมที่ทรงแนะนำสั่งสอนประชาชนและข้าราชการบ้าง พระราชกรณียกิจที่ได้ทรงบำเพ็ญแล้วบ้าง กล่าวโดยสรุปอาจวางเป็นหัวข้อได้ดังนี้ คือ.–

ก. การปกครอง

๑. การปกครองแบบบิดากับบุตร โดยมีข้าราชการเป็นพี่เลี้ยงของประชาชน

๒. การถือประโยชน์สุขของประชาชนเป็นหน้าที่สำคัญที่สุด เน้นความยุติธรรมและความฉับไวในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ

๓. การจัดให้มีเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการสั่งสอนธรรม คอยดูแลแนะนำประชาชนในทางความประพฤติ และการดำรงชีวิตอย่างทั่วถึง และวางระบบข้าราชการควบคุมกันเป็นชั้น ๆ

๔. การจัดบริการสาธารณประโยชน์ และสังคมสงเคราะห์ เช่น บ่อน้ำ ที่พักคนเดินทาง ปลูกสวน สงวนป่า

---

๑. ฉบับที่ค้นพบมากที่สุดถึง ๑๒ แห่ง คือ ฉบับที่ว่าด้วยการทรงเป็นอุบาสกและเข้าสู่สงฆ์.

ตั้งโอสถศาลา สถานพยาบาล สำหรับคนและสัตว์

ข. การปฏิบัติธรรม

๑. เน้นทาน คือการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันด้วยทรัพย์และสิ่งของ แต่ย้ำธรรมทาน คือการช่วยเหลือด้วยการแนะนำในทางความประพฤติ และการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ว่าเป็นกิจสำคัญที่สุด

๒. การคุ้มครองสัตว์ งดเว้นการเบียดเบียนสัตว์ โดยเฉพาะให้เลิกการฆ่าสัตว์บูชายัญอย่างเด็ดขาด

๓. ให้ระงับการสนุกสนานบันเทิงแบบ มัวเมา มั่วสุม รื่นเริง หันมาใฝ่ในกิจกรรมทางการปฏิบัติธรรมและเจริญปัญญา เริ่มแต่องค์พระมหากษัตริย์เอง เลิกเสด็จเที่ยวหาความสำราญโดยการล่าสัตว์ เป็นต้น เปลี่ยนมาเป็นธรรมยาตรา เสด็จไปนมัสการปูชนียสถาน เยี่ยมเยียนชาวชนบท และแนะนำประชาชนให้ปฏิบัติธรรมแทนการประกอบพิธีมงคลต่าง ๆ

๔. ย้ำการปฏิบัติธรรม ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม เช่น การเชื่อฟังบิดามารดา การเคารพนับถือครูอาจารย์ การปฏิบัติชอบต่อทาสกรรมกร เป็นต้น

๕. เสรีภาพในการนับถือศาสนา และความสามัคคีปรองดอง เออเพื่อนับถือกันระหว่างชนต่างลัทธิศาสนา

คำแปลจารึกทั้ง ๒๘ ฉบับ ในหนังสือนี้ ผู้แปลได้แปลไว้ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ คือเมื่อ ๑๐ ปีล่วงแล้ว แต่ไม่เคยจัดพิมพ์ เพราะหวังไว้ว่าจะตรวจชำระให้เรียบร้อยอีกครั้งหนึ่งก่อน แต่ครั้นเวลาล่วงไปนาน ก็หาโอกาสทำตามที่หวังไม่ได้ บัดนี้ถึงคราวจะพิมพ์จึงต้องปล่อยผ่านไปก่อน แต่ได้แก้ไขบ้างบางส่วนเท่าที่จะทำได้เฉพาะหน้า คำแปลเดิมยึดเอาฉบับของนาย R. Basak เป็นหลัก แต่ได้สอบกับฉบับอื่น ๆ อีกสองฉบับ พร้อมทั้งต้นฉบับเดิมที่เป็นภาษาปรากฤต จึงมีที่แปลกกันหลายแห่ง หากมีโอกาสเมื่อใดจะได้ตรวจชำระโดยตลอดอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคำแปลทั้งนี้ จะมิต้องการให้ถือเป็นยุติทั้งหมด แต่ก็คงช่วยให้เกิดความเข้าใจในสาระสำคัญของอโศกธรรมได้ จึงหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจในประวัติศาสตร์ และพุทธศาสนาพอสมควร พร้อมนี้ขออนุโมทนาขอบคุณอาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ ผู้มอบต้นฉบับของนาย R. Basak ที่ใช้เป็นหลักในการแปลไว้ด้วย

*พระศรีวิสุทธิโมลี**

๒๐ พ.ย. ๑๖

* สมณศักดิ์เดิม ก่อน ธ.ค. ๒๕๑๖

ศิลาจารึกแห่งไพรัต

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศีแห่งมคธ ได้ทรงอภิวาทพระภิกษุสงฆ์แล้วตรัสปราศรัยกับพระภิกษุสงฆ์ จำนงความไร้อาพาธ และความอยู่สำราญ

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายย่อมทราบว่า โยมมีความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ มากเพียงใด

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ สิ่งใดก็ตามที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าตรัสไว้แล้ว สิ่งนั้น ๆ ทั้งปวงล้วนเป็นสุภาษิตทั้งสิ้น

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ก็ข้อที่โยมควรจะชี้แจงนั้นคือข้อที่ว่า “พระสัทธรรมจักดำรงอยู่ได้ตลอดกาลนานด้วยอาการอย่างนี้ ๆ” โยมสมควรจะกล่าวความข้อนั้น

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ มีธรรมบรรยายอยู่ดังต่อไปนี้ คือ:–

๑. *วินยสมุกฺกสิ* – หลักธรรมดีเด่นในพระวินัย[๑]

๒. *อริยวาส* – ความเป็นอยู่อย่างพระอริยะ[๒]

๓. *อนาคตภย* – ภัยอันจะมีในอนาคต[๓]

๔. *มุนิคาถา* – คาถาของพระจอมมุนี[๔]

๕. *โมเนยฺยสุตฺต* – พระสูตรว่าด้วยโมเนยยปฏิปทา[๕]

๖. *อุปติสฺสปญฺหา* – ปัญหาของอุปติสส[๖] และ

๗. ข้อความที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าตรัสไว้ใน *ราหุโลวาท*[๗] อันว่าด้วยเรื่องมุสาวาท

---

๑. หมายถึง ปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (วินย. ๔/๑๓/๑๗; สำ.ม. ๑๙/๑๖๖๔/๕๒๘)

๒. หมายถึง อริยวาส ๑๐ ที่มาในสังคีติสูตร และทสุตตรสูตร (ที.ปา. ๑๑/๓๖๑ ๒๘๔ ; ๔๗๒/๓๓๗)

๓. ได้แก่ อนาคตภัย ๕ (องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๗๗–๘๐/๑๑๕–๑๒๖)

๔. ได้แก่ มุนิสูตร ในสุตตนิบาต (ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๓/๓๖๓)

๕. ได้แก่ โมไนยสูตร (องฺ.ติก. ๒๐/๕๖๒/๓๕๒)

๖. หมายถึง สารีปุตตสูตร ในสุตตนิบาต (ขุ.สุ. ๒๕/๔๒๓/๕๒๐)

๗. ได้แก่ จูฬราหุโลวาทสูตร (ม.ม. ๑๓/๑๒๕/๑๒๓)

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ โยมมีความปรารถนาในส่วนที่เกี่ยวกับธรรมบรรยายเหล่านี้ว่า ขอพระภิกษุผู้เป็นที่เคารพ และพระภิกษุณีทั้งหลายเป็นอันมาก พึงสดับ และพิจารณาใคร่ครวญในธรรมบรรยายเหล่านี้อยู่โดยสม่ำเสมอเป็นประจำ แม้อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ก็ (พึงสดับและนำมาพิจารณาใคร่ครวญอยู่เสมอ ๆ) เช่นกัน

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้แล โยมจึงให้เขียนจารึกนี้ขึ้นไว้ เพื่อประชาชนทั้งหลายจักได้รู้เข้าใจถึงความมุ่งหมายในใจของโยม.

ศิลาจารึก ฉบับน้อย

จารึกฉบับเหนือ

พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้ :–

นับเป็นเวลานานกว่าสองปีครึ่งแล้วที่ข้า ๆ ได้เป็นอุบาสก แต่กระนั้น ข้า ๆ ก็มิได้กระทำความพากเพียรจริงจังเลย และนับเป็นเวลาได้อีก ๑ ปีเศษแล้ว ที่ข้า ๆ ได้เข้าสู่สงฆ์ และได้กระทำความพากเพียรอย่างจริงจัง.

แต่ก่อนมาจนถึงบัดนี้ ทวยเทพทั้งหลายในชมพูทวีป ยังไม่มีความสนิทสนมกลมกลืนกับมนุษย์ทั้งหลาย แต่บัดนี้ ทวยเทพเหล่านี้ (อันข้า ฯ) ได้กระทำให้มาสนิทสนมกลมกลืนกับมนุษย์ทั้งหลายแล้ว ก็ข้อนี้ย่อมเป็นผลแห่งความพากเพียร และผลนี้อันบุคคลผู้เป็นใหญ่เท่านั้น จะพึงบรรลุถึง ก็หามิได้ แม้แต่บุคคลเล็กน้อยต่ำต้อย เมื่อพากเพียรอยู่ ก็สามารถประสบสวรรค์อันไพบูลย์ได้ เพื่อประโยชน์อันนี้ ข้า ฯ จึงได้ทำประกาศนี้ขึ้นไว้ ขอชนทั้งหลาย ทั้งคนต่ำต้อยเล็กน้อย และคนผู้เป็นใหญ่จงพากันกระทำความพากเพียรเถิด แม้ชนชาวเขตแดนข้างเคียงทั้งหลาย ก็จงพากันทราบความข้อนี้ และขอความพากเพียรนี้จงดำรงอยู่ชั่วกาลนาน เพราะว่าประโยชน์ที่มุ่งหมาย จักเพิ่มพูนขึ้นอีกมากมาย และจักเจริญไพบูลย์ขึ้นอย่างน้อยที่สุดถึงหนึ่งเท่าครึ่ง

อนึ่ง ท่านทั้งหลายจงจารึกความข้อนี้ขึ้นไว้ตามภูผาโขดหินทั้งหลายในเมื่อมีโอกาส และ ณ ที่นี้ (ภายในแว่นแคว้นของข้าฯ) มีหลักศิลาอยู่ ณ สถานที่ใดก็ตาม พึงให้เขียนจารึกไว้ที่หลักศิลานั้น พึงกระจายข้อความนี้ ให้แพร่หลายออกไปทั่วทุกหนทุกแห่งที่อำนาจปกครองของท่านทั้งหลายแผ่ไปถึง โดยให้เป็นไปตามข้อแนะนำอันนี้

ประกาศนี้ ข้า ฯ ได้กระทำแล้ว เมื่อเดินทางอยู่นอกพระนครหลวง การเดินทางนี้ข้า ฯ ได้ดำเนินมาแล้ว ๒๕๖ (ราตรี).

จารึกศิลา ๑๔ ฉบับ

จารึกศิลา ฉบับที่ ๑

ธรรมโองการนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้โปรดให้จารึกไว้

ณ ถิ่นนี้ บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์มีชีวิตใด ๆ เพื่อการบูชายัญ ไม่พึงจัดงานชุมนุมเพื่อการเลี้ยงรื่นเริงใด ๆ เพราะว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงมองเห็นโทษเป็นอันมากในการชุมนุมเช่นนั้น ก็แลการชุมนุมบางอย่างที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงเห็นชอบว่าเป็นสิ่งที่ดี ย่อมมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง

แต่ก่อนนี้ ในโรงครัวหลวงของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ สัตว์ได้ถูกฆ่าเพื่อทำเป็นอาหารวันละหลายแสนตัว ครั้นมาในบัดนี้ เมื่อธรรมโองการนี้อันพระองค์โปรดให้จารึกแล้ว สัตว์เพียง ๓ ตัวท่านั้นที่ถูกฆ่า คือนกยูง ๒ ตัว

และเนื้อ ๑ ตัว ถึงแม้เนื้อนั้นก็มิได้ถูกฆ่าเป็นประจำ ก็แลสัตว์ทั้งสามนี้ (ในกาลภายหน้า) ก็จักไม่ถูกฆ่าอีกเลย.

จารึกศิลา ฉบับที่ ๒

ณ ที่ทุกสถาน ในแว่นแคว้นของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ และในดินแดนข้างเคียงทั้งหลาย กล่าวคือ อาณาจักรชาวโจละ ชาวปาณฑยะ กษัตริย์สัตยปุตระ เจ้าครองนครเกรลปุตระ ผู้ครองดินแดนจดแม่น้ำตามรปรรณี กษัตริย์โยนะ (กรีก) พระนามว่าอันติโยคะ (Antiochos) พร้อมทั้งกษัตริย์ทั้งหลายอื่น ในแคว้นใกล้เคียงแห่งพระเจ้าอันติโยคะพระองค์นั้น ในสถานที่ทั้งปวงนั้น พระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้โปรดให้จัดบริการในด้านเวชกรรมไว้ ๒ ประการ คือการรักษาโรคของมนุษย์ประการหนึ่ง การรักษาโรคของปศุสัตว์ประการหนึ่ง เครื่องสมุนไพรที่เป็นยาสำหรับมนุษย์ และที่เป็นยาสำหรับสัตว์ ไม่มี ณ สถานที่ใด ก็โปรดให้นำเข้ามา และให้ปลูกขึ้นไว้ ณ สถานที่นั้น ในทำนองเดียวกัน ไม้รากและไม้ผลไม่มี ณ สถานที่ใด ๆ ก็โปรดให้นำเข้ามาและให้ปลูกขึ้นไว้ ณ สถานที่นั้นๆ ตามถนนหนทางทั้งหลาย ก็

โปรดให้ปลูกต้นไม้ และขุดบ่อน้ำขึ้นไว้ เพื่อให้สัตว์และมนุษย์ทั้งหลายได้อาศัยใช้บริโภค.

จารึกศิลา ฉบับที่ ๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

"ข้า ฯ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๑๒ ปี ได้สั่งประกาศความข้อนี้ไว้ว่า ทุกหนทุกแห่งในแว่นแคว้นของข้า ฯ เจ้าหน้าที่ยุกตะ เจ้าหน้าที่รัชชุกะ และเจ้าหน้าที่ปราเทศิกะ จงออกเดินทาง (ตรวจตรา) ทุก ๆ ๕ ปี เพื่อประโยชน์อันนี้ คือเพื่อการสั่งสอนธรรมนี้ พร้อมไปกับการปฏิบัติหน้าที่ราชการอย่างอื่น (เจ้าหน้าที่เหล่านั้นพึงสั่งสอน) ว่า

- การเชื่อฟังมารดาบิดา เป็นความดี
- การเผื่อแผ่แบ่งปัน แก่มิตรสหาย ญาติ และแก่สมณพราหมณ์ เป็นความดี
- การไม่ทรมานผลาญชีวิต เป็นความดี
- การประหยัด ใช้จ่ายแต่น้อย การไม่สะสมสิ่งของเครื่องใช้ให้มาก เป็นความดี

อนึ่ง แม้สภาคณะมนตรี ก็จะสั่งกำกับแก่เจ้าหน้าที่ยุกตะ ให้คิดคำนวณ (ค่าใช้จ่ายทั้งปวงของเจ้าหน้าที่ผู้เดินทาง) ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายและตามลายลักษณ์อักษร (แห่งพระราชกำหนดกฎหมาย).

จารึกศิลา ฉบับที่ ๔

กาลอันยาวนานล่วงไปแล้ว ตลอดเวลาหลายร้อยปี การฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ การเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย การไม่ปฏิบัติชอบต่อหมู่ญาติ การไม่ปฏิบัติชอบต่อสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ได้เจริญพอกพูนขึ้นถ่ายเดียว แต่มาในบัดนี้ เพราะอาศัยการประพฤติธรรมของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เสียงกลอง (เภรีโฆษ) ได้กลายเป็นเสียงประกาศธรรม (ธรรมโฆษ) ไปแล้ว แลทั้งการแสดงแก่ประชาชน ซึ่งภาพวิมาน ขบวนช้าง คบเพลิง และทิพยรูปอื่น ๆ ก็ได้มีขึ้นด้วย.

การไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ การไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย การปฏิบัติชอบต่อหมู่ญาติ การปฏิบัติชอบต่อสมณพราหมณ์ทั้งหลาย การเชื่อฟังมารดาบิดา ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนตลอดเวลาหลายร้อยปี ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้วในบัดนี้ เพราะการสั่งสอนธรรม

ของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ความดีอันนี้ และการปฏิบัติธรรมอย่างอื่น ๆ อีกหลายประการ ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้ว พระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ จักทำให้การปฏิบัติธรรมนี้เจริญยิ่งขึ้นไปอีก และพระราชโอรส พระราชนัดดา พระราชปนัดดา ของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ก็จักส่งเสริมการปฏิบัติธรรมนี้ให้เจริญยิ่งขึ้น ต่อไปจนตลอดกัลป์ ทั้งจักสั่งสอนธรรมด้วยการตั้งมั่นอยู่ในธรรม และในศีลด้วยตนเอง เพราะว่าการสั่งสอนธรรมนี้แล เป็นการกระทำอันประเสริฐสุด และการประพฤติธรรมย่อมไม่มีแก่ผู้ไร้ศีล

ก็แลความเจริญงอกงาม และความไม่เสื่อมถอยในการปฏิบัติธรรมนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่ดี เพื่อประโยชน์อันนี้จึงได้จารึกธรรมโองการนี้ขึ้นไว้ ขอชนทั้งหลายจงช่วยกันประกอบกิจ เพื่อความเจริญงอกงามแห่งประโยชน์นี้ และจงอย่าได้มีวันกล่าวถึงความเสื่อมเลย

ธรรมโองการนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศีผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ โปรดให้จารึกไว้แล้ว เมื่ออภิเษกได้ ๑๒ พรรษา.

จารึกศิลา ฉบับที่ ๕

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ว่า

กรรมดีเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก บุคคลใดเป็นผู้กระทำกรรมดีเป็นคนแรก บุคคลนั้นชื่อว่า กระทำกรรมอันบุคคลกระทำได้ยาก ก็กรรมดีเป็นอันมากอันข้า ๆ ได้กระทำแล้ว ถ้าว่าลูกหลานและทายาทต่อจากนั้นของข้า ๆ จักประพฤติตามอย่างเดียวกับข้า ๆ จนตลอดกัลป์แล้วไซร้ เขาเหล่านั้นจักได้ชื่อว่า กระทำกรรมอันดีแท้ ส่วนผู้ใดจักปล่อยให้ย่อหย่อนบกพร่องไปแม้เพียงส่วนหนึ่ง (ของหน้าที่ของตนหรือของบัญญัตินี้) ผู้นั้นจักชื่อว่ากระทำกรรมชั่ว เพราะขึ้นชื่อว่าบาปย่อมเป็นสิ่งที่ควรกำจัดให้สิ้นเชิง.

ก็กาลอันยาวนานได้ล่วงไปแล้ว ยังไม่เคยมีธรรมมหาอำมาตย์เลย แต่ธรรมมหาอำมาตย์เช่นนั้น ข้า ๆ ได้แต่งตั้งแล้ว เมื่ออภิเษกได้ ๑๓ ปี ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้นเป็นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องในหมู่ศาสนิกชน แห่งลัทธิศาสนาทั้งปวง ทำหน้าที่เพื่อความตั้งมั่นแห่งธรรม เพื่อความเจริญงอกงามแห่งธรรม กับทั้งเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขของเหล่าชนผู้ประกอบด้วยธรรม

ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้น ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขของชาวโยนะ (กรีก) ชาวกัมโพชะ และชาวคันธาระ พร้อมทั้งประชาชนเหล่าอื่นผู้อาศัยอยู่ ณ ชายแดนตะวันตก กับทั้งเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข แห่งลูกจ้างและนายจ้าง พราหมณ์ คนมั่งมี คนอนาถา และคนเฒ่าชรา และเพื่อช่วยปลดเปลื้องเหล่าชนผู้ประกอบด้วยธรรมมิให้ต้องได้รับความเดือดร้อน

ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้นมีหน้าที่ขวนขวาย เพื่อช่วยหาทางให้มีการแก้ไขผ่อนปรนคำพิพากษาของศาล ช่วยให้มีความไม่เดือดร้อน และการปลดปล่อยพ้นโทษแก่บุคคลที่ถูกจองจำ ในกรณีที่ได้คำนึงเห็นเหตุผลว่า บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้มีบุตรผูกพันอยู่ เป็นผู้ได้รับความบีบคั้นกดดันอย่างหนัก[๑] หรือเป็นผู้มีอายุมาก

ณ ที่นี้ และในเมืองอื่น ๆ ภายนอก ธรรมมหาอำมาตย์ได้รับการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ทั่วทุกหนทุกแห่ง ทั้งในสำนักฝ่ายในแห่งภาดาและภคินีของข้า ฯ และมวลญาติอื่น ๆ ทุกหนทุกแห่ง

---

๑. คำเดิมว่า "กตาภิการ" ยังไม่อาจวินิจฉัยคำแปลได้เด็ดขาด อาจแปลว่า ถูกกระทำความบีบคั้นกดดันอย่างหนัก หรือหมายความถึงเสียจริต เพราะความกดดันทางจิตใจ หรืออาจแปลว่า ผู้เคยทำคุณงามความดีมามาก

ในแว่นแคว้นของข้า ฯ ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้นได้รับมอบหมายหน้าที่ให้สอดส่องดูในหมู่ชนผู้ประกอบด้วยธรรมว่า บุคคลผู้นี้เป็นผู้ฝักใฝ่ในธรรม หรือว่าบุคคลนี้เป็นผู้ใส่ใจในการบริจาคทาน เพื่อประโยชน์อันนี้ จึงโปรดให้จารึกธรรมโองการนี้ขึ้นไว้ ขอจารึกธรรมนี้จงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน และขอประชาชนของข้า ฯ จงประพฤติปฏิบัติตามดังนั้น.

จารึกศิลา ฉบับที่ ๖

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพตรัสไว้ดังนี้ :–

กาลอันยาวนานล่วงไปแล้ว ตลอดกาลทั้งปวงนั้น ยังไม่เคยมีการดำเนินงานติดต่อราชการ หรือการรายงานข้อราชการ (อย่างน่าพอใจ) เลย ฉะนั้น ข้า ฯ จึงได้จัดดำเนินการขึ้นไว้ดังนี้

ตลอดเวลา ไม่ว่าข้า ฯ จะเสวยอยู่ก็ดี อยู่ในสำนักฝ่ายในก็ดี อยู่ในห้องใน (ห้องส่วนพระองค์) ก็ดี อยู่ในคอกสัตว์ก็ดี อยู่บนหลังม้าก็ดี อยู่ในอุทยานก็ดี ทุกหนทุกแห่ง เจ้าหน้าที่ผู้รายงานข่าว พึงรายงานให้ข้า ฯ ทราบกิจการงานของประชาชน

ในที่ทุกแห่ง ก็แม้ถ้าข้า ฯ จักออกคำสั่งใด ๆ ด้วยวาจา แก่เจ้าหน้าที่ผู้สั่งจ่ายเงิน หรือเจ้าหน้าที่ผู้ออกประกาศคำสั่ง หรืออีกประการหนึ่ง เมื่อข้า ฯ ออกคำสั่งไปยังมหาอำมาตย์ทั้งหลาย ในกรณีที่มีเรื่องรีบด่วน และในกรณีนั้น เกิดมีข้อโต้แย้งกัน หรือการถกเถียงกันเพื่อยุติข้อขัดแย้งดำเนินไปในสภาคณะมนตรี เรื่องราวความเป็นไปนั้น จะต้องถูกรายงานไปให้ข้า ฯ ทราบทันที ในที่ทุกสถาน และในกาลทุกเมื่อ

ข้า ฯ ได้ออกคำสั่งไว้ดังนี้ เพราะว่าข้า ฯ ยังไม่มีความอิ่มใจเลย ในความแข็งขันปฏิบัติหน้าที่ หรือในการพิจารณาดำเนินกิจการ ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งมวลนี้ คือสิ่งที่ข้า ฯ ถือเป็นหน้าที่อันจะต้องทำ อนึ่งเล่า ความขยันขันแข็ง และความฉับไวในการปฏิบัติราชการ ย่อมเป็นมูลรากแห่งการปฏิบัติหน้าที่เช่นนั้น แท้จริงกิจการอื่นใดที่ยิ่งไปกว่าประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกย่อมไม่มี และกิจการใดก็ตามที่ข้า ฯ ลงมือทำ นั่นก็ย่อมเป็นเพราะเหตุผลที่ว่า ข้า ฯ จักได้ปลดเปลื้องหนี้ของข้า ฯ ที่มีต่อสัตว์ทั้งหลาย เพื่อว่าข้า ฯ จักได้ช่วยทำให้สัตว์บางเหล่า ได้รับความสุขในโลกบัดนี้ และสัตว์เหล่านั้นจักได้สวรรค์ในโลกเบื้องหน้า

เพื่อประโยชน์นี้ จึงโปรดให้จารึกธรรมโองการนี้ขึ้นไว้ ขอจารึกธรรมนี้จงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน และขอบุตรและภรรยาของข้า ฯ จงลงมือทำงานเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก ก็งานนี้หากปราศจากความพยายามอย่างยิ่งยวดเสียแล้ว ย่อมเป็นสิ่งยากแท้ที่จะกระทำให้สำเร็จได้.

จารึกศิลา ฉบับที่ ๗

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงมีพระทัยปรารถนาทั่วไปในที่ทุกหนทุกแห่งว่า ขอศาสนิกชนแห่งลัทธิศาสนาทั้งหลายทั้งปวงจงอยู่ร่วมกันเถิด เพราะว่าศาสนิกชนทั้งปวงนั้น ล้วนปรารถนาความสำรวมตน และความบริสุทธิ์แห่งชีวิตด้วยกันทั้งสิ้น กระนั้นก็ตาม ธรรมดามนุษย์ย่อมมีความพอใจ และความปรารถนาสูงต่ำแตกต่างกันไป ศาสนิกชนเหล่านั้น จึงจักปฏิบัติตามลัทธิความเชื่อถือของตน ๆ ได้ครบถ้วนบ้าง ได้เพียงส่วนเดียวบ้าง แต่กระนั้น ถึงแม้ว่าบุคคลผู้ใด (ในลัทธิศาสนาเหล่านั้น) จะมิได้กระทำการบริจาคทานอย่างมากมาย (บุคคลผู้นั้น) ก็ยังมีความสำรวมตน ความทำใจให้บริสุทธิ์ ความกตัญญู และศรัทธาอันมั่นคงอยู่อย่างแน่แท้ หย่อนบ้าง

ยิ่งบ้าง (หมายความว่า ถึงแม้ว่าคนบางคนจะไม่สามารถบริจาคทานได้มาก ถึงกระนั้นทุกคนก็มีคุณธรรมเช่นการสำรวมตนเองเป็นต้น อยู่โดยแน่นอนทั่วทุกนิกาย แม้จะยิ่งหย่อนกว่ากันบ้าง)

จารึกศิลา ฉบับที่ ๘

ตลอดกาลยาวนาน ที่ล่วงไปแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งหลายได้เสด็จไปในการวิหารยาตรา (การท่องเที่ยวหาความสำราญ) ในการวิหารยาตรานั้น ๆ ได้มีการล่าสัตว์ และการแสวงหาความสนุกสนานอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันนั้น

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๑๐ พรรษา ได้เสด็จไปสู่สัมโพธิ (พุทธคยา—สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า) จากเหตุการณ์ครั้งนั้น จึงเกิดมีธรรมยาตรา (การท่องเที่ยวโดยทางธรรม) นี้ขึ้น ในการธรรมยาตรานั้น ย่อมมีกิจดังต่อไปนี้ คือ การเยี่ยมเยียนสมณพราหมณ์และการถวายทานแด่ท่านเหล่านั้น การเยี่ยมเยียนท่านผู้เฒ่าผู้สูงอายุ และการพระราชทานเงินทองเพื่อ (ช่วยเหลือ) ท่านเหล่านั้น การเยี่ยมเยียนราษฎรในชนบท การสั่งสอนธรรม และซักถามปัญหาธรรมแก่กัน ความพึงพอใจอันเกิดจากการกระทำเช่น

นั้น ย่อมมีเป็นอันมาก นับเป็นโชคลาภของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี อีกอย่างหนึ่งทีเดียว

จารึกศิลา ฉบับที่ ๕

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ว่า

ประชาชนทั้งหลาย ย่อมประกอบพิธีมงคลต่าง ๆ เป็นอันมาก ในคราวเจ็บป่วย ในคราวแต่งงานบุตร (อาวาหะ) ในคราวแต่งงานธิดา (วิวาหะ) ในคราวคลอดบุตร และในคราวออกเดินทางไกล ในโอกาสเหล่านั้น และโอกาสอื่น ๆ ที่คล้ายกันนี้ ประชาชนทั้งหลายพากันประกอบพิธีมงคลต่าง ๆ มากมาย ก็ในโอกาสเช่นนั้น แม่บ้านและมารดาทั้งหลาย ย่อมประกอบพิธีกรรมมากมายหลายอย่าง อันเป็นเรื่องหยุมหยิมไร้สาระ และไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อย่างไรก็ตาม อันพิธีกรรมย่อมเป็นสิ่งที่ควรประกอบโดยแท้ แต่ว่าพิธีมงคลอย่างนี้มีผลน้อย โดยนัยตรงข้าม ยังมีพิธีกรรมที่เรียกว่า *"ธรรมมงคล"* ซึ่งเป็นพิธีกรรมมีผลมาก ในพิธีธรรมมงคลนั้น ย่อมมีกิจต่อไปนี้คือ

– การปฏิบัติชอบต่อคนรับใช้และคนงาน

– การแสดงความเคารพนับถือต่อครูอาจารย์

– การสำรวมตนต่อสัตว์ทั้งหลาย

– การถวายทานแก่สมณพราหมณ์

การกระทำเหล่านี้ และการกระทำอื่น ๆ ที่คล้ายกันเช่นนี้นั่นแล ได้ชื่อว่าธรรมมงคล ฉะนั้น บิดาก็ดี บุตรก็ดี พี่น้องชายก็ดี นายหรือสามีก็ดี มิตรและผู้คุ้นเคยก็ดี ตลอดถึงเพื่อนบ้าน พึงกล่าวถ้อยคำ (แก่กัน) ดังนี้ ธรรมมงคลนี้ประเสริฐแท้ พิธีมงคลอย่างนี้ เป็นสิ่งที่ควรประกอบจนกว่าจะสำเร็จผลที่ประสงค์ ข้อนี้เป็นอย่างไร (คือว่า) พิธีกรรมชนิดอื่น ๆ นั้นยังเป็นสิ่งที่น่าเคลือบแคลงสงสัย (ในผลของมัน) มันอาจให้สำเร็จผลที่ประสงค์ หรืออาจไม่สำเร็จอย่างนั้นก็ได้ เพราะว่ามันเป็นเพียงสิ่งที่เป็นไปได้ในโลกนี้เท่านั้น ส่วนธรรมมงคลนี้เป็นอกาลิกะ (อำนวยผลไม่จำกัดกาลเวลา) แม้ถ้าว่ามันไม่อาจให้สำเร็จผลที่ประสงค์นั้นได้ในโลกบัดนี้ มันก็ย่อมก่อให้เกิดบุญอันหาที่สุดมิได้ในโลกเบื้องหน้า ถ้าแม้นว่ามันให้สำเร็จผลที่ประสงค์นั้นได้ในโลกนี้ไซร้ ในคราวนั้น ย่อมเป็นอันได้ผลกำไรทั้งสองประการ กล่าวคือ ผลที่ประสงค์ในโลกบัดนี้ (ย่อมสำเร็จ) ด้วย

และในโลกเบื้องหน้า บุญอันหาที่สุดมิได้ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยธรรมมงคลนั้นด้วย

อนึ่ง มีคำที่กล่าวไว้ว่า การให้ทานเป็นความดี ก็แต่ว่าทานหรือการอนุเคราะห์ที่เสมอด้วยธรรมทาน หรือธรรมานุเคราะห์ย่อมไม่มี ฉะนั้น จึงควรที่มิตร เพื่อนรัก ญาติ หรือสหายจะพึงกล่าวแนะนำกันในโอกาสต่าง ๆ ว่า (ธรรมทานหรือธรรมานุเคราะห์)นี้เป็นกิจควรทำ นี้เป็นสิ่งดีงามแท้ ด้วยธรรมทานหรือธรรมานุเคราะห์นี้ ย่อมสามารถทำสวรรค์ให้สำเร็จได้ และจะมีอะไรอื่นอีกเล่าที่ควรกระทำให้สำเร็จ ยิ่งไปกว่าการลุถึงซึ่งสวรรค์

จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๐

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพไม่ทรงถือว่า ยศหรือเกียรติ จะเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งประโยชน์อันยิ่งใหญ่ได้ เว้นแต่จะทรงปรารถนายศหรือเกียรติเพื่อความมุ่งหมายดังนี้ว่า ทั้งในบัดนี้และในเบื้องหน้า ขอประชาชนทั้งหลายจงตั้งใจสดับฟังคำสอนธรรมของข้าฯ และจงปฏิบัติตามหลักความประพฤติในทางธรรม เพื่อประโยชน์อันนี้เท่านั้น สมเด็จพระเจ้า

อยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ จึงจะทรงปรารถนายศหรือเกียรติ

การกระทำใด ๆ ก็ตาม ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงพากเพียรกระทำ การกระทำนั้น ๆ ทั้งปวง ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขในชีวิตเบื้องหน้าโดยแท้ คืออย่างไร ? คือเพื่อว่าทุก ๆ คนจะได้เป็นผู้มีทุกข์ภัยแต่น้อย อันทุกข์ภัย (ที่กล่าว) นั้น ก็คือความชั่วอันมิใช่บุญ ก็ภาวะเช่นนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากโดยแท้ ไม่ว่าจะโดยคนชั้นต่ำก็ตาม หรือคนชั้นสูงก็ตาม เว้นแต่จะกระทำด้วยความพยายามอย่างสูงสุดโดยยอมเสียสละสิ่งทั้งปวง แต่การเสียสละเช่นนี้ เป็นสิ่งยากยิ่งนักที่คนชั้นสูงจะกระทำได้

จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๑

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ตรัสไว้ดังนี้ :–

ไม่มีทานใดเสมอด้วยการให้ธรรม (ธรรมทาน) การแจกจ่ายธรรม (ธรรมสังวิภาค) และความสัมพันธ์กันโดยธรรม

(ธรรมสัมพันธ์) อาศัย (ธรรมทานเป็นต้น) นี้ ย่อมบังเกิดมีสิ่งต่อไปนี้คือ

- การปฏิบัติชอบต่อคนรับใช้และคนงาน
- การเชื่อฟังมารดาบิดา
- การเผื่อแผ่แบ่งปันแก่มิตร คนคุ้นเคย ญาติ และแก่สมณพราหมณ์
- การไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ

บิดาก็ดี บุตรก็ดี พี่น้องชายก็ดี นาย (หรือสามี) ก็ดี มิตรและคนคุ้นเคยก็ดี ตลอดถึงเพื่อนบ้าน พึงกล่าวคำนี้ (แก่กัน) ว่า "นี่เป็นสิ่งดีงามแท้ นี่เป็นกิจควรทำ" สำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติเช่นนี้ ความสุขอันเป็นไปในโลกนี้ย่อมสำเร็จด้วย และในโลกเบื้องหน้า บุญหาที่สุดมิได้ย่อมบังเกิดมี เพราะอาศัยธรรมทานนั้นด้วย

จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ย่อมทรงยกย่องนับถือศาสนิกชนแห่งลัทธิศาสนาทั้งปวง ทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ ด้วยการพระราชทานสิ่งของ และการแสดง

ความยกย่องนับถืออย่างอื่น ๆ แต่พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพย่อมไม่ทรงพิจารณาเห็นทานหรือการบูชาอันใด ที่จะเทียบได้กับสิ่งนี้เลย สิ่งนี้คืออะไร? สิ่งนั้นก็คือการที่จะพึงมีความเจริญงอกงามแห่งสารธรรม ในลัทธิศาสนาทั้งปวง

ก็ความเจริญงอกงามแห่งสารธรรมนี้ มีอยู่มากมายหลายประการ แต่ส่วนที่เป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามอันนั้นได้แก่สิ่งนี้คือ การสำรวมระวังวาจา ระวังอย่างไร? คือไม่พึงมีการยกย่องลัทธิศาสนาของตน และการตำหนิลัทธิศาสนาของผู้อื่นในเมื่อมิใช่โอกาสอันควร หรือแม้เมื่อถึงโอกาสอันสมควรอย่างใดอย่างหนึ่ง (การยกย่องลัทธิศาสนาของตนและการตำหนิลัทธิศาสนาของผู้อื่น) นั้น ก็พึงมีแต่เพียงเล็กน้อย เพราะว่าลัทธิศาสนาทั้งหลายอื่น ก็ย่อมเป็นสิ่งควรแก่การเคารพบูชา ในแง่ใดแง่หนึ่ง บุคคลผู้กระทำ (การเคารพบูชาลัทธิศาสนาทั้งหลายอื่นด้วย) เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ส่งเสริมลัทธิศาสนาของตนเองให้เจริญขึ้นด้วย และทั้ง (ในเวลาเดียวกัน) ก็เป็นการเอื้อเฟื้อแก่ลัทธิศาสนาอื่นด้วย แต่เมื่อกระทำโดยวิธีตรงข้าม ย่อมชื่อว่าเป็นการทำลายลัทธิศาสนาของตนเองด้วย และทั้งเป็นการทำร้ายแก่ลัทธิศาสนาของคนอื่นด้วย อันบุคคลผู้ยกย่องลัทธิศาสนาของ

ตน และกล่าวติเตียนลัทธิศาสนาของผู้อื่นนั้น ย่อมทำการทั้งปวงนั้นลงไป ด้วยความภักดีต่อลัทธิศาสนาของตนนั่นเอง ข้อนั้นอย่างไร? คือด้วยความตั้งใจว่า "เราจะแสดงความดีเด่นแห่งลัทธิศาสนาของเรา" แต่เมื่อเขากระทำลงไปดังนั้น ก็กลับเป็นการทำอันตรายแก่ลัทธิศาสนาของตนหนักลงไปอีก

ด้วยเหตุฉะนั้น การสังสรรค์ปรองดองกันนั่นแลเป็นสิ่งดีงามแท้ จะทำอย่างไร? คือ จะต้องรับฟังและยินดีรับฟังธรรมของกันและกัน จริงดังนั้น พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพทรงมีความปรารถนาว่า เหล่าศาสนิกชนในลัทธิศาสนาทั้งปวง พึงเป็นผู้มีความรอบรู้ และเป็นผู้ยึดมั่นในกรรมดี ชนเหล่าใดก็ตามซึ่งมีศรัทธาเลื่อมใสในลัทธิศาสนาต่าง ๆ กัน ชนเหล่านั้นพึงกล่าว (ให้รู้กันทั่วไป) ว่า พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ไม่ทรงถือว่าทานหรือการบูชาอันใดจะทัดเทียมกับสิ่งนี้เลย สิ่งนี้คืออะไร? สิ่งนี้ได้แก่การที่จะพึงมีความเจริญงอกงามแห่งสารธรรมในลัทธิศาสนาทั้งปวง และ (ความเจริญงอกงามนี้) พึงมีเป็นอันมากด้วย

เพื่อประโยชน์อันนี้ จึงได้ทรงแต่งตั้งไว้ซึ่ง ธรรมมหาอำมาตย์ สตรีอัธยักษมหาอำมาตย์ (มหาอำมาตย์ผู้ดูแลสตรี)

เจ้าหน้าที่วรชฎมิก (ผู้ดูแลท้องถิ่นเกษตรกรรม) พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่หมวดอื่น ๆ และการกระทำเช่นนี้ ก็จะบังเกิดผลให้มีทั้งความเจริญงอกงามแห่งลัทธิศาสนาของตน ๆ และความรุ่งเรืองแห่งธรรมด้วย

จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๘ พรรษา ทรงมีชัยปราบแคว้นกลิงคะลงได้ จากแคว้นกลิงคะนั้น ประชาชนจำนวนหนึ่งแสนห้าหมื่นคนได้ถูกจับไปเป็นเชลย จำนวนประมาณหนึ่งแสนคนถูกฆ่า และอีกหลายเท่าของจำนวนนั้นได้ล้มตายไป นับแต่กาลนั้นมาจนบัดนี้ อันเป็นเวลาที่แคว้นกลิงคะได้ถูกยึดครองแล้ว การทรงประพฤติปฏิบัติธรรม ความมีพระทัยใฝ่ธรรม และการทรงอบรมสั่งสอนธรรม ก็ได้เกิดมีขึ้นแล้วแก่พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ

การที่ได้ทรงปราบปรามแคว้นกลิงคะลงได้นั้น ทำให้พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงมีความสำนึกสลดพระทัย เพราะว่าในขณะที่การปราบปรามแว่นแคว้นอันเป็นเอกราช กำลังเป็นไปอยู่ ก็ย่อมมีการฆ่าฟันกัน การล้มตาย และการจับประชาชนไป

เป็นเชลย เกิดขึ้น ณ ที่นั้น สิ่งเหล่านี้ พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงสำนึกว่าเป็นสิ่งที่พึงเวทนาเป็นอย่างยิ่ง และเป็นกรรมอันหนัก ก็แต่ข้อที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถือว่าเป็นกรรมอันร้ายแรงยิ่งกว่านั้นอีก ก็คือ ทุกหนทุกแห่ง (ในแคว้นกลิงคะนั้น) ย่อมเป็นที่อยู่อาศัยของพราหมณ์ สมณะ ศาสนิกชนผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น ๆ หรือเหล่าคฤหัสถชนทั้งหลาย ซึ่งมีการประพฤติปฏิบัติคุณธรรมเหล่านี้คือ การเชื่อฟังท่านผู้ใหญ่ การเชื่อฟังมารดาบิดา การเชื่อฟังครูอาจารย์ การปฏิบัติตนด้วยดีต่อมิตร คนคุ้นเคย สหาย และญาติ ต่อทาสและคนรับใช้ และความซื่อสัตย์มั่นคงต่อหน้าที่ ณ ที่นั้นประชาชนเหล่านี้ต้องได้รับบาดเจ็บบ้าง ถูกประหัตประหารบ้าง บุคคลผู้เป็นที่รักต้องพลัดพรากไปเสียบ้าง อนึ่ง บรรดาประชาชนผู้สร้างชีวิตเป็นหลักฐานได้มั่นคงแล้ว ยังมีความรักใคร่กันมิจืดจางเสื่อมคลาย มิตร คนรู้จักมักคุ้น สหาย และญาติของเขา ก็ต้องพากันมาถึงความพินาศลง แม้อันนี้ ก็ต้องนับว่า เป็นการกระทำร้ายต่อประชาชนเหล่านั้นอย่างหนึ่งเหมือนกัน การประสบเคราะห์กรรมของมวลมนุษย์ทั้งนี้ พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงสำนึกว่าเป็นกรรมอันหนัก เว้นแว่นแคว้นของชาวโยนะเสีย ย่อมไม่มีถิ่นฐานแห่งใด

ที่ไม่มีกลุ่มชนประเภทพราหมณ์ และสมณะเหล่านี้อาศัยอยู่ และย่อมไม่มีถิ่นฐานแห่งใดที่ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ไม่มีความเลื่อมใสนับถือในลัทธิศาสนาอันใดอันหนึ่ง

ด้วยเหตุฉะนั้น ในคราวยึดครองแคว้นกลิงคะนี้ จะมีประชาชนที่ถูกฆ่าล้มตายลง และถูกจับเป็นเชลยเป็นจำนวนเท่าใดก็ตาม แม้เพียงหนึ่งในร้อยส่วน หรือหนึ่งในพันส่วน (ของจำนวนที่กล่าวนั้น) พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพย่อมทรงสำนึกว่าเป็นกรรมอันร้ายแรงยิ่ง และแม้หากจะพึงมีบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งกระทำผิด (ต่อพระองค์) บุคคลผู้นั้นก็พึงได้รับความอดทน หรืออภัยโทษจากพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เท่าที่พระองค์จะทรงสามารถอดทน (หรืออภัยให้) ได้

สำหรับประชาชนชาวป่าดง ที่มีอยู่ในแว่นแคว้นของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ พระราชอำนาจของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ พึงเป็นเครื่องนำมาซึ่งความอบอุ่นใจ พึงเป็นเครื่องนำให้เขาทั้งหลายมีความดำริ (ในทางที่เหมาะสม) และชักนำให้เขาทั้งหลายมีความรู้สึกสำนึกสลดใจ (ในการกระทำกรรมชั่ว) พึงแจ้งให้พวกเขาทราบดังนี้ “ท่านทั้งหลายพึงมีความละอาย (ต่อการกระทำความชั่ว) ถ้าท่านไม่ต้องการที่จะประสบความ

พินาศ” เพราะว่าพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงปรารถนาให้สรรพสัตว์มีความปลอดภัย มีการบังคับใจตนเองได้ (สัยมะ) มีความประพฤติสมควร (สมจริยา) และมีความสุภาพอ่อนโยน (มัททวะ บางฉบับเป็น รภสิเย มีความสุขความร่าเริง)

สำหรับพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ชัยชนะที่ทรงถือว่ายิ่งใหญ่ที่สุด ได้แก่ “ธรรมวิชัย” (ชัยชนะโดยธรรม) และธรรมวิชัยนั้นพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ทรงกระทำสำเร็จแล้วทั้ง ณ ที่นี้ (ในพระราชอาณาเขตของพระองค์เอง) และในดินแดนข้างเคียงทั้งปวง ไกลออกไป ๖๐๐ โยชน์ ในดินแดนอันเป็นที่ประทับแห่งกษัตริย์โยนะ (Ionian Greek) พระนามว่า อันติโยคะ (Antiochos) และดินแดนต่อจากพระเจ้าอันติโยคะนั้นไป (คือในทางตะวันตกเฉียงเหนือ) อันเป็นที่ประทับแห่งกษัตริย์ ๔ พระองค์ พระนามว่า พระเจ้าตุรมายะ (หรือตุลมย–Ptolemy) พระเจ้าอันเตกินะ (Antigonos) พระเจ้ามคะ (Magas) และพระเจ้าอลิกสุนทระ (Alexander) และถัดลงไป (ในทางทิศใต้) ถึงแว่นแคว้นของชาวโจละ (Cholas) แว่นแคว้นของชาวปาณฑยะ (Pandyas) ตลอดถึงประชาชนชาว (แม่น้ำ) ตามรปรรณี (Tamraparni) และในแว่นแคว้นภายในพระราชอำนาจของพระ

องค์ก็เช่นเดียวกัน คือแว่นแคว้นของชนชาวโยนะ (Ionians หรือ Greeks) และชนชาวกัมโพชะ (Kambojas) ชนชาวนาภปั่นติแห่งนาภคะ ชนชาวโภชะ และชนชาวปิตินิก ชนชาวอันธระ (Andhra) และชนชาวปุลินทะ ทุกหนทุกแห่ง (ประชาชนเหล่านี้) พากันประพฤติปฏิบัติตามคำสอนธรรมของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ แม้ในถิ่นฐานที่ราชทูตของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพมิได้ไปถึง ประชาชนทั้งหลายเมื่อได้ทราบถึงธรรมวัตร ธรรมวิธานและธรรมานุศาสน์ของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพแล้ว ก็พากันประพฤติปฏิบัติตามธรรม และจักประพฤติปฏิบัติตามธรรมนั้นต่อไป

ด้วยเหตุเพียงนี้ ชัยชนะนี้เป็นอันได้กระทำสำเร็จแล้วในที่ทุกสถาน เป็นชัยชนะอันมีปีติเป็นรส พรั่งพร้อมด้วยความเอิบอิ่มใจ เป็นปีติที่ได้มาด้วยธรรมวิชัย แต่กระนั้นก็ตาม ปีตินี้ยังจัดว่าเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อย พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ย่อมทรงพิจารณาเห็นว่า ประโยชน์อันเป็นไปในโลกเบื้องหน้าเท่านั้นเป็นสิ่งมีผลมาก เพื่อประโยชน์อันนี้ จึงโปรดให้จารึกธรรมโองการนี้ขึ้นไว้ด้วยมุ่งหมายว่า ขอให้ลูกหลานของข้าฯ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดก็ตาม จงอย่าได้คิดถึง (การแสวงหา) ชัยชนะเพิ่มขึ้น

ใหม่อีกเลย ถ้าหากว่าเขาแสวงหาชัยชนะมาเป็นของตนเพิ่มขึ้นใหม่แล้ว ก็ขอให้เขาพอใจในการให้อภัย และการใช้อาชญาแต่เพียงเล็กน้อย และขอให้เขายึดถือว่า ชัยชนะอันแท้จริงนั้น จะต้องเป็น "ธรรมวิชัย" เท่านั้น ด้วยว่าธรรมวิชัยนั้นเป็นไปได้ทั้งในโลกบัดนี้ และโลกเบื้องหน้า ขอปวงความยินดีแห่งสัตว์ทั้งหลาย จงเป็นความยินดีในความพากเพียรปฏิบัติธรรม เพราะว่าความยินดีนั้น ย่อมอำนวยผลทั้งในโลกบัดนี้ และในโลกเบื้องหน้า

จารึกศิลา ฉบับที่ ๑๔

ธรรมโองการนี้ พระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้โปรดให้จารึกขึ้นไว้ ให้มีขนาดย่นย่อพอได้ความบ้าง มีขนาดปานกลางบ้าง มีข้อความละเอียดพิสดารบ้าง เพราะเหตุว่า สิ่งทุกสิ่งจะเหมาะสมเหมือนกันไปในที่ทุกหนทุกแห่งก็หาไม่ แว่นแคว้นของข้า ฯ นี้กว้างใหญ่ไพศาล สิ่งที่จารึกไปแล้วก็มีเป็นอันมาก และข้า ฯ ก็จักให้จารึกเพิ่มขึ้นเรื่อยไป อนึ่ง ในจารึกนี้มีข้อความบางอย่างที่กล่าวซ้ำซาก ทั้งนี้เนื่องจากมีอรรถะอันไพเราะ อันจะเป็นเหตุช่วยให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติ

ตาม ในจารึกทั้งนี้ อาจมีความบางอย่างที่เขียนขึ้นไว้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ (แต่ทั้งนี้ก็ได้กระทำไป) โดยพิจารณาถึงถิ่นที่จารึกบ้าง พิจารณาถึงเหตุต่าง ๆ ที่จะทำให้ลบเลือนไปบ้าง หรืออาจเกิดจากความผิดพลาดของผู้เขียนจารึกบ้าง

จารึกหลักศิลา ๗ ฉบับ

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๑

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ตรัสไว้ดังนี้

ธรรมโองการนี้ ข้า ฯ ได้ให้จารึกขึ้นไว้ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้าย่อมเป็นสิ่งที่จะพึงปฏิบัติให้สำเร็จได้โดยยาก หากปราศจาก

- ความเป็นผู้ใคร่ธรรมอย่างยิ่งยวด
- การใช้ปัญญาไตร่ตรองอย่างยิ่งยวด[๑]
- การตั้งใจฟังคำสั่งสอนอย่างยิ่งยวด
- ความเกรงกลัว (ต่อบาป) อย่างยิ่งยวด และ
- ความอุตสาหะอย่างยิ่งยวด

---

๑. บางฉบับว่า การพิจารณาตรวจสอบตนเองอย่างยิ่งยวด

บัดนี้ ด้วยอาศัยคำสั่งสอนของข้า ฯ ความมุ่งหวังในทางธรรมและความฝักใฝ่ใคร่ธรรม ได้เจริญงอกงามขึ้นแล้วทุก ๆ วัน และจักเจริญงอกงามยิ่งขึ้นเรื่อยไป แม้บรรดาข้าราชการทั้งหลายของข้า ฯ ไม่ว่าจะเป็นผู้มีตำแหน่งสูง มีตำแหน่งปานกลาง ต่างพากันประพฤติตาม และปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จโดยเหมาะสม เพื่อเป็นการชักจูงบุคคลที่ยังไม่มั่นคง (ให้มาประพฤติปฏิบัติกุศลกรรม) ตามที่ตนสามารถ (วรรคนี้อาจแปลอีกนัยหนึ่งว่า และข้าราชการเหล่านี้ก็เป็นผู้สามารถที่จะแนะนำชักจูงให้บุคคลอื่น ๆ มายอมรับนับถือคำสั่งสอนของข้า ฯ ไปปฏิบัติตามด้วย) อนึ่ง มหาอำมาตย์แห่งเขตชายแดนทั้งหลาย (ได้แก่ เทศาภิบาลหัวเมืองชายแดน) ก็ได้ปฏิบัติเช่นเดียวกันนี้

ต่อไปนี้ คือระบบวิธีในการปฏิบัติราชการ กล่าวคือ

- การปกครองโดยธรรม
- การวางระเบียบข้อบังคับ (หรือบัญญัติกฎหมาย) ให้เป็นไปโดยธรรม
- การอำนวยความผาสุกแก่ประชาชนโดยธรรม
- การช่วยปกป้องคุ้มครองโดยธรรม

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๒

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

ธรรมเป็นสิ่งดีงาม ก็สิ่งใดเล่าชื่อว่าธรรม ธรรมนั้นได้แก่สิ่งต่อไปนี้คือ ความมีกิเลสน้อย ๑ การมีความดีมาก ๑ ความเมตตากรุณา ๑ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ๑ ความสัตย์ ๑ ความสะอาด๑

ข้า ฯ ได้มอบให้แล้ว ซึ่งดวงตาปัญญา (จักษุทาน) ด้วยวิธีการต่าง ๆ มากมายหลายวิธี ข้า ฯ ได้กระทำการอนุเคราะห์แล้วด้วยประการต่าง ๆ แก่เหล่าสัตว์ทวิบาท สัตว์จตุบาท ปักษิณชาติ และสัตว์น้ำทั้งหลาย ตลอดถึงการให้ชีวิตทาน แม้กรรมอันดีงามอื่น ๆ อีกหลายประการ ข้า ฯ ก็ได้ประกอบแล้ว

เพื่อประโยชน์นี้ ข้า ฯ จึงได้ให้จารึกธรรมโองการนี้ขึ้นไว้ ขอชนทั้งหลายจงได้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนนี้ และขอจารึกธรรมนี้จงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน อนึ่ง บุคคลใดตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามคำสอนนี้ บุคคลนั้นจักได้ชื่อว่า กระทำกรรมอันดีงามแล

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๓

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

บุคคลย่อมมองเห็นเฉพาะแต่กรรมดีของตนอย่างเดียวว่า "กรรมดีอันนี้เราได้กระทำแล้ว" แต่เขาไม่แลเห็นกรรมชั่วของตนเองว่า "กรรมชั่วนี้เราได้กระทำแล้ว" หรือเห็นว่า "กรรมอันนี้ได้ชื่อว่าเป็นกรรมชั่ว" ก็การที่จะพิจารณาเห็นดังนี้ ย่อมเป็นสิ่งยากแท้ที่จะกระทำได้ กระนั้นก็ตาม บุคคลพึงพิจารณาเห็นในเรื่องนี้ว่า "สิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ย่อมชักนำไปสู่การกระทำบาป กล่าวคือ ความดุดัน ๑ ความโหดร้าย ๑ ความโกรธ ๑ ความถือตัว ๑ ความริษยา ๑ ขอข้าพเจ้าจงอย่าได้ถูกติเตียน (หรือถึงความพินาศ) เพราะความชั่วเหล่านี้เป็นเหตุเลย" บุคคลจะต้องพิจารณาโดยรอบคอบว่า "สิ่งนี้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่เรา ในโลกนี้ สิ่งนี้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่เรา ในโลกเบื้องหน้า"

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๔

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

ธรรมโองการนี้ ข้า ฯ ได้ให้จารึกขึ้นไว้ เมื่ออภิเษกแล้ว ได้ ๒๖ พรรษา

ข้า ฯ ได้แต่งตั้ง (เจ้าหน้าที่ชั้นสูงในตำแหน่ง) รัชชูกะขึ้นไว้ ให้มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบในหมู่ประชาชนจำนวนหลายแสนคน ข้า ฯ ได้มอบอำนาจสิทธิ์ขาดในการพิจารณาตั้งข้อกล่าวหา หรือในการลงโทษ (ผู้กระทำความผิด) ให้แก่เจ้าหน้าที่รัชชูกะเหล่านั้น ข้อนี้เพราะเหตุว่าเจ้าหน้าที่รัชชูกะทั้งหลาย เมื่อมีความมั่นใจ และปราศจากความหวาดกลัว ก็จะพึงบริหารหน้าที่การงานให้เป็นไป พึงปฏิบัติกิจเพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขของประชาชนในชนบท และกระทำการอนุเคราะห์แก่ประชาชนเหล่านั้น ข้าราชการเหล่านี้จักหยั่งทราบถึงสิ่งที่จะทำให้เกิดความสุขและความทุกข์แก่ประชาชนด้วย เมื่อตนเองเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมแล้ว ก็จักช่วยชี้แจงสั่งสอนแก่ประชาชนชาวชนบทด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนเหล่านั้น สามารถประสบประโยชน์สุข ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า

เจ้าหน้าที่รัชชูกะทั้งหลายย่อมขวนขวายที่จะปฏิบัติหน้าที่สนองตามคำสั่งของข้า ฯ ถึงแม้ข้าราชการทั้งหลาย (โดยทั่วไป) ของข้า ฯ ก็จักปฏิบัติหน้าที่สนองตามความประสงค์ของข้า ฯ เช่น

กัน และข้าราชการเหล่านั้นจะช่วยชี้แจงแก่ประชาชนได้บ้างบางส่วน อันจะเป็นเหตุช่วยให้เจ้าหน้าที่รัชชูกะสามารถปฏิบัติการให้สำเร็จตามความประสงค์ของข้า ฯ ได้ เปรียบเหมือนว่าบุคคล เมื่อได้มอบหมายบุตรของตนให้แก่พี่เลี้ยงผู้สามารถช่วยดูแลแล้ว ย่อมมีความรู้สึกมั่นใจว่า "พี่เลี้ยงผู้ชำนาญจักสามารถคุ้มครองดูแลบุตรของเราได้ด้วยดี" ฉันใด เจ้าหน้าที่รัชชูกะของข้า ฯ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมได้รับการแต่งตั้งไว้เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแห่งประชาชนชาวชนบท ด้วยมุ่งหมายว่า เจ้าหน้าที่เหล่านั้น เมื่อเป็นผู้ไม่มีความหวาดกลัว มีความมั่นใจ และไม่อึดอัดใจ ก็จะพึงบริหารหน้าที่การงานให้เป็นไปได้ ด้วยเหตุผลเช่นนี้ ข้า ฯ จึงมอบอำนาจสิทธิ์ขาดในการจับกุมหรือในการลงโทษ ให้แก่เจ้าหน้าที่รัชชูกะทั้งหลาย

อนึ่ง สิ่งต่อไปนี้เป็นข้อที่พึงปรารถนา คือควรจะมีความสม่ำเสมอเป็นแบบแผนเดียวกัน ในการพิจารณาไต่สวนอรรถคดีในศาล และความสม่ำเสมอเป็นแบบเดียวกันในการตัดสินลงโทษ อีกประการหนึ่ง ในเรื่องนี้ ข้า ฯ ยังได้มีโองการไว้ต่อไปอีกว่า สำหรับคนที่ถูกจองจำคุมขังอยู่ และเมื่อได้รับการพิจารณาโทษแล้วถูกตัดสินประหารชีวิต ข้า ฯ อนุญาตสิทธิพิเศษให้เป็นเวลา

๓ วัน ระหว่างระยะเวลานี้ บรรดาญาติของผู้ต้องโทษจักได้ขอร้องให้ (เจ้าหน้าที่รัชชูกะ) บางท่าน พิจารณาไต่สวน (เป็นการทวนย้อนหลัง) เพื่อช่วยชีวิตนักโทษเหล่านั้น (คือ ทำการยื่นฎีกาขอพระราชทานอภัยโทษประหาร) ถ้าแม้ไม่มีผู้มายื่นคำขอให้พิจารณาสอบสวนคดีใหม่อีก นักโทษเหล่านั้นก็จะ (ได้รับโอกาสให้) ทำการบริจาคทาน หรือรักษาอุโบสถ อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขในโลกหน้า ทั้งนี้เพราะข้า ฯ มีความปรารถนาอยู่อย่างนี้ว่า แม้ในยามที่ถูกจองจำคุมขังอยู่ นักโทษเหล่านั้นก็จะได้สามารถบำเพ็ญตน เพื่อประสบประโยชน์สุขในโลกเบื้องหน้าด้วย และในหมู่ประชาชนก็จะมีการประพฤติปฏิบัติคุณธรรมต่าง ๆ ความสำรวมใจ และการจำแนกแจกทาน เจริญเพิ่มพูนขึ้นด้วย

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๕

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ตรัสไว้ดังนี้

ข้า ฯ เมื่อออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ได้ออกประกาศให้สัตว์ทั้งหลายต่อไปนี้ เป็นสัตว์ปลอดภัยจากการถูกฆ่า กล่าวคือ

นกแก้ว นกสาลิกา นกจากพราก หงส์ นกน้ำนันทิมุข[๑] นกน้ำคราฏะ ค้างคาว มดแดงมะม่วง เต่าเล็ก ปลาไม่มีกระดูก ตัวเวทาเวยกะ ตัวคังคาปุฏกะ[๒] ปลากระเบน เต่า และกบ[๓] กระต่ายที่อยู่ตามค่าคบไม้[๔] กวางเร็ว วัวตอน สัตว์ที่อาศัยหากินในเรือน แรด นกพิราบขาว[๕] นกพิราบบ้าน และบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งปวงที่มิใช่สัตว์ใช้งาน และมิใช่สัตว์สำหรับบริโภค

แม่แพะ แม่แกะ และแม่หมู ที่กำลังมีท้องก็ดี กำลังให้นมอยู่ก็ดี ย่อมเป็นสัตว์ที่ไม่พึงฆ่า และแม้ลูกอ่อนของสัตว์เหล่านั้นที่อายุยังไม่ถึง ๖ เดือน ก็ไม่พึงถูกฆ่าเช่นกัน ไม่พึงกระทำการตอนไก่ ไม่พึงเผาแกลบที่มีสัตว์มีชีวิตอาศัยอยู่ ไม่พึงเผาป่าเพื่อการอันหาประโยชน์มิได้ หรือเพื่อการทำลายสัตว์ ไม่พึงเลี้ยงชีวิตด้วยชีวิต

ไม่พึงฆ่าและขายปลา เนื่องในวันเพ็ญที่คำรบจาตุรมาส[๖] ทั้ง ๓ และในวันเพ็ญแห่งเดือนติษยะ[๗] คราวละ ๓ วัน คือ

---

๑. ปราชญ์บางท่านว่านกเป็ดหงส์ ๒. บางท่านว่านกกะเรียน ๓. บางท่านว่าเม่น ๔. บางท่านว่ากระรอก ๕. บางท่านว่านกเขาขาว

๖. จาตุรมาส์ คือวันเพ็ญที่ครบรอบ ๔ เดือน ได้แก่ เพ็ญเดือน ๘ เพ็ญเดือน ๑๒ และเพ็ญเดือน ๔ ซึ่งเป็นวาระเปลี่ยนฤดู

๗. เดือนติษยะคือเดือนย์ หรือเดือนสอง

ในวันจาตุททสี วันปัณณรสี และวันปาฏิบท (ในที่นี้หมายถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑ ค่ำ) และในทุกวันอุโบสถ เป็นการเสมอไป อนึ่ง ในวันดังกล่าวมานี้ ไม่พึงฆ่าแม้เหล่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ ในป่าช้างและในเขตสงวนปลาของชาวประมง

ในดิถีที่ ๘ แห่งปักษ์ (ขึ้นหรือแรม ๘ ค่ำ) ก็ดี ในดิถีที่ ๑๔ และ ๑๕ ก็ดี ในวันติษยะ และวันปุนัพสุ[๓] ก็ดี ในวันเพ็ญครบจาตุรมาสทั้งสาม ก็ดี และในวันมงคลทั้งปวง ไม่พึงทำการตอนวัว แม้ถึงแกะ แพะ หมู และเหล่าสัตว์อื่น ๆ ที่เคยตอนกันอยู่ ก็ไม่พึงทำการตอน (ในวันเช่นนั้น) ไม่พึงทำการประทับตราม้าและโค ในวันติษยะและวันปุนัพสุ ในวันเพ็ญครบจาตุรมาส และตลอดทุกวันในปักษ์แห่งวันเพ็ญครบจาตุรมาสนั้น

ตราบถึงบัดนี้ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๖ พรรษา ข้า ๆ ได้สั่งให้มีการพระราชทานอภัยโทษแล้วรวม ๒๕ ครั้ง

---

๓. ปุนัพสุ เป็นชื่อดาวฤกษ์ที่ ๗ จันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์นี้ในระหว่างแห่งเดือนมาคสิร (เดือนอ้าย) กับเดือนผุสส หรือปุษย (เดือนยี่)

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๖

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

ข้า ฯ เมื่อออภิเษกแล้วได้ ๑๒ พรรษา จึงได้เริ่มจารึกธรรมโองการขึ้นไว้ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ประชาชนทั้งหลาย ประชาชนเหล่านั้น เมื่อไม่ฝ่าฝืนธรรมโองการนั้น ก็จะพึงประสบความเจริญงอกงามแห่งคุณธรรม

ข้า ฯ ย่อมพิจารณาสอดส่องอยู่ว่า ประโยชน์เกื้อกูล และความสุขของประชาชนทั้งหลาย จะมีได้ด้วยวิธีการอย่างนี้ ๆ ข้า ฯ ปฏิบัติเช่นนี้ต่อหมู่ญาติทั้งหลาย ฉันใด ข้า ฯ ก็ปฏิบัติต่อหมู่ชนผู้ใกล้ชิด และหมู่ชนที่อยู่ห่างไกล ฉันนั้น เมื่อเห็นว่าข้า ฯ จะนำความสุขมาให้แก่ชนเหล่าไหนได้อย่างไร ข้า ฯ ก็จะจัดดำเนินการให้เป็นไปอย่างนั้น ข้า ฯ สอดส่องดูแลกลุ่มชนทุกพวกทุกหมู่สม่ำเสมอเช่นเดียวกันหมดดังนี้ แม้ถึงลัทธิศาสนาทั้งหลายทั้งปวง ข้า ฯ ก็ได้กระทำการเคารพนับถือทั่วกันหมด ด้วยวิธีการเคารพบูชาต่าง ๆ แบบต่าง ๆ ชนิด แต่ข้อที่ข้า ฯ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดก็คือ การได้เข้าไปพบปะถึงกัน

ธรรมโองการนี้ ข้า ฯ ได้ให้จารึกขึ้นไว้เมื่อออภิเษกแล้ว ได้ ๒๖ พรรษา

จารึกหลักศิลา ฉบับที่ ๗

(พบที่หลัก Delhi–Topla *แห่งเดียว)*

๑. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

ตลอดกาลยาวนานล่วงมาแล้ว ได้มีพระราชาหลายองค์ทรงปรารถนาว่า "ทำไฉนประชาชนทั้งหลายจะพึงเจริญก้าวหน้าด้วยความเจริญทางธรรม" แต่ประชาชนก็หาได้เจริญก้าวหน้าขึ้นด้วยความเจริญทางธรรม ตามสมควรไม่

๒. ในเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

ข้า ฯ ได้เกิดมีความคิดขึ้นว่า ตลอดกาลยาวนานล่วงมาแล้ว ได้มีพระราชาหลายพระองค์ทรงปรารถนาว่า "ทำไฉนประชาชนทั้งหลายพึงเจริญก้าวหน้า ด้วยความเจริญทางธรรม" แต่ประชาชนก็หาได้เจริญก้าวหน้าขึ้น ด้วยความเจริญทางธรรมตามสมควรไม่ ก็แลด้วยอุบายวิธีอันใดหนอ ประชาชนทั้งหลาย

จะพึงประพฤติปฏิบัติตาม ด้วยอุบายวิธีอันใดหนอ ประชาชนทั้งหลายจะพึงเจริญก้าวหน้า ด้วยความเจริญทางธรรมตามสมควร ด้วยอุบายวิธีอันใดหนอ ข้า ๆ จะพึงยกระดับประชาชนขึ้นด้วยความเจริญทางธรรมได้บ้าง

๓. ในเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

ข้า ๆ ได้เกิดมีความคิดขึ้นว่า "ข้า ๆ จักจัดให้มีการประกาศธรรม ข้า ๆ จักจัดให้มีการอบรมสั่งสอนธรรม ประชาชนทั้งหลาย ครั้นได้สดับธรรมนี้แล้วก็จักพากันประพฤติปฏิบัติตาม จักยกระดับตนเองสูงขึ้น และจักมีความเจริญก้าวหน้าขึ้น ด้วยความเจริญทางธรรมอย่างมั่นคง

เพื่อประโยชน์นี้ ข้า ๆ จึงจัดให้มีการประกาศธรรม และสั่งให้มีการอบรมสั่งสอนธรรมขึ้นเป็นหลายแบบหลายอย่าง เพื่อให้ข้าราชการทั้งหลาย ที่ข้า ๆ ได้แต่งตั้งไว้ดูแลประชาชนจำนวนมาก จักได้ช่วยกันแนะนำสั่งสอนบ้าง ช่วยอธิบายขยายความให้แจ่มแจ้งออกไปบ้าง แม้เจ้าหน้าที่รัชชูกะ ข้า ๆ ก็ได้แต่งตั้งไว้ดูแลชีวิตหลายแสนชีวิต เจ้าหน้าที่รัชชูกะเหล่านั้น ก็ได้รับคำสั่งจากข้า ๆ ว่า "ท่านทั้งหลายจงอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมอย่างนี้ ๆ"

๔. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ว่า

เมื่อได้พิจารณาใคร่ครวญในเรื่องนี้ โดยถ่องแท้แล้วนั่นแล ข้า ฯ จึงให้ประดิษฐานหลักศิลาจารึกธรรมขึ้นไว้ แต่งตั้งธรรมมหาอำมาตย์ขึ้นไว้ และจัดให้มีการประกาศธรรม

๕. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

แม้ตามถนนหนทาง ข้า ฯ ก็ได้ให้ปลูกต้นไทรขึ้นไว้ เพื่อจักได้เป็นร่มเงาให้แก่สัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ให้ปลูกสวนมะม่วง ให้ขุดบ่อน้ำไว้ทุกระยะกึ่งโกรศะ ให้สร้างที่พักคนเดินทางขึ้นไว้[๑] และให้สร้างอ่างเก็บน้ำจำนวนมากมายขึ้นไว้ในที่ต่าง ๆ เพื่อการใช้สอยแห่งสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย แต่การใช้ประโยชน์เช่นนี้ยังจัดว่าเป็นสิ่งเล็กน้อย พระราชาทั้งหลายในกาลก่อนก็ดี ตัว ข้า ฯ ก็ดี ต่างก็ได้บำรุงประชาชนทั้งหลายให้มีความสุขด้วยวิธีการบำรุงสุขประการต่าง ๆ แต่ที่ข้า ฯ ได้กระทำการเช่นนี้ ก็ด้วยความมุ่งหมายข้อนี้ คือ เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตามธรรม

---

๑. บางฉบับ แปลว่า แผงลอย หรือ ร้านตลาด

๖. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

แม้ธรรมมหาอำมาตย์ทั้งหลาย ข้า ฯ ก็ได้มอบหมายให้ทำหน้าที่เกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ มากหลายประการ อันจะเป็นไปเพื่อการอนุเคราะห์ทั้งแก่บรรพชิต และคฤหัสถ์ทั้งหลาย และธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้น ได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับหมู่ชนผู้นับถือลัทธิศาสนาทั้งปวง และเพื่อประโยชน์แก่คณะสงฆ์ ข้า ฯ ก็ได้มีคำสั่งว่า ให้มีเจ้าหน้าที่ธรรมมหาอำมาตย์ที่มีหน้าที่ (เกี่ยวกับผลประโยชน์ของคณะสงฆ์) แม้สำหรับพวกพราหมณ์และอาชีวิกะทั้งหลายก็เช่นกัน ข้า ฯ ก็ได้มีคำสั่งว่า ให้มีเจ้าหน้าที่ธรรมมหาอำมาตย์ ซึ่งจักมีหน้าที่รับผิดชอบ (เกี่ยวกับผลประโยชน์ของพราหมณ์ และอาชีวิกะเหล่านั้น) สำหรับในหมู่นิครนถ์ทั้งหลายก็เช่นกัน ข้า ฯ ก็ได้มีคำสั่งไว้ว่า ให้มีเจ้าหน้าที่ธรรมมหาอำมาตย์ซึ่งจักมีหน้าที่รับผิดชอบ (เพื่อผลประโยชน์ของนิครนถ์เหล่านั้น) แม้สำหรับในหมู่ชนผู้นับถือลัทธิศาสนาต่าง ๆ ข้า ฯ ก็ได้มีคำสั่งไว้ว่า ให้มีเจ้าหน้าที่ธรรมมหาอำมาตย์เหล่านั้นซึ่งจักมีหน้าที่รับผิดชอบ (เพื่อผลประโยชน์ของลัทธิศาสนาเหล่านั้นด้วย) เจ้าหน้าที่มหาอำมาตย์ตำแหน่งต่าง ๆ ย่อมมีหน้าที่รับ

ผิดชอบ รักษาหน้าที่อันเฉพาะของตน ๆ เท่านั้น ส่วนพวกธรรมมหาอำมาตย์นี้ ข้า ฯ มอบหมายให้มีหน้าที่รับผิดชอบทั้งกิจการเหล่านี้ด้วย และมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาทั้งหลายอื่นทั้งหมดด้วย

๗. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่เหล่านี้ และพวกอื่น ๆ อีกจำนวนมาก ได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่ทำการจำแนกแจกทาน ทั้งในนามของข้า ฯ เอง และในนามแห่งพระราชเทวีทั้งหลายทั่วทุกสำนักฝ่ายในของข้า ฯ เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่เหล่านี้ สามารถจัดดำเนินการในกิจต่าง ๆ ที่มุ่งหมายจนเป็นที่น่าพอใจได้ ด้วยวิธีการมากมายหลายประการ ทั้งใน (พระนครหลวง) นี้ และในส่วนต่าง ๆ (ของประเทศ)

อนึ่ง ในส่วนแห่งโอรสของข้า ฯ และเจ้าชายอื่น ๆ ซึ่งประสูติแต่พระราชเทวีทั้งหลาย ข้า ฯ ก็ได้สั่งให้กระทำการ (จำแนกแจกทาน) เช่นนี้ โอรสของข้า ฯ เหล่านี้จักเป็นผู้ผักใฝ่ในการจำแนกแจกทาน อันจะเป็นการช่วยส่งเสริมหลักการในทางธรรม และการประพฤติปฏิบัติตามธรรม

หลักการในทางธรรม และการประพฤติปฏิบัติตามธรรมเหล่านี้ กล่าวคือ ความเมตตากรุณา ๑ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ๑ ความสัตย์ ๑ ความสะอาด ๑ ความสุภาพอ่อนโยน ๑ และความเป็นสาธุชน ๑ จะพึงเจริญเพิ่มพูนขึ้นในหมู่ประชาชน

๘. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

กรรมดีใด ๆ ก็ตามที่ข้า ๆ ได้กระทำแล้ว ประชาชนทั้งหลายก็ได้พากันประพฤติปฏิบัติกรรมดีนั้น ๆ ตามอย่างแล้ว และยังคงดำเนินตามกรรมดีนั้น ๆ อยู่ต่อไป ด้วยการกระทำเช่นนั้น ประชาชนทั้งหลายก็ได้มีความเจริญงอกงามขึ้นแล้ว และยังจักเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก ด้วยการเชื่อฟังมารดาบิดา การเชื่อฟังครูทั้งหลาย การปฏิบัติชอบต่อท่านผู้เฒ่าชรา การปฏิบัติชอบต่อพราหมณ์ และสมณะ ต่อคนยากจนและคนตกทุกข์ ตลอดถึงคนรับใช้ และคนงานทั้งหลาย

๙. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ความเจริญงอกงามแห่งธรรม ย่อมเกิดมีขึ้นได้ด้วยวิธีการสองประการคือ ด้วยการบัญญัติกฎข้อ

บังคับในทางธรรมประการหนึ่ง และด้วยการนำธรรมไปเพ่งพินิจประการหนึ่ง บรรดาวิธีการทั้งสองนั้น การบัญญัติกฎข้อบังคับในทางธรรมเป็นสิ่งไม่สำคัญ การนำไปเพ่งพินิจนั่นแลเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง กระนั้นก็ตาม ข้า ฯ ก็ได้กระทำการบัญญัติกฎข้อบังคับในทางธรรมขึ้นไว้แล้ว เช่นว่าดังนี้ "สัตว์จำพวกนี้ ๆ เป็นสัตว์ที่ห้ามมิให้ฆ่า" ก็แลกฎข้อบังคับในทางธรรมอื่น ๆ ที่ข้า ฯ ได้บัญญัติไว้แล้วยังมีเป็นอันมาก แต่หากด้วยอาศัยการนำไปเพ่งพินิจนั่นแล ความเจริญงอกงามแห่งธรรมจึงได้เพิ่มพูนขึ้นแล้วอย่างมากมาย ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย เป็นผลให้บังเกิดการไม่เบียดเบียนเหล่าสัตว์ และการไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ

เพื่อประโยชน์นี้ ข้า ฯ จึงได้กระทำการจารึกอย่างนี้ขึ้น เพื่อว่าลูกหลานทั้งหลายของข้า ฯ จักพึงเชื่อฟังความที่จารึกนั้น และจารึกนั้นจักได้ดำรงอยู่ตลอดไปตราบเท่าที่เดือนและตะวันยังส่องแสง อีกทั้งประชาชนทั้งหลายก็จะพึงประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นด้วย ก็แลบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติตามอยู่เช่นนั้น ย่อมเป็นผู้ประสบประโยชน์สุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ธรรมโองการนี้ข้า ฯ ได้ให้จารึกไว้ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๗ พรรษา

๑๐. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

หลักศิลาหรือแผ่นศิลามีอยู่ ณ สถานที่ใด ธรรมโองการนี้จะต้องถูกนำไปจารึกไว้ ณ สถานที่นั้น เพื่อให้คำรงอยู่ชั่วกาลนาน

ศิลาจารึกพิเศษแห่งกลิงคะ ฉบับที่ ๑

มหาอำมาตย์ทั้งหลายผู้มีหน้าที่ดำเนินงานตุลาการในเมืองโตสลี พึงได้รับแจ้งตามพระดำรัสของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพว่า : ข้า ฯ พิจารณาเห็นสิ่งใดก็ตาม ข้า ฯ ย่อมมีความปรารถนาในสิ่งนั้นว่า ขอข้า ฯ พึงดำเนินการในสิ่งนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยการลงมือกระทำ และขอข้า ฯ พึงริเริ่มทำสิ่งนั้นด้วยวิธีการ (อันเหมาะสม) ในเรื่องนี้ ข้า ฯ ถือว่า คำสั่งสอนของข้า ฯ แก่ท่านทั้งหลายนั่นแล เป็นวิธีการอันสำคัญยิ่ง เพราะท่านทั้งหลายได้รับการแต่งตั้งให้มีหน้าที่ดูแลชีวิตจำนวนมากมายหลายพัน ด้วยความหวังว่า พวกท่านคงจะถนอมความรักของมนุษย์ทั่วทุกคนไว้ได้โดยแน่แท้

คนทุกคนเป็นลูกของข้า ฯ ข้า ฯ มีความปรารถนาต่อลูกของข้า ฯ ว่า ขอลูกทั้งหลายของข้า ฯ จงประสบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล และความสุขทุกสิ่งทุกประการ ทั้งที่เป็นไปในโลกนี้และโลกหน้า ฉันใด ข้า ฯ ก็มีความปรารถนาแม้ต่อมนุษย์ทั้งหลายทั่วทุกคน ฉันนั้น แต่ท่านทั้งหลายอาจไม่รู้ซึ้งว่า ความประสงค์ของข้า ฯ ข้อนี้มีความหมายกว้างขวางเพียงใด อาจมีบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ในบรรดาพวกท่านนี้ ที่เข้าใจถึงความหมายอันนี้ แต่กระนั้นบุคคลผู้นั้นก็คงรู้คงเข้าใจเพียงส่วนหนึ่งส่วนเดียว หาได้เข้าใจโดยสิ้นเชิงไม่ ถึงแม้ท่านทั้งหลายจะได้รับการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งสูงเพียงใดก็ตาม ท่านทั้งหลายก็จะต้องใส่ใจทำความเข้าใจในเรื่องนี้ หลักการข้อนี้เป็นสิ่งที่จัดวางไว้เป็นอย่างดีแล้ว

อาจมีบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งต้องได้รับการจองจำ หรือการลงโทษด้วยการทรมาน และในกรณีนี้ผลอาจปรากฏว่าเป็นการจับกุมลงโทษ โดยปราศจากมูลเหตุอันสมควร เนื่องจากเหตุนี้ประชาชนอื่น ๆ อีกจำนวนมากก็จะพลอยได้รับความทุกข์ด้วยเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายควรตั้งใจแน่วแน่ว่า “เราจะวางตนเป็นกลาง (ให้เกิดความเที่ยงธรรม)” แต่กระนั้นก็ยังอาจ

ไม่ประสบความสำเร็จก็ได้ โดยเนื่องมาจากข้อบกพร่องบางประการ อันได้แก่ ความริษยา ความพลั้งจิต ความเกรียวกราด ความหุนหันพลันแล่น การขาดความใส่ใจอย่างจริงจัง (หรือขาดความรอบคอบ) ความเกียจคร้าน และความเหนื่อยหน่าย ฉะนั้น ท่านทั้งหลายพึงตั้งใจไว้ว่า "ขอข้อบกพร่องเหล่านี้อย่าพึงเกิดมีแก่เราเลย"

รากฐานแห่ง (ความสำเร็จ) ทั้งมวลนี้ อยู่ที่การไม่มีความพลั้งจิต และการไม่มีความหุนหันเร่งร้อนในการนำหลักการแห่งความยุติธรรมมาใช้ บุคคลที่เหนื่อยหน่ายย่อมไม่สามารถลุกขึ้นทำงานได้โดยกระฉับกระเฉง แต่ท่านทั้งหลายจะต้องเคลื่อนไหวก้าวหน้า และดำเนินไป (เพื่อให้ถึงจุดหมาย) ท่านทั้งหลายจะต้องพิจารณาใส่ใจในเรื่องนี้ดังกล่าวมาฉะนี้ ด้วยเหตุนี้ จึงขอให้ท่านทั้งหลายพึงได้รับถือเป็นคำสั่งว่า "ท่านทั้งหลายจะต้องคอยเอาใจใส่ดูแล (ตักเตือน) ซึ่งกันและกันว่า คำสั่งสอนของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพมีอยู่อย่างนี้ ๆ" การประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนนี้โดยเพียบพร้อม ย่อมอำนวยผลมาก แต่การไม่ประพฤติปฏิบัติตามโดยชอบ ย่อมนำมาซึ่งความเสื่อมเสียเป็นอันมาก ผู้ไม่ประพฤติปฏิบัติตาม ย่อมไม่ได้ประสบสวรรค์ และ

ไม่ทำให้พระเจ้าอยู่หัวพอพระทัยได้ เพราะข้า ฯ ถือว่าการฝักใฝ่สนใจอย่างจริงจังต่อกิจเช่นนั้น ย่อมมีผลสองประการคือ ในการประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของข้า ฯ โดยเพียบพร้อมนี้ ท่านทั้งหลายจักได้ประสบสวรรคสมบัติด้วย และจักได้ปลดเปลื้องหนี้ต่อข้า ฯ ด้วย

จารึกนี้ พึงให้มีการสดับในวันติษยนักษัตร และในบางโอกาสในระหว่างแห่งวันติษยะ ถึงจะมีบุคคลอยู่คนเดียวก็พึงสดับฟัง เมื่อกระทำได้เช่นนี้นั่นแล ท่านทั้งหลายจึงจักชื่อว่าสามารถกระทำตามคำสั่งสอนของข้า ฯ ได้เพียบพร้อมสมบูรณ์ เพื่อประโยชน์นี้ จึงได้ให้เขียนจารึกนี้ขึ้นไว้ เพื่อให้เจ้าหน้าที่ตุลาการนครได้พยายาม โดยสม่ำเสมอทุกเวลา (ที่จะปฏิบัติการด้วยความมุ่งมั่นในใจ) ว่าจะมิให้เกิดมีการบีบบังคับ หรือการลงโทษทัณฑ์แก่ชาวเมืองโดยไร้เหตุอันควร

เพื่อประโยชน์นี้ ข้า ฯ จักส่งมหาอำมาตย์ทั้งหลายซึ่งจะไม่เป็นผู้หยาบคาย ไม่ดุร้าย และซื่อสัตย์ในการปฏิบัติงาน ออกเดินทางตรวจตราราชการทุก ๆ ๕ ปี มหาอำมาตย์เหล่านั้น เมื่อทราบความประสงค์อันนี้ (ของข้า ฯ) แล้ว ก็จักปฏิบัติตามคำสั่งสอนของข้า ฯ แม้จากนครอุชเชนีก็เช่นกัน องค์อุปราชราช

โอรส จักส่งกลุ่มเจ้าหน้าที่อย่างเดียวกันให้ออกเดินทางตรวจตราราชการ เพื่อความมุ่งหมายอันเดียวกันนี้แล (ในการส่งออกแต่ละคราวนี้) จักไม่ปล่อยให้เวลาล่วงไปเกิน ๓ ปี แม้จากนครตักศิลาก็เช่นเดียวกัน (องค์อุปราชราชโอรส จักส่งกลุ่มเจ้าหน้าที่ออกเดินทางตรวจราชการอย่างนี้) เมื่อมหาอำมาตย์เหล่านี้ยังคงออกเดินทางตรวจตราราชการอยู่ ไม่ทอดทิ้งหน้าที่ของตน เขาก็จักเข้าใจในคำสั่งสอนของข้า ฯ และด้วยเหตุนั้นก็จักปฏิบัติงานได้ตามคำสั่งสอนของพระเจ้าอยู่หัว

ศิลาจารึกพิเศษแห่งกลิงคะ ฉบับที่ ๒

พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

มหาอำมาตย์ทั้งหลาย ณ สมาปา[๑] พึงได้รับแจ้งตามกระแสพระราชดำรัสว่า เมื่อข้า ฯ พิจารณาเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ข้า ฯ ย่อมมีความปรารถนาว่า ขอข้า ฯ จงจัดทำสิ่งนั้น ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยการลงมือกระทำ (จริง ๆ) และขอข้า ฯ จงริเริ่มทำสิ่งนั้นด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ข้า ฯ ถือว่าคำสั่งสอนของข้า ฯ แก่ท่านทั้งหลายนั่นแล เป็นวิธีการอันสำคัญยิ่งเพื่อให้บรรลุถึงจุดประสงค์อันนี้

---

๑. สมาปา เป็นที่ปฏิบัติการของมหาอำมาตย์ในกลิงคะภาคใต้

ประชาชนทุกคนเป็นลูกของข้า ฯ ข้า ฯ ย่อมปรารถนาเพื่อลูกชายหญิงของข้า ฯ ว่า ขอเขาทั้งหลายพึงประสบสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ทั้งที่เป็นไปในโลกนี้และโลกหน้าทุกประการ ฉันใด ความปรารถนาของข้า ฯ ต่อประชาชนทั้งปวงย่อมเป็นฉันนั้นเหมือนกัน

ประชาชนชาวเขตแดนข้างเคียงทั้งหลาย ซึ่งข้า ฯ ยังมิได้พิชิต อาจเกิดมีความคิดขึ้นอย่างนี้ว่า "พวกเราใคร่ทราบว่าพระราชาทรงมีความมุ่งประสงค์ต่อพวกเราเป็นประการใด" ข้า ฯ มีความปรารถนาต่อประชาชนชาวเขตแดนข้างเคียงอยู่เพียงว่า ขอให้ประชาชนเหล่านั้นพึงเข้าใจเถิดว่า "พระราชาทรงมีความปรารถนาว่า ประชาชนเหล่านั้นไม่พึงมีความครั่นคร้ามหวาดระแวงต่อข้า ฯ และพึงมีความเชื่อมั่นวางใจในตัวข้า ฯ พึงหวังได้รับความสุขเพียงอย่างเดียวจากข้า ฯ หาได้รับความทุกข์มิได้เลย และพึงมีความเข้าใจ (ต่อไป) อีกว่า พระองค์จักทรงพระราชทานอภัยโทษแก่เราทั้งหลายเท่าที่จะทรงอภัยให้ได้ และเพื่อเห็นแก่ข้า ฯ ขอประชาชนเหล่านั้นพึงประพฤติปฏิบัติธรรม และพึงได้ประสบ (ประโยชน์สุข) ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า"

เพื่อประโยชน์นี้ ข้า ฯ จึงพร่ำสอนท่านทั้งหลาย ด้วยการกระทำเพียงนี้ ข้า ฯ ย่อมเป็นอันพ้นจากหนี้ (ที่บ่งแจ้งต่อประชาชน) ปณิธานและปฏิญญาใด ๆ ของข้า ฯ ที่บ่งแจ้งในการสั่งสอนท่านทั้งหลาย และในการประกาศเจตจำนง ปณิธานและปฏิญญานั้น ๆ เป็นสิ่งที่มั่นคงแน่นอนไม่แปรผัน ท่านทั้งหลายพึงปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยการกระทำตามเช่นนั้นเถิด และประชาชนเหล่านั้น พึงได้รับการปลุกปลอบใจให้มีความเชื่อมั่นวางใจในตัวข้า ฯ จนทำให้เขาเข้าใจว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นเหมือนบิดาของพวกเรา พระองค์ทรงมีความรักใคร่ปรารถนาดีในเราทั้งหลาย เหมือนดังที่ทรงรักใคร่ปรารถนาดีต่อตัวพระองค์เอง พวกเราเป็นเหมือนลูกของพระเจ้าอยู่หัว

โดยเหตุที่ปณิธานและปฏิญญาของข้า ฯ อันบ่งแจ้งในการแนะนำพร่ำสอนพวกท่าน และในการประกาศให้พวกท่านทราบเจตจำนงของข้า ฯ เป็นสิ่งมั่นคงแน่นอนไม่แปรผัน ฉะนั้น ในกรณีเช่นนี้ ข้า ฯ จึงจัดให้มีท่านทั้งหลายผู้เป็นเจ้าพนักงานประจำท้องถิ่น เพราะว่าท่านทั้งหลายย่อมเป็นผู้มีความสามารถ (แท้ที่เดียว) ในการปลุกปลอบใจประชาชนเหล่านั้น ช่วยนำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ทั้งที่เป็นไปในโลกนี้และโลกหน้าแก่ประชาชนทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ ท่านทั้งหลาย

จักได้ประสบสวรรคสมบัติด้วย และจักเป็นผู้ได้ปลดเปลื้องหนี้ที่มีต่อข้า ฯ ด้วย

เพื่อประโยชน์นี้ จึงได้ให้เขียนจารึกนี้ขึ้นไว้ ณ สถานที่นี้ เพื่อให้บรรดามหาอำมาตย์ทั้งหลายเอาใจใส่อยู่โดยสม่ำเสมอตลอดกาลต่อไปเบื้องหน้า ในอันที่จะทำการแนะนำชักจูงพลเมืองชายแดนทั้งหลาย ให้เกิดมีความเชื่อมั่นวางใจ (ในตัวข้า ฯ) และทำให้การประพฤติปฏิบัติธรรมเกิดมีขึ้น

พึงให้มีการสดับตรับฟังจารึกนี้ในวันติษยะ ในระหว่างทุก ๆ จาตุรมาส พึงให้มีการสดับฟัง แม้ในระยะเวลาระหว่างนั้น และเมื่อมีโอกาสพิเศษ แม้จะมีบุคคลผู้เดียวก็พึงให้สดับฟัง เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้นั่นแล ท่านทั้งหลายจึงจักชื่อว่าสามารถปฏิบัติได้เพียบพร้อมตามคำสั่งสอนของข้า

ศิลาจารึก ฉบับน้อย[๑]

จารึกฉบับใต้

ตอนที่ ๑

พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

---

๑. ฉบับเดียวกับที่มีในหน้า ๑๕๖ แต่จารึกไว้ต่างสถานที่ มีข้อความตอนท้ายต่างออกไป จึงนำมาลงไว้ด้วย

นับเป็นเวลานานเกินกว่า (สองปีครึ่ง) แล้ว ที่ข้า ๆ ได้เป็นอุบาสก แต่ตลอดเวลา ๑ ปี ข้า ๆ มิได้กระทำความพากเพียรใด ๆ อย่างจริงจังเลย และนับเป็นเวลา ๑ ปีเศษแล้วที่ข้า ๆ ได้เข้าหาสงฆ์ ข้า ๆ จึงได้ลงมือทำความพากเพียรอย่างจริงจัง (นับแต่นั้นมา)

ตลอดระยะเวลา (ที่ผ่านมา) นี้ มนุษย์ทั้งหลายยังมิได้คลุกคลีสนิทสนมกันกับเทวดาทั้งหลายเลย แต่มาบัดนี้ มนุษย์ทั้งหลายได้คลุกคลีสนิทสนม (กับทวยเทพทั้งหลาย) แล้ว ก็ข้อนี้ย่อมเป็นผลแห่งความพากเพียร (ในการทำความดี) (สวรรค์นั้น) มิใช่ว่ามหาบุรุษเท่านั้น จึงจะบรรลุถึงได้ แม้คนเล็กน้อยต่ำต้อย เมื่อพากเพียรอยู่ก็สามารถประสบสวรรค์อันไพบูลย์ได้เช่นกัน เพื่อประโยชน์นี้นั่นแล ข้า ๆ จึงได้ให้ทำคำประกาศนี้ขึ้นไว้ ขอชนทั้งหลาย ทั้งที่ยากจนและมั่งมี จงกระทำความพากเพียรในเรื่องนี้ และชนชาวเขตแดนข้างเคียงทั้งหลายจงทราบความข้อนี้ด้วย ขอให้ความพากเพียรนี้ดำรงอยู่ชั่วกาลนาน ประโยชน์อันไพบูลย์ก็จักเจริญเพิ่มพูน และจักงอกงามขึ้นอีกอย่างน้อยที่สุดถึงหนึ่งเท่าครึ่ง

คำประกาศนี้ ข้า ฯ ได้กระทำแล้วในระหว่างการเสด็จประพาสนอกพระนครหลวงครั้งที่ ๒๕๖

ตอนที่ ๒

พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้ตรัสไว้ดังนี้

"ท่านทั้งหลายพึงประพฤติปฏิบัติตามที่พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพตรัสสอนไว้ เจ้าหน้าที่รัชชูกะทั้งหลายจักต้องได้รับคำสั่งแล้วเขาจักสั่งต่อไปแก่ชนชาวชนบทและเจ้าหน้าที่ราษฎริกะทั้งหลายว่า พึงตั้งใจฟังมารดาบิดา พึงตั้งใจฟังครูทั้งหลายเช่นเดียวกัน พึงมีความเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย พึงกล่าวคำสัตย์ พึงเผยแผ่คุณธรรมเหล่านี้ให้แพร่หลายโดยทั่ว" ขอท่านทั้งหลายจงสั่งการ ตามพระดำรัสของพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง ท่านทั้งหลายพึงสั่งความอย่างเดียวกันนี้แก่ครูทั้งหลายผู้เดินทางด้วยช้าง และแก่พราหมณ์ทั้งหลายผู้เดินทางด้วยรถในทำนองเดียวกันนี้ ท่านทั้งหลายจงประกาศแก่ศิษย์ในปกครองทั้งหลาย ให้ทราบว่า โบราณประเพณีมีอยู่อย่างไร พึงตั้งใจฟังตามคำสอนว่าดังนี้ ให้มีความเคารพยำเกรงอย่างจริงจังต่อท่านอาจารย์ของข้า ฯ ที่เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตนเหมาะสม พึง

แนะนำญาติทั้งหลายให้ปฏิบัติต่อญาติตามที่เหมาะที่ควร ประชาชนทั้งหลายเหล่านี้พึงได้รับคำแนะนำให้ปฏิบัติต่อศิษย์ในปกครองทั้งหลาย ตามที่เหมาะที่ควร ตามเยี่ยงอย่างโบราณประเพณีที่มีมา ขอให้คำประกาศนี้จงเป็นสิ่งที่ทรงไว้ซึ่งความสำคัญ ขอท่านทั้งหลายจงสั่งความ และประกาศ แก่ศิษย์ในปกครองทั้งหลายตามนี้

พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้มีพระราชโองการดำรัสสั่งไว้ ด้วยประการฉะนี้

จารึกหลักศิลาเบ็ดเตล็ด

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ได้มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่มหาอำมาตย์ทั้งหลาย ณ พระนครปาฏลีบุตร และ ณ นครอื่น ๆ ว่า

ข้า ฯ ได้กระทำให้สงฆ์มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว บุคคลใด ๆ จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม ก็ไม่อาจทำลายสงฆ์ได้ ก็แล หากบุคคลผู้ใด จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม จักทำสงฆ์ให้แตกกัน บุคคลผู้นั้นจักต้องถูกบังคับให้นุ่งห่มผ้าขาว และไปอาศัยอยู่ ณ สถานที่อื่น (นอกวัด) พึงแจ้งสาสน์พระบรมราชโองการนี้ให้ทราบทั่วกัน ทั้งในภิกษุสงฆ์และในภิกษุณีสงฆ์ ด้วยประการฉะนี้

พระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ตรัสไว้ดังนี้: ก็ประกาศพระบรมราชโองการเช่นนี้ ท่านทั้งหลายพึงนำไปติดไว้ ณ ทางสัญจรภายในเขตใกล้เคียงของท่านทั้งหลายฉบับหนึ่ง และจงเก็บรักษาประกาศพระบรมราชโองการอันเดียวกันนี้แล ไว้ในเขตใกล้เคียงของอุบาสกทั้งหลายอีกฉบับหนึ่ง ทุก ๆ วันอุโบสถ บรรดาอุบาสกเหล่านั้น พึงทำตนให้มีความรู้ความเข้าใจแนบแน่นในประกาศพระบรมราชโองการนี้ และทุกๆ วันอุโบสถ มหาอำมาตย์ทุก ๆ คนพึงไปร่วมในการรักษาอุโบสถด้วยเป็นประจำ เพื่อจักได้เกิดความคุ้นเคยแนบสนิท และรู้เข้าใจทั่วถึงซึ่งประกาศพระบรมราชโองการนั้นแล

ทั่วทุกหนทุกแห่งที่อำนาจบริหารราชการของท่านทั้งหลายแผ่ไปถึง ท่านทั้งหลายพึงขับไล่ (บุคคลผู้ทำลายสงฆ์) ออกไปเสีย และในทำนองเดียวกันนั้น ท่านทั้งหลายพึงขับไล่ (บุคคลที่ทำลายสงฆ์) ในเมืองด่าน และในท้องถิ่นทั้งหลายออกไปเสีย โดยให้เป็นไปตามข้อความในประกาศนี้

จารึกหลักศิลาที่ลุมพินี

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่อทรงอภิเษกแล้วได้ ๒๐ พรรษา ได้เสด็จมาด้วยพระองค์เอง

แล้วทรงกระทำการบูชา (ณ สถานที่นั้น) เพราะว่า "พระพุทธ-ศากยมุนีได้ประสูติแล้ว ณ ที่นี้" และ (พระองค์) ได้โปรดให้สร้างรั้วศิลา และโปรดให้ประดิษฐานหลักศิลาขึ้นไว้

โดยเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประสูติแล้ว ณ สถานที่นั้น จึงโปรดให้หมู่บ้านตำบลลุมพินีเป็นเขตปลอดภาษี และให้เสียสละ (ผลิตผลจากแผ่นดินเป็นทรัพย์แผ่นดินเพียงหนึ่งในแปดส่วน)

จารึกหลักศิลา แห่งพระราชเทวี

(อัลลาหะบัด)

มหาอำมาตย์ทั้งหลายทั่วทุกสถาน พึงได้รับแจ้งตามกระแสพระราชดำรัส แห่งพระผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพว่า "สิ่งใดใดก็ตามที่เป็นของอันพระทุติยราชเทวี พระราชทานแล้ว ณ ที่นี้ จะเป็นป่ามะม่วงก็ดี เป็นสวนก็ดี เป็นโรงทานก็ดี หรือแม้สิ่งอื่น ๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันพอจะนับได้ (ว่าเป็นของที่พระนางพระราชทาน) สิ่งนั้น ๆ ย่อมเป็นสมบัติของพระนางนั้นเอง" โดยอาการอย่างนี้ ให้พึงถือว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นของอันพระทุติยราชเทวี พระนามว่า การุวากี ผู้เป็นชนนีของตีวระ พระราชทานแล้ว

จารึกหลักศิลานิคลิวะ (นิคลี สาคร)

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๑๔ พรรษา ได้โปรดให้ขยายพระสถูปแห่งพระพุทธเจ้ากนกมุนี ใหญ่โตขึ้นอีกเป็นสองเท่า และเมื่ออภิเษกแล้วได้ ๒๐ พรรษา ก็ได้เสด็จมาด้วยพระองค์เอง ทรงกระทำการบูชาแล้วโปรดให้ประดิษฐานหลักศิลาจารึกขึ้นไว้

จารึกถ้ำแห่งเขาบาราบาร์

ก. ถ้ำไทรน์ อันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศีพระราชทานแล้ว แก่เหล่าอาชีวิกะทั้งหลาย เมื่อทรงอภิเษกแล้วได้ ๑๒ พรรษา

ข. ถ้ำแห่งน์ (ซึ่งอยู่) ในเขาขลติกะ อันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี พระราชทานแล้วแก่เหล่าอาชีวิกะทั้งหลาย เมื่ออภิเษกแล้วได้ ๑๒ พรรษา

ค. (บัดน์) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศี ทรงอภิเษกแล้วได้ ๑๙ พรรษา "ถ้ำในเขตขลติกะแห่งน์ซึ่งเป็นที่โปรดปรานยิ่ง อันข้า ฯ ประทานแล้ว เพื่อเป็นที่พักพิงแห่งเหล่าบรรพชิตทั้งหลาย ให้พ้นจากอุทกภัยในฤดูฝน"

แนะนำผู้เขียน

สื่อมวลชนในประเทศไทย มักจะวิพากษ์วิจารณ์ข่าวเกี่ยวกับพระสงฆ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ ในแง่ทำลาย โจมตี เยาะเย้ยและแง่เสียส่วนมาก เพื่อให้เกิดสมดุลย์กัน จึงน่าจะได้พยายามทำให้ผู้อ่านของเรา มีความสนใจแง่ดีของพระสงฆ์บ้าง โดยจะขอเล่าถึงชีวิตและผลงานของพระสงฆ์ไทยรูปซึ่งเป็นหนึ่ง ในบรรดาพระสงฆ์

หมายเหตุ : แปลจาก PHRA RAJAVARAMUNI : AN APPRECIATION รวบรวมโดย ส. ศิวรักษ์ และวิลเลียม คลอสเนอร์ เนื่องในโอกาสที่ พระราชวรมุนีได้รับเลือกเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสยามสมาคม ในการประชุมประจำปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ตีพิมพ์ใน Social Dimension of Buddhism in Contemporary Thailand สถาบันไทยคดีศึกษา, ๒๕๒๖, ตีพิมพ์เป็นภาษาไทยใน **พุทธจักร** ปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๙ กันยายน ๒๕๒๔

ที่ฉลาดปราชญ์เปรื่องในทางวิชาการ เท่าที่เราจะมองเห็นได้ชัดรูปนั้นคือ ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

เจ้าคุณพระราชวรมุนี เกิดที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม ๒๔๘๑ ท่านบวชเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๒ ปี และสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นหลักสูตรพระปริยัติธรรมชั้นสูงสุด ในระบบเดิมของพระสงฆ์ในพระบวรพุทธศาสนา ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีได้เข้าถึงความเป็นผู้ยอดเยี่ยมทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งน้อยรูปนักจะได้รับ กล่าวกันว่าก่อนหน้านี้ในสมัยรัตนโกสินทร์มีเพียง ๓ รูปเท่านั้น ที่สอบเปรียญ ๙ ได้แต่เป็นสามเณร รูปหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ อีกรูปหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ และอีกรูปหนึ่งในรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งสามเณร ๒ รูป ต่อมาภายหลังได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช คือ สมเด็จพระสังฆราช (สา) สมเด็จพระสังฆราช (ปลด) ของคณะสงฆ์ไทย เพื่อเป็นการยอมรับในความยอดเยี่ยมทางวิชาการของท่าน การอุปสมบทเป็นพระภิกษุจึงได้รับพระบรมราชูปถัมภ์เป็นนาคหลวง จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี ได้รับปริญญาตรีพุทธศาสตร์บัณฑิตจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งหนึ่ง คู่กับมหามกุฏราชวิทยาลัย เพียงอายุได้ ๒๕ ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นรองเลขาธิการของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ และท่านได้รับหน้าที่ด้วยความสามารถเป็นพิเศษในตำแหน่งดังกล่าว เป็นเวลาหลายปี หลังจากได้รับการแต่งตั้งนี้ ท่านได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ในราชทินนามว่า พระศรีวิสุทธิโมลี ท่านเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงและขยายหลักสูตรการศึกษาเพื่อที่จะทำให้หลักสูตรสัมพันธ์กับบทบาทที่เพิ่มขึ้นของพระสงฆ์ที่มีการศึกษา ในด้านพัฒนาชุมชนและช่วยเหลือสังคม ท่านเจ้าคุณราชวรมุนีได้ช่วยทำให้โครงการอบรมพระสงฆ์เพื่อพัฒนาท้องถิ่นเจริญก้าวหน้า และดำเนินการให้พระบัณฑิตที่สำเร็จแล้วไปทำงานในจังหวัดต่าง ๆ และชนบทต่าง ๆ รับผิดชอบในด้านการส่งเสริมการศึกษา และโครงการพัฒนาชนบทให้กว้างขวางขึ้น

เมื่ออายุได้ ๓๐ ปี พระราชวรมุนีได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ เพื่อรับภาระในการบริหารงานอันหนักในตำแหน่งที่เชื่อถือของคนทั่วไป

ในระยะ ๒–๓ ปี หลังมานี้เอง ที่ท่านเจ้าคุณได้ละงานจากการรับผิดชอบในการบริหารด้านต่าง ๆ และอุทิศตนเองให้แก่งานด้านวิชาการโดยเฉพาะ ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี ได้เขียนและจัดพิมพ์ตำราทางวิชาการหลายเล่ม ทั้งหนังสือพจนานุกรมและสารานุกรมต่าง ๆ ในบรรดาหนังสือที่ท่านได้ประพันธ์ไปแล้วนั้น ที่รู้จักกันดีคือ *ปรัชญาการศึกษาไทย* ตามหลักพระพุทธศาสนา *ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม* *พุทธธรรม* *พุทธจริยธรรม* ท่านได้เขียนบทความตีพิมพ์ทั้งภาคไทยและอังกฤษ ในวารสารทั้งของชาวพุทธและทั่วไป รวมทั้ง *วิสาขบูชา* และ *สารของสยามสมาคม*

ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี ได้ดำรงตนในฐานะเป็นหนึ่งในแง่ที่สามารถมองปัญหาสังคมได้ลึก และสามารถประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในชีวิตสมัยใหม่ได้อย่างทันสมัย และต่อเนื่อง ทรงไว้ซึ่งความเป็นผู้นำทางปัญญาเยี่ยมท่านหนึ่ง งานที่เด่นของท่านคือ *พุทธธรรม* ซึ่งได้รวบรวมและตีความคำสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างชัดแจ้งและจับใจ ซึ่งต่อมาตำราเล่มนี้ได้กลายมาเป็นตำราหลักในวิทยาลัยต่าง ๆ ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีได้รับเกียรติในฐานนักวิชาการให้แสดงปาฐกถาเรื่อง *พุทธธรรม*

ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในโอกาสมีพระชนม์ครบ ๘๐ ปี ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หนังสือ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ซึ่งบัดนี้กรมการศาสนาได้ตีพิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ หนังสือ *พุทธจริยธรรม* หรือ คู่มือดำเนินชีวิต งานค้นคว้าชิ้นนี้ของท่านได้รับการยอมรับ โดยทางกระทรวงศึกษาธิการได้ขอพิมพ์เผยแพร่ไปทั่วประเทศ

แต่เดิม *นวโกวาท* ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงนิพนธ์สำหรับภิกษุบวชใหม่ ได้รับการยอมรับว่า เป็นหนังสือที่แนะนำให้เข้าใจพระพุทธศาสนาขั้นมูลฐานเป็นอย่างดี คู่มือ *พุทธจริยธรรม* ของท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี อาจมองได้ว่าเป็นความพยายามอย่างสูงส่งที่จะเสริมงานที่ยังไม่เสร็จสิ้น ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น *พุทธจริยธรรม* เป็นหนังสือที่ทำหน้าที่แนะนำชาวบ้าน เกี่ยวกับความรู้พื้นฐานทางพระพุทธศาสนาอย่างยอดเยี่ยมที่สุด

น่าสังเกตว่า ในขณะที่มีความคิดต่อต้านพระสงฆ์อย่างรุนแรง ในหมู่เยาวชนที่มีการศึกษาในประเทศไทยปัจจุบันนี้ โดยทั่วไปท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีได้รับการเคารพนับถือในหมู่

คนรุ่นหนุ่ม และมีความสำคัญต่อสังคมนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ผู้ที่แสวงหาผู้นำทางชีวิตและที่ปรึกษาปัญหาชีวิต อยู่อย่างไม่หยุดนิ่ง

ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี ได้รับความนับถือจากนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาในประเทศตะวันตก งานของท่านหลายชิ้นมักจะถูกนำไปอ้างในงานวิชาการของชาวตะวันตก ท่านได้รับอาราธนาให้ไปสอนพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี ที่วิทยาลัยสวอร์ทมอร์ เพนน์ซิลวาเนีย และได้รับเกียรติอย่างมากจากศูนย์ศึกษาศาสนาของโลก มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ให้ไปสอนด้วย และที่นี่เองท่านได้บรรยายและทำการค้นคว้าวิชาการเป็นเวลา ๙ เดือน ดร. โดนาลด์ สแวเรอร์ ศาสตราจารย์วิชาพระพุทธศาสนาที่วิทยาลัยสวอร์ทมอร์ ได้เสนอต่อสยามสมาคม จนกระทั่งสยามสมาคมได้เลือก ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ นับว่าเป็นการยอมรับที่เหมาะสมและสมควรเป็นอย่างยิ่งต่อความสำเร็จและการยืนหยัดอยู่ในด้านวิชาการของเจ้าคุณพระราชวรมุนี เมื่อท่านได้เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสมาคมอันทรงเกียรตินี้

ความแข็งแกร่งและความมีชีวิตชีวาของพระสงฆ์ไทย ได้พบอย่างชัดเจนในชีวิตและผลงานของท่านผู้เป็นทิฏฐานุคติในด้านงานทางศีลธรรมและวิชาการ ดังเช่นท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี.

หนังสือใหม่ของมูลนิธิโกมลคีมทอง
ที่มีวางจำหน่ายในบัดนี้

๑. **A Siamese For All Seasons** (*fourth edition*)
Collected Articles By And About
Puey Ungphakorn — 130 Baht

๒. ชีวิตของอันโตนิโอ กรัมชี
จิอูเซ็ปเป พีโอรี เขียน
นฤมล–ประทีป นครชัย แปล — ราคา ๘๕ บาท

๓. หมอประจำบ้าน *(พิมพ์ครั้งที่ ๘)*
ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เขียน — ราคา ๔๕ บาท

๔. แด่หนุ่มสาว *(พิมพ์ครั้งที่ ๕)*
กฤษณมูรติ เขียน
พจนา จันทรสันติ แปล — ราคา ๒๐ บาท

๕. ศาสตร์แห่งการดำเนินชีวิต *(พิมพ์ครั้งที่ ๕)*
เลียวนาร์ด เอ. บุลเลน เขียน
พระประชา ปสนฺนธมฺโม แปล — ราคา ๓๐ บาท

๖. ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ *(พิมพ์ครั้งที่ ๕)*
ติช นัท ฮันห์ เขียน
พระประชา ปสนฺนธมฺโม แปล — ราคา ๒๓ บาท

๗. อ. ป๋วย ผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน *(พิมพ์ครั้งที่ ๕)*

ส. ศิวรักษ์ เขียน ราคา ๒๓ บาท

๘. คาทอลิกกับสังคมไทย สิ่งดีงามแห่งคุณค่าและบทเรียน *(พิมพ์ครั้งแรก)*

เสรี พงศ์พิศ เขียน ราคา ๓๒ บาท

๙. ลักษณะสังคมพุทธ *(พิมพ์ครั้งแรก)*

พระราชวรมุนี *(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)* ราคา ๓๒ บาท

๑๐. หกชีวประวัติ ในทัศนะ ส. ศิวรักษ์ *(พิมพ์ครั้งที่ ๒)*

ส. ศิวรักษ์ เขียน ราคา ๓๗ บาท

ที่จะออกในเร็ว ๆ นี้

๑๑. แสวงหารากฐานของชีวิต ในโลกแห่งกิจกรรม

ปาฐกถามูลนิธิโกมลคีมทอง ประจำปี ๒๕๒๗

พระไพศาล วิสาโล

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง ผลิตหนังสือดี มีคุณค่า

ราคามิตรภาพ

หาซื้อได้ตามแผงจำหน่ายหนังสือทั่วไป

หรือสั่งซื้อโดยตรงที่มูลนิธิโกมลคีมทอง

๙/๒๓ ซอยบ้านช่างหล่อ ถนนพรานนก กรุงเทพ ฯ ๑๐๗๐๐

โทร. ๔๑๑-๓๗๗๔

พิมพ์ที่ เจริญวิทย์การพิมพ์
บางลำพู กรุงเทพ ฯ
นายสุรวิทย์ ไชยพงศาวลี

๓๒๒/๑–๒ ตลาดบ้านพานถม
โทร. ๒๘๒๑๙๙๔
ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๗